

**АЛИШЕР
ИБОДИНОВ**

**ОҚ, ОППОҚ
БУЛУТЛАР...**

ҚИССА

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1980

Ибодинов Алишер.

Оқ, оппоқ булутлар...: Қисса.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.—104 б.

Осмон мусаффо... Паға-паға оқ булутлар оппоқ пахта хирмонларига ўхшайди... Мамлакатимиз учун оғир келган 20-йилларда пахтанинг бир мисқоли ҳам ёш Совет ҳокимиятига мадад бўлишига кузи етган душманлар пахта экишга жон-жаҳдлари билан тўсқинлик қилиб кўрадилар.

Ёш ёзувчи Алишер Ибодиновнинг „Оқ, оппоқ булутлар...“ қиссасида ана шу кескин кураш ўз ифодасини топган.

Ибадинов А. Белые, белые облака. Повесть.

ББК 84Ўз
Ўз

И $\frac{70303 - 39}{М 352 (04) - 80}$ 17 — 80 4702057020

© Гафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980 й.

I бўлим

ҚИШ

I БОБ

...Зангори осмон бағрида оппоқ парқу булутлар сузиб юрибди. Улар Ўзбекистон хирмонларининг тиниқ самодаги аксидир.

Шом. Пастак-пастак уйлар, қор босиб энкайиб қолгандек турган ўриклар, шохларига илашган қорни ҳар лаҳзада иргитиб ташлашга тайёрдек қаққайган тераклар орқасидан совқотиб, дилдираётган яримта ой мўралайди. Илон думидай буралган кўчалар бўм-бўш. Итлар ҳам пана-панага уриб кетган.

Эргаш оёқ остидаги қорни ғарч-ғурч босиб, тоғасининг дарвозаси ёнида тўхтади. Унг қўлини қўйнидан чиқариб дарвоза зулфини ушлади-да, тараддудга тушди. Иккиланди. «Чақирсинми, чақирмасинми? Собиржон ҳам, тоға ҳам уйда йўқ. Қорня ая бари бир Эргашнинг қанақа «хўракка» интиқ келганини билади-ку! Йўлингиздан қолманг, яхши йигит, деса-я!»

Йигит зулфини қўйиб юборди, зулфин секин шиқирлаб дарвоза тахтасига тегди-да, шу ондаёқ музлагандек қотди-қолди. Эргашнинг юраги дукиллаб урар, икки юзи қизиб кетган эди.

Эргаш билан Комилани гўдаклигида ота-оналари ярим ҳазил-ярим чин маънода бўлғувси куёв-қайлиқ деб атардилар. Лекин уларнинг ўзлари бунга унча аҳамият беришмас, ака-сингилдай катта бўлгандилар. Ҳаёт ўз

ишини қилиб, бўй етган пайтда бир-бирларини севиб қолишди.

Ез кунларининг бирида Эргаш тоғасиникига борган эди. Эргаш шу тор йўлакдан уй томон юраркан, кимнингдир тишиқ, гоят ширали овозини эшитиб тўхтаб қолди. Қутидеккина бўлса-да, тоғанинг диди ва заргар қўли билан хийла серҳашам уй айвонидаги панжарадор ёғоч сўрида Комила кашта тикиб ўтирарди.

Қизил гулнинг тагида
Ер, сени кўриб қолдим.
Кўрмасам бўлар экан,
Ишқингда куйиб қолдим.

Қиз берилиб куйлаётганидан ёнига бориб қолган Эргашни пайқамасди. У оёқларини йиғиштириб, каштасини тиззалари устига қўйиб олган, эғнида оқ чит кўйлак, қизил бахмал камзул. Камзулнинг қизили юзига ургандай икки бети анор. Қирқ кокиллари чап томонга оғиб, баъзан каштага соя солар, шунда қиз сочларини орқага силтаб ташларди. У бехос бошнини кўтариб, рўпарасида ўзига тикилиб турган Эргашни кўрди-ю, каштаси ерга тушиб кетди.

— Вой...

Эргаш маҳлиё кўзларини ундан узмасди. Қиз унинг кўзларига бир зум тикилди-да, сўнг бирдан уйга қочиб қолди... Эргашнинг қалбига ўт тугашгандек бўлди. Шу кундан эътиборан йигит тез-тез тоғасиникига қатнашга одатланди. Тоға кўпинча уйда бўлмасди. Қуни билан ёғоч йўниб чарчаган тоға кечқурунлари вақтини мачит жиловхонасида ўзи сингари зеркииб «гап»га чиққанлар даврасида ўтказарди.

Уйда кечки пайтлари тоғанинг хотини Қория ая, катта ўғли — келишган, косибтабиат, дуторчи йигит Собиржон, Комила ва кенжа ўғиллари Қобилжон, Қодиржонлар гурунглашиб ўтиришарди.

Эргаш уларнинг кечки овқати ўтишини пойлар, сўнг-

ра тоғанинг дарвозаси рўпарасида пайдо бўларди. Дарвозани қоқиб, «тоға»лаб қичқиргач, вужуди титрамоққа бошлар, юзлари ўтдай ёниб, томирлари тараглашар, кўксиди қандайдир кўринмас қушча бош кўтариб чирқиллаб, чақира бошларди: «Ком! Ком...» Юраги тез-тез уриб, эшик очишга ким чиқаркин, деб бетоқатланарди. «Собирми?», «Комилами?» У бу уйдаги ҳар бир одамнинг оёқ товушини фарқлай оларди. Тоғаси тошларга қоқилиб, йўталиб ва четга тупуриб, оғзидан «субҳонолло»ни қўймай келарди; Собиржон этигини дўқиллатиб, тез-тез юриб келар; шипиллаб, товушсиз қадамлар билан яқинлашувчи ва дарвозага уч-тўрт қадам нарида тўхтаб «Ким у?» деб овоз берувчи Қорня ая эди, кавушини тош ётқизилган йўлакда тарақлатиб, қандайдир шошқалоқ одимлар билан эса Қомила чиқарди! Нима учундир у ҳар сафар йўлак четидаги учли харсангтошга қоқилиб кетар ва «вуй» деб бир онгина тўхтарди. Мана шу пайтда йигит ҳаяжондан ўзини йўқотар, эшик очилиб, «келинг, Эргаш ака!» деган ҳушига келтирувчи икки оғиз сўзни деворга беҳол суяниб кутарди.

Эргаш дўрилдоқ овозда «келдик», деяр ва яна нимадир демоқчидай гапга оғиз жуфтлар, лекин унинг гапи «тоғам уйдадилар?»дан нарига ўтмасди.

Қиз чаққон эшикни очар ва кўзларини шўх пориллатиб:

— Йўқ, ҳозиргина мачитга чиқиб кетувдилар!— деб жавоб берарди. Кейин, оҳиста, эркаланганнамо:— Киравернинг, Собиржон акам шу ерда,— деб қўшиб қўярди.

Йигит хижолат ичиди, орқасидан қиз кузатиб турганини ҳис қилганча Собиржоннинг олдига — меҳмонхонага йўналарди. Меҳмонхонада одатда, Собиржон дуторда машқ қилаётган бўлса, баъзида уни тинглагувчи ёш-яланг ҳам топиларди. Эргаш Собиржоннинг машқларини тингларкан: «Қомила ҳам эшитаётганмикан? Эшитаётган бўлса керак, эшит, жоним... бу куйлар Собиржоннинг дуторидан чиқаётгани йўқ, уларни менинг

юрагимдаги булбул куйлаяпти, эшит, эшит...»— дея шивирларди.

Тоға билан Собиржон унинг серқатнов бўлиб қолганига унча эътибор қилишмади. Лекин илоннинг ёғини ялаган Қория ая бунинг тагига етиб, йнгитга эҳтиёткорона муомала қила бошлади.

Эргаш Маҳмуд бойваччадан Қомилага совчи келганини эшитиб, аввал бир эсанкиради, кейин ўзини тутиб олиб:

«Қомилани бировга бериб бўбман!»— деган қарорга келди. Аввалига у Маҳмудни ёлғиз учратиб, «кўзингга қара, акаси», дейишга чоғланди-ю, кейин фикридан қайтди: бу гап тоғанинг қулоғига етиб борса, яхши бўлмайди. Лекин қўл қовуштириб юраверса...

Эргаш Қомиланинг кўнглини билишга жазм қилди. Бугун шу мақсадда тоға эшигини қоқяпти.

Эргаш ниҳоят бир қарорга келди-да, зулфинни эшикка зарб билан урди.

— Тоға!

Ичкаридан кимдир кавушини тарақлатиб кела бошлади. Қомила!!!

Эшик ғийқиллаб очилди. Узун ва тор йўлак тимқоронғи эди. Кутилмаганда йнгитнинг қалбида аллақачонлардан бери қисилиб ётган туйғулар иситмадай юзига тепди. Унинг ана шу бебош туйғуга бўйсуниб, қизнинг оппоқ билакларидан шарт ушлагиси, пориллаб турган кўзларига тикилиб, «мени яхши кўрасанми, Қом?!» деб сўрагиси келди. Ўзини куч билан тўхтатиб:

— Уйда ким бор?— деди ғўлдираганча.

— Мен!— деб жавоб қилди қиз шўх овоз билан. Унинг дадиллиги йнгитга ҳам таъсир қилди.

— Ростданми?— деб шивирлади у қизга тикилганча.

— Отам Собиржон билан Наманганга кетдилар. Бувим, опоғотамларнинг тоби йўқ, ўша ерда.— Эргаш яна иккиланди. Қираверсинми? Нима баҳона билан кироди? «Бўшанг», деб ичида ўзини-ўзи сўқди у хижолатдан

қўлларини осилтириб, қаққайиб тураркан. Қомила ол-
дига тушиб йўл бошлади.— Юраверинг, Қобил билан
Қодир сизни соғинишган, бир гаплашиб кетасиз...

Шифтлари тутундан қорайган уй илиққина эди. Тан-
ча бозиллаб турарди. Сандалнинг бир томонида Қодир
билан Қобил қисилишган. Бу уларнинг доимий жойи ва
ораларидаги туганмас жанжаллар сабабчиси эди. Қо-
дир шумроқ, эпчил бўлганидан иккалови учун умумий
бўлган калта лўлаболишни ўз боши остига тортиб олар,
эринчоқ, бўшанг Қобил йиғламсираб, жанжал бош-
ларди.

— Опа-а,— у атайлаб, қўзичоқнинг маърашига ўх-
шатиб, овозини мунгли чўзди,— Қодир болишни тортиб
олди-и...

— Ажаб бўпти, бўшанг! Ана, Эргаш аканга арз
қил, яхши кўрасану ўзинг...

— Бер, бер, Қодир,— дерди Эргаш Қобилнинг боши-
ни силаб, кўзларини артаркан.

Қомила чой қайнатиб келгунча, Эргаш болалар би-
лан гурпанглашиб ўтирди. Қомила келиб, рўпарасига
чўккач, у яна ноқулай аҳволга тушиб қолди. Қомила
пиёлага озгина чой қуйди-да, назокат билан Эргашга
узатди. Унинг шўх порлаб турган кўзлари Эргашнинг
юрагини ўйнатар, пиёла узатган оппоқ, юмшоқ қўли
билинар-билинимас титрарди. У умрида кўп марта Эр-
гашга чой узатганди, бу сафаргиси иккисига ҳам алла-
қандай бошқача... туюлди! Эргаш қалтираган қўллари
билан пиёлани олиб, чойдан бир ҳўплади-да, худди ичи-
да бир нима топгандек пиёлани қўлида айлантириб,
қизил гулига тикилиб қолди. Оҳ, изҳори дилнинг гоҳ
совутиб, гоҳ ёндирувчи ширин азоби... У пиёлани сандал
устига қўйди. Лекин юмшоқ кўрпа тепасида пиёла му-
возанатини йўқотиб, бир томонга қийшайди. Бир қул-
тум чой дастурхонга тўкилди. У жонҳолатда пиёлани
қўлига олди-да, кечирим маъносида Қомилага қаради.

Эргашнинг бу қадар типирчилаб, ўнғайсизланиши,

тараддуди қизга ҳам таъсир қилди. Унинг ҳам вужудини ҳаяжон қамраб олган, ниманидир бетоқат кутарди.

Учоқбошидаги қорачироқ тинимсиз пилпиллар, гўё буларнинг ҳолига ўзича кулар эди.

— Қом...— деди Эргаш ер остидан қизга боқиб.— Сенга Маҳмуд юмуқ совчи юборибди, ростми?

— Рост, нимаёйди?— деди қиз кутилмаганда дадиллик ва қўрслик билан.

— Сен нима дединг?

— Мен?! Мен нима ҳам дея олардим!

Шаддод қиз дилидагини яширишни билмасди, истамасди.

— Ахир... ахир, мен сени яхши кўраман. Сен-чи... Сен мени ёқтирасанми, Қом?!

Қобил билан Қодир пишиллаб ухлашар, меҳробдаги сандиқ ичида сичқон ниманидир узлуксиз тириқлатарди.

Алланима қирс этди. Комила «вой» деб юборди. Эргаш кафти бирдан бўшаб қолганини ҳис қилиб, қўлига қаради. Кўрпа устида пиёла синиқлари ётар, кафтидаги тилинган жойдан қон қизариб кўринарди... Комила ўрnidан туриб, Эргаш ўтирган томонга яқинлашди-да, пиёла синиқларини тера бошлади... У эгилган пайтда сочлари Эргашнинг юзига тегиб кетди. Эргаш қизнинг илиқ, ёқимли бўйини туйди.

— Қом,— деди-да, ўзини унутиб қизнинг оппоқ, момиқ билакларидан шарт ушлади. Комиланинг қўлидаги пиёла синиқлари наMATга тўкилди ва қиз йигитнинг қучоғига йиқилиб тушди...

Қизнинг бели унинг тиззасида ётар, юзи юзига тегай-тегай деб турарди. У астагина бошини эгди ва қайноқ лабларини қизнинг ўт бўлиб ёнаётган юзига босди...

Аввал қиз ўзига келди.

— Қўйинг, қўйворинг, Эргаш ака, ёмон бўлади.

Қиз питирлаб, унинг қучоғидан чиқмоқчи бўлар, лекин йигит икки билагидан маҳкам ушлаган эди.

— Айт, мени яхши кўрасанми, Қом?

— Қўйворинг, қўйворинг...
— Айт, айтмасанг қўймайман.
— Қўйинг, ҳозир бувим келиб қоладилар...
— Майли.
— Акажон, жон ака, қўйворинг, кейин айтаман.
— Йўқ, ҳозир айтасан, Ком. Мен ҳозир сенинг гапингни оламану кейин... сенинг гапинг керак менга, Ком.
— Акажон,— деди қиз унинг қучоғида овчи камандидаги кийикдек питирлар экан,— мен ўлсам ҳам сиздан ўзга ҳеч кимни демайман...

Йигит қизнинг қўлларини қўйиб юборди-да, уйдан чиқиб кетди. Ташқарида майда қор ёғарди. У фақат қишлоқдан четда, қир этагидаги бўз далалар ичида бир нимага қоқилиб, йиқилганидан сўнгигина ўзига келди. Гўё уйқудан уйғонгандек бошини силкитиб, кўзини очди-да:

— Нақадар гўзал!— деди.

Тоғанинг уйи орқасида раҳматлик Исо боққолнинг ҳовлиси бўлиб, боққол иккови қадрдон эдилар. Уй қурилаётган маҳалда тоға уйининг орқа деворига тираб боққол ҳам кичик меҳмонхона солувди. Иккала уйга бир девор бўлиб қолган. Боққол қазо қилиб, уй-жойлари сотилиб кетди. Ундан бир бева билан Оқил деган ўғил бор. Улар шу меҳмонхонада яшашади. Оқил кечалари ўринни уйнинг орқа девори тагига солиб ётади. Деворнинг нариги томонида Қомила ётарди...

II БОБ

— Хе-хе-хе,— кулганди Эргаш бобом булутнинг нималигини у кишидан сўраганимда,— у менинг пешона терим-ку, тентаквой... Бугланиб осмонга чиқиб кетган-да...

Қосим ака уруғлик жўхориини бир сира кўздан кечириб, шамоллатиш мақсадида пешинда теваракка ўғринча жаланглаб, молхонага кираркан, ўзинча:

— Ҳа, замона қурсин-а, замона! Жонга тегди-да бу олатасир тўполонлар. Ҳалол нонини кўчада бемалол кавшайдиган вақт ҳам келармикин, деҳқонга?!— деб қўйди. У нимқоронғи, муздек молхонанинг қорайган эшигиниғижирлатмасликка уришиб, секингина ёпди. Бултурдан қолган гўнг устида биқиниб ётган чўпдай ориқ ит эрнииб бошини кўтариб, нурсиз кўзларини унга тикди. Сўнг ит бир зум гўнг ирғитиладиган тешикка тикилиб ёруғни тўсди-да, ғойиб бўлди.

Қосим ака яхлаган гўнгни кетмонда бир четга сурди. Ахлат тагидан тувоқ чиқди. Тувоқ остидан тандир кенглигидай ўра оғзи қорайиб кўринди.

У ўрага тушди. Ўра қуп-қуруқ. Чўккалаб, пайпаслаганча қўшқулоқ хумни тепага олиб чиқди. Уруғликни наMATга ёйиб, шамоллатди. Кеч кириб, туйпукдан тушаётган ёруғ хиралашди. Қуёш ботган эди, чамаси. У қайтадан хумларни ўрага туширар экан, қўли нимагадир тегиб кетди. Бир газча, лекин бақалоқ қоп. У қопни очиб, ичидаги дона-дона нарсадан бир кафт олиб кўрди-да, тушунди: қопга уруғлик чигит тўлатилган эди.

— Об-бо Эргаш ўғлим-эй,— Қосим аканинг юраги гупиллаб уриб кетди,— аммо пишиқ бола чиқди-да, усиз билмадим, ҳолим нима кечарди.

Ўғлининг индамасдан анча-мушча ишини бажариб қўяверишини отасига ёқарди. Бу уруғлик чигит икки йил аввалги пахтадан қолганди. Кейин хуррият бўлди. Босмачи деган касофат чиқди, хуллас, пахта унутилди. Ҳамма дон-дунининг пайига тушди.

Эргаш уруғликни тозалаб, ўрага тушириб қўйибди. Бу уруғлик қачон қўл келади, бунга Қосим ака билмасди. У ўрани аввалгидай беркитиб, ташқарига чиқди. Туёқ изидай ҳовлида пича айланди-ю, сиғмади, кўчага йўналди. Дарвозахона тепасига ғўзапоя босилган, тагидаги супага қор тушмасди. Тор кўча тизза бўйи қор. Қосим ака чакмонга ўралиб, супага ўтирди-да, бир чеким нос отиб, ўйланиб кетди.

«Эргаш баҳорда йигирма иккига қадам босади. Узимга тортган, қобил йигит чиқди. Бир амаллаб уйлаб олсам эди! Бунинг тоғасиникига серқатнов бўлиши бежиз эмас. Комила ҳам жуда чаққон, сулув қиз бўлган-да! Иложи бўлса бугуноқ тўй-томоша қилиб тушириб келардим-а, уйга. Қўлим калта!»

Ўзлари майда-чуйда, етти бола билан товуқ катағидай уйда тиқилиб яшашпти. Қелин-куёвга бирор бошпана қурмасдан аввал тўй ҳақида ўйлаш ҳам амримаҳол. Ўзи-чи, ўзи? Ҳали курашга тушса, мана-ман деган полвонларни йиқитишга тоби бор. Хотини қирққа яқинлашди. Кўзларида ўт сўнгани йўқ...

Ҳа, шу ёз уй қуриш жуда зарур. Аммо... замон нотинч... Қишлоқлар чалдиворхонага айланяпти... Фарғона ўт ичида... иморат солиш кимнинг юрагига сиғади! Озгина маблағ бўлганда эди! Кейин қизга оғиз очарди!

Комиланинг ҳам бўйи етган, қиз сақлағунча, туз сақла, дейди машойихлар. Тоға биронта ўзига тўққа бериб юборса-чи! Бу олағовур замонда у ҳам тезроқ эгасига топшириб, қутулсам дейди, ахир. «Эҳ, қуриб кетсин камбағалчилик ҳам! Яна, яхшиямки «станса» бор, босмачилар қишлоққа йўлашга қўрқинади».

От дупури унинг хаёлини бузиб юборди. Маҳмуд бойвачча отини елдириб, гузар томонга ўтди. От туёғидан тўзгиган қор зарралари Қосим аканинг юзига урилди. У сесканиб, енги билан юзини артди.

«Салом қани? Жуда бурни кўтарилган бўлди-да, шу қизталоқни! Якка ўғил, отасининг бойлиги қутуртирган! Ҳа, дарвоқе, тоғанинг уйи атрофида ўралашаётганмиш... Ё бу ҳам...». Қосим ака яна ўйга ботди. «Агар Зокирбой оғиз солса, кейин бизнинг гап ташлашимиз қийин бўлади-да! Бу димоғдор бой илашган жойига бошқа биров пашшалашганини эшитса, хап сеними, деб қўяди. У билан беллашни осонми? Бир беллашиб-ку, белим чиқиб кетувди-я! Лекин шундай қобил қиз... Боз устига, Эргаш билан иккови бир-бирига мойил...»

Қосим аканинг боши қотди. Қарз-ҳавола қилсинми? Совчисини юбораверсинми? «Йўқ, аввал онасини тоғаникига юбораман, акаси билан ўзаро гаплашсин, сингил-ку ахир, ҳол-аҳволни тушунтирсин, хўпми?» У ўйлай-ўйлай охири шу қарорга келди-да, аллақачондан бери тили устида айлантираётган носини туфлаб, уйга кириб кетди.

III БОБ

Қора, оғир булутлар ғамгин осмон узра вазмин сузади... Ҳув, уфқда қизил нур — қуёш булутларни қизилга бўямоқда...

Қосим ака бир Зокирбой билан беллашиб, бели синган, буни зинҳор эрдан чиқармасди.

Қосим ака билан Зокирбой ўртасидаги душманлик туташ ерлари орқасида туғилган эди. Зокирбойнинг Қосим ака пахтазорига қўшни ўрикзори бор эди. У не машаққат билан ўрикзорни бузиб, ҳақи масаласида титраб-қақшаб солган мардикорлари ёрдамида тўнғак қўпориб, ўйдим-чуқурларни тўлдириб, текислаб бир ботмонга яқин пахта экишга яроқли ер очиб олди. Ўрикзор Қосим аканинг ерини сояки ерга айлантирган, ўрикзорнинг Қосим акага зарари хусусида қўшнилар орасида кўп тортишувлар ўтган, улар ўртасида шу масалада азалдан совуқчилик бор эди.

Зокирбой ўрикзорни олиб ташлагач, Қосим аканинг кўнглида чироқ ёққандай бўлди.

— Э, ўлма, ер қўшни,— деди у очилган ерни кўздан кечириб юраркан,— аммо-лекин зап иш қилдинг-да, ўзингга эмас, менга ҳам камида бир таноб жойини очиб бердинг, хўпми!

Зокирбой унинг ери томонга қаради-ю, юраги шувил-

лаб кетди. Дарҳақиқат, Қосимнинг экинзори яхлит, сувга яқин ерга айланиб қолган эди. «Аттанг,— деб афсусланди шу ондаёқ.— Занғарга ишлоб бермабман-да, мен аҳмоқ! Зўр хирмон кўтаради бу йил энди».

Баҳор кунларидан бирида Қосим ака далага чиқиб қараса, Зокирбой унинг ери билан ўзиники ўртасига қалин уч қатор қилиб терак экиб ташлабди.

Зокирбойнинг ери Қосимникига нисбатан шарқ томонда, кунгай, эртадан-кечгача қуёш нурларини тўсиқсиз эмаверади. Агар қуёш ғарбга оғандагина Қосимнинг ерига жамол кўрсатмаса, фақат кеч кириб, дами қайтган пайтдагина Зокирнинг ерига озгина соя солиши мумкин. Бу ишнинг нақадар чуқур ўйланиб, ўта шумлик билан қилинганига Қосимнинг ақли етди-ю, ғазаби жўшди. Бирдан қони миясига тепиб, кўзига ҳеч нима кўринмай қолди, шарт-шурт ниҳолларни юлишга тушди.

Шу пайт воқеадан хабар топиб:

— Нима қияпсан? Онангни...— деб валдираб ҳовлиси томондан Зокир югуриб чиқди. Шудгор ўртасида думаланаётган соққага ўхшаб чопаётган пакана, бақалоқ Зокирни кўрди-ю, Қосимнинг бир ғазаби ўн бўлди. Назарида дунёдаги жами ёмонлик, қабоҳат, разолат шу соққага жо бўлиб ўзи томонга юмалаб келаётгандек туюлди-да, бир уриб пачоқ-пачоғини чиқариб юбориш мақсадида қўлидаги кўчатнинг тармоқланган томирини айлантириб, Зокирбойнинг бошига туширди.

— Мана, манавини қияпман, ҳезим!

Зокирбой қоқ миясига тушган ҳўл, муштдек қаттиқ томир зарбидан гарангсиб қолди. Оғиз-бурнига тупроқ сочилди. Лекин ўзини ўнглаб, яна терак ниҳолини хипчиндай қўлида ўйнатиб, хезланаётган Қосимга қаради-да, унинг важоҳатидан юраги чиқиб:

— Войдод! Ўлдирди!— деб шудгор чангини тўзғитиб, жон аччиғида ҳовлиси томон чопа бошлади. Қосим унинг орқасидан етиб олиб, худди асов эшакни халачўп

қилгандай ниҳол билан шартиллатиб белига, думбаси, бошига солиб борарди. Ҳовли томондан Зокирнинг икки укаси чиқиб, Қосимга ташланишди. Девор орқасида хотин-халаж қий-чув кўтарди. Шу куни шудгор ўртасида бир газча ер қон билан сугорилди. Қосимнинг боши ёрилиб, Зокирнинг укаларидан бирининг қулоғи йиртилиб, бирининг қўли синди. Оломон тўпланиб орага тушди, ажратишди. Иккала томон ҳам юрагида бир-бирига ўчмас адоват орттириб тарқалишди. Оталари орасидаги душманликни ўша тераклар экилган йили туғилган Эргаш билан Маҳмуд ҳам ўзларига юқтиришган.

IV БОБ

Осмонда оқ булут, оппоқ булут... У булут эмас, зар, зар, зар. Ахир, тер билан зар айнан бир нарса-ку...

«Отам жуда хасис,— деб ўйлади Маҳмуд бойвачча икки тавақали, нақшдор, лекин эски қоғоздай сарғайиб кетган дарвоза олдида отдан тушаркан.— Ҳовлига от қўйиб кириб хумордан чиқадиган катта равоат қурса ҳам кучи етади-ку!»

Дарвозадан кирилгач, ўнг қўлда меҳмонхона, панжарадор болохонада отаси ўтиради. Болохонанинг панжаралари пахта чаноғига ўхшайди. Бойвачча отасига салом берди.

— Қаерларда юрибсан?— деди Зокирбой терлаган, бурнидан ҳовур чиқараётган чавкар отга ачиниб қараб,— отни мунча қийнабсан?

Маҳмуд бойвачча парвосиз жилмайди. У отасидан ҳайиқмасди.

— Оқил!— деб бақирди у. Ичкари ҳовли томондан тўн пешини белбоғига қайириб олган жиккаккина йигит чиқди.

— Нима?

— Отни опкир, бефаросат!

— Жодда ўт қирқяпман, ҳозир!— йигит бурилиб ичкарига кириб кетди.

— Тилинг чиқиб қолди-а, сенларнинг! Кеча «ҳой» десам «лаббай, ака» деб турардинг! Энди...— Маҳмуд бойвачча шанғиллаб сўкиниб отни ўзи етаклади. У ширакайф эди.

— Шунақа!— оғир сўлиш олди Зокирбой,— хизматкорингга ҳам бурнидан ошириб гапиролмайсан! Ажаб замон! Ажаб замон!

Зокирбой ёшлигида пакана, эпчил йигит эди. Хўжалик, бозор-ўчар ишларига жуда чапдаст, сўзамол, содда одамларни лақиллатишга ишқибоз эди. Улғайиб, отасининг қўлидан ишини олгач, ерinni кенгайтиришга киришди. Ота-бобосидан қолган, Қосим ака билан жанжалга сабаб, ўша ўрикзорни бузиб ўрнига пахта экди. Шаҳардан ҳали бу ерларда расм бўлмаган «Амиркон уруғ» чигитдан келтирди. «Амиркон пахта» жайдари, туксиз, қора чигит пахтага қараганда жуда серҳосил эди, янги нав халқ орасида тарқалиб улгургунча Зокир икки-уч марта мўл ҳосил кўтариб, ўзини тиклаб олди.

Пишиқ Зокир далада бирон туп дарахт қолдирмай, шундай ўчоғи тагигача пахта экар эди. Бир йили хотини эшик рўпарасидаги булбулнинг кўзидай жойга райҳон уруғи сочиб қўйганда Зокирбой уни ўласи қилиб калтаклаган эди.

Шу орада ён қўшниси Комил бойвачча қиморда катта пулни бой бериб, муҳтож бўлиб қолди-ю, Зокирбой топган-тутганини шу бойнинг қарзини узишга тўлаб, эвазига бойваччанинг еридан лўнда қисмини ўзининг ерига қўшиб, кенгайтди. Ўша йили иккала ерни яхлитлаштириб, батрак солиб шундай ишлов бердики, унган ҳосил харажатни қоплабгина қолмай, бир қисм пул ҳам орттди. Иштаҳаси карнай бўлиб кетган Зокир энди ён-веридаги камбағалларнинг парча-пурча ерла-

рига кўз тика бошлади. У пулга муҳтож деҳқонлардан арзон-гаров пахта сотиб олиб, омборга босиб қўйиб, эрта баҳор уч баравар қимматига заводчи бойларга пулларди. Бойлиги йилдан-йилга ошиб, Николай подшо Гирмон билан уруш бошлаган йили, шаҳардаги синган бойнинг пахта заводига харидор бўлди. Кўзлаган нияти катта эди бундан. Заводнинг жин машиналарини келтириб, Жарқўрғонга ўрнатилса борми, Жарқўрғон пахтаси уники бўларди! Аммо заводга қўли қисқалик қилди.

Ота-бобосидан қолган камбағалнинг йиртиқ дўппи-сидай кўримсиз уйи ўрнига ички-ташқили катта иморат солди. Иморат атрофини олти пахса девор билан ўраб, қўрғон ҳолига келтирди. Илгари пакана, эпчил Зокир энди қорин солган савлатли бой — Зокирбойга айланди. Юриш-туриш, кийиниш ҳам ўзгарди. Аввалгидай исқирт дўпписи устидан бўз белбоғини бир-икки матаб юришини ташлаб, ипак салла ўрай бошлади. Қиш кунлари енгил Фарғона беқасам тўни устидан Олой қирғизларидан келтирган, кенг, иссиқ пўстинини кийиб, виқор билан қадам ташлашга одатланди.

Зокирбой пахтасини шаҳардаги йирик заводчи Халилбойга сотар, иккиси кўп йиллардан бери борди-келди қилишарди. Халилбой унинг ҳомийси, маслаҳатгўйи эди.

— Туркистонимизнинг тупроғи олтиндан ҳам бой,— дерди у,— чунки бу тупроқда пахта битади. Пахта экинги. Пахтадан фойдали экин, худо ўзи кечирсину, у дунёда ҳам, бу дунёда ҳам йўқ.

Шу бойнинг ўғли, ҳамиша «фасон» кийиниб юрадиган, гимназия деган ўрнс мактабини битириб, Москопдаги аллақандай катта ўқишга юбориш ҳаракатига тушган Инъом бойвачча ҳам шундай дерди.

— Вақт келади, бой ота, Туркистон буюк пахта давлати бўлади. Биз пахтачиликни ривожлантириб, пахта орқасидан миллатимизни жаҳоннинг улуғ миллатлари

қаторига кўтаражакмиз. Йўқ,— бошини чайқаб давом этарди у.— Анави мишиқи жадидлар айтгандай, маърифат эмас, пахтадан келадиган олтин миллатимизни рўёбга чиқаражак! Бизга йиғлоқи шоирлар эмас, пахта илмини биладиган агрономлар, заводларни қурадиган инженерлар керак. Биз буларнинг барига эришамиз! Лекин фақат ва фақат пахта орқали!

Биз жаҳон пахтачилигида шундай ўринни эгаллаб олишимиз мумкин ва лозимки, ана шунда Англия, Германия, Япония каби тараққий этган давлатлар биз билан ҳисоблашишга мажбур бўладилар. Турк миллатининг шуҳрати пахта туфайли жаҳонга ёйилажак!

Зокирбой уларнинг гапига амал қилиб яна пахтага зўр берди. Кутилмаганда ишлар чаппасига айланди. Шу пайтгача мисли кўрилмаган Халилбойлар, Зокирбойларнинг етти ухлаб тушига кирмаган иш содир бўлди. Николай пошшо тахтдан ағдарилди.

Олағовур тўполонлар, ваҳима, бош айланишлар ичида эккан пахтаси ҳосилни йиғиб ҳам улгурмаган эди. Яна дарёлар тескари оқди, тоғлар кунпаякун текисланди. Бу воқеа 1917 йилнинг кузида рўй берди. Зокирбой секин шаҳарга тушиб борди. Қадрдон ошнаси хонадошида уни мотамсаро кайфиятда кутиб олишди. Бўлган ишни эшитиб Зокирбойнинг ҳам ҳуши бошидан учди; янги ҳукумат Халилбойнинг заводини халқ қўлига берибди. Лекин Инъом бойвачча халққа ўз қўлим билан топширдим, деб юрибди.

— Ажабо, ўз қўлим билан денг, бойвачча,— гаранг бўлиб сўради Зокирбой.

— Шундоқ, бой ота, ўз қўлим билан топширдим.— У зўр бериб тиржайди,— ўз қўлим билан икки баравар қилиб қайтариб оламан.

— Пахта масаласи нима бўлади,— деди Зокирбой,— кузда омборга босганимча ётибди пахта.

— Энди пахтагиз ўша омборда чириб кетаверсин,— деди бойвачча,— зинҳор-базинҳор шўро ҳукуматига со-

тишни ўйламанг, улар бу пахтадан сиз билан бизга кафанлик тўқишади. Пахтани экманг, бошқаларга ҳам экдирманг. Пахта энди бизнинг душманамиз!

Зокирбой пахта экмади. Бойлар пахта экмадилар. Халилбойлардан халқ қўлига ўтган заводлар хомашё-сиз тўхтаб қола бошлади. Бу пайтда эски дунё билан янги дунё ўртасида ҳаёт-мамот жанги кетмоқда эди.

Маҳмуд бойвачча отини боғлаб чиқди-да, отхона ёнида жодида жўхориюя қирқаётган Оқилни туртди.

— Ҳов Оқил,— у аввалига тараддудланди-да, сўнг овозини пасайтириб деди,— боришдими?

Қимнинг, қаёққа ва нима учун бориши Оқилга аён эди шекилли, «кирт-кирт» поя қирқишда давом этаркан, бошини тасдиқ оҳангида лиқиллатди.

— Бирпас ишингни қўйиб турсанг-чи, тентак!— деди жаҳл билан Маҳмуд бойвачча,— нима дейишибди?

— Чол йўқ экан, сандиқ сотгани Наманганга кетибди,— деди Оқил янги бир боғ пояни жоди тиғи тагига суриб қўяркан,— кампир усиз жавоб айтолмабди.

— Ҳм,— лабини тишлади Маҳмуд бойвачча,— Эргаш қатнаб турадими қизникига?

— Бировларникига мўралайдиган одатим йўқ,— деди Оқил нечундир қизариб.

— Ҳа, бўпти!— Маҳмуд бойвачча қаддини ростлади ва овозини баландлатиб,— қисқа-қисқа қирқ! Бу нима-си, бир боғини учга бўлиб қўяяпсан-а! Ишёқмас!— деб отаси ўтирган болохона томон йўл олди.

* * *

Зокирбой ягона ўғлини кўз қорачиғидай кўрарди. Эрка ўғил ҳар жиҳатдан отасининг нусхаси. Ота отнинг олдинги туёғи бўлса, у орқа туёғи. Орқа туёқ ҳаминиша олдинги туёқ изини босади. Отасига қараганда бўйдор, ялпоқ юзли бўлиб, шундай юзга номутаносиб биткўз эди. Кўзлари шундай кичкина, қисиқ эдики, дабдуруст-

дан қараган одамга худди кўзлари тирнаб тешилган-дек кўринарди. Шу сабабли халқ уни отаси қўйган исм — Маҳмуд бойвачча номи билан улуғламай, оддийгина Юмуқ бойвачча ёки яна ҳам соддалаштириб Юмуқ деб атаб қўя қоларди.

Бойвачча мусалласга, бўзага ружу қўйган эди. Эрка ўғил отасининг танбеҳларини сариқ чақага олмай кунора бозор бошига, Мамат самоварчининг чойхонасига қатнар, ўша ердаги улфатлари даврасида бўзадан тортиб нашагача, жамики бу дунёнинг қалтис лаззатларидан тотиниб кўрар, баъзан қишлоққа тўнсиз ёки дўпписиз қайтарди.

Эрта куз эди. Бозор бошидан шундай ширакайф қайтишларнинг бирида, қишлоқ ичида от бир нимадан ҳуркди-да, бойваччани устидан ирғитиб, қочди. Бойвачча ерга зарб билан тушиб, кўзларидан ўт чақнаб, ҳушидан кетди. Бу тун ярмида содир бўлган эди, ҳеч ким бойваччани пайқамади. Кўп ўтмай у ўзига келди. Итми, бўрими тепасида ҳарсиллаб, сассиқ ва қайноқ нафасини унинг юзига уфурарди. Қўрқиб, ўрнидан қимирлади-ю, кучли оғриқдан чинқириб юборди. Бели қандайдир жонсиз, қимирласа оғрирди. Тепасидаги жонивор қочди. У бир амаллаб муккалаб олди-да, шу кўйи тонггача ётди.

Азон пайтида Комила кўзасини кўтариб ариқ бошига чиқаркан, дарвозадан бир неча қадам нарида, йўл ўртасига кўндаланг тушиб ётган одамни кўриб, кайфи учди. Югуриб уйга кириб, отасини чақирди. Тоға билан Собиржон бойваччани уйга кўтариб киришди.

Собиржон Зокирбойга хабар бергани жўнади. Тоға ҳам бойваччани хотинига топшириб ўзи бозоргами — аллақаяёққа ғойиб бўлди.

Шундай ҳурматли бойваччани уйида кўриб Қорня ая ўзини йўқотди, кейин эси жойига келиб, чой қайнатди. Нон-чойни Комилага тутқазиб:

— Бойваччага чой қуйиб бер!— деди.

— Вой, мен қандоқ қилиб...

— Кир, кир деяпман!— деди Қорня ая Комилянинг биқинини ўймалаб. У ноилож қолиб, рўмолчасини юзига паналади-да, бойвачча ётган меҳмонхонага чой кўтариб кирди.

Маҳмуд бойвачча Комиляни болалигидан кўриб юрарди. Лекин, бўйи етгандан сўнг сира назари тушмаганди. Қўлида чойнак билан остонада пайдо бўлган оппоқ юзли соҳибжамол унинг юрагини жазиллатиб юборди. Комиля чойнакни сандал устига қўяётганда унинг бахмал камзулини туртиб чиққан олмадай, таранг кўкракларига оч назар солди.

— Сиз... ўша Комилахонмисиз?— деди у оғриқни ҳам, қаерда ётганини ҳам унутиб.

Унинг беҳаё тикилишидан уялиб, бир пиёла чойни шоша-пиша қуйиб узатиб, ташқарига қочаётган Комиляга у:

— Комилахон!— деди.— Чой узатган оқ қўлингиздан акангиз айлансин, агар сизни олмадай узиб қўйнимга солмасам, номард бўлай, кўзидан!

Комиля унинг нима деб валдираганини эшитмади ҳам.

Кўп ўтмай Зокирбой шовқин-сурон билан келиб, Маҳмудни уйларига олиб кетди. Шу-шу, бойваччанинг фикри-зикри қизнинг висолига етиш бўлиб қолди.

Ёр-дўстларидан сўраб-суриштириб, қизга Эргашнинг умидвор эканлигини эшитди-ю, юрагидаги қизга нисбатан тоза интилишга энди ғараз ҳам қўшилди.

У Эргашни жинидан баттар ёмон кўрарди. Болаликдан улар муштлашиб юришар, бунда кўпинча гавдали, кучли ва шафқатсиз Маҳмуд, меҳнаткаш, анча қўполроқ Эргашга кўп азоб берарди. Ҳар сафар Эргашни уриб, бурнини қонатиб ёки бошини ғурра қилиб уйига жўнар экан, бойвачча кеккаяр, лекин Эргашнинг йиғламай, қочмай, то уларни ажратишгунгача муштлашгани ғурурига соя солиб, алам қилар, тантиқ бой-

вачча келгуси сафар бу гадойваччани албатта йиғлатиш ниятида янги мушталашувга баҳона ахтарарди. Лекин бунга эриша олмасди. Энди шундай чиройли қизга Эргаш кўз тикканини билгач, юрагидаги ўша алам яна бош кўтарди.

У яқин ошналаридан бирини отаси ҳузурига киритди. Ошнаси бой билан у ёқдан даромад қилди, бу ёқдан даромад қилди, ниҳоят гапни Маҳмуд бойваччанинг ҳам катта бўлиб қолганлигига, тезроқ уйлантирилмаса, шундоқ йигитлик — гул фасли бекорга ўтиб кетажасига яқинлаштириб келди. Зокирбой ҳам шундай ниятда эканлигини маълум қилди. Лекин Маҳмудбойнинг кимни завжаликка кўзлаётганини билиб, тепа сочи тик бўлди. Подшонинг ишқи қурбақага... Бироқ бу хонадонда Маҳмуднинг гапи гап эди. Шунинг учун Зокирбой Маҳмуднинг истагига қарши тура олмасди...

* * *

Эртасига тўртта зоғора нонини бўз дастурхонга тугиб, акасиникига борган Солия хола қуруқ қайтди. Тоға уйда йўқ эди. Унга ҳам қийин: олатасир замонда сандиқнинг бозори касод.

Акаси йўқлигини кўрган Солия хола подадан олдинчанг чиқармай деган маънода Қория аяга ёзилгисин келмади.

— Ҳа, қандай шамол учирди?— деган саволга:

— Шундай, сизни бир кўриб, гаплашгим келди, айланай, одам одамга гапимат!— деб қўя қолди. У Қория аяни ёқтирмасди, «Писмиқ, ичидан пишган хотин», деярдн уни. Бу гаплар узунқулоқ орқали Қория аяга ҳам етган ва ораларидаги оз-моз совуқчиликка сабаб бўлган эди. Солия хола ичида: «Ҳа, шошма, ҳали акам билан гаплашиб, ишни пишйтиб олайин — кўрасан!» деб кўнглига тугиб қўйди. Негадир унинг назарида Қория ая қизини Эргашга бермоқчи эмас эди.

Эртаси эшитишса, Зокирбой яна Комилага совчи юборибди. Солия хола буни билгач, кеча дардини очиқ айтавермаганига пушаймон бўлди. Олдиндан оғзига уриб қўйганда-ку... Энди Қориянинг тили бир қарич бўлади-да: «Ҳа, бир марта куюк кулча билан остонамни босиб қўйибдими, мен унга қизимни асраб ўтираман!»— деб.

Мишмишларга қараганда совчиларга Қория ая шу мазмунда жавоб қайтарибди:

— Ҳозир тоғангиз уйда йўқлар. Усиз, албатта, ўзим бир нарса дея олмайман. Лекин... берсак ҳам сизлардан ортиққа берармидик!

Бундан Солия хола билан Қосим ака қаттиқ энтикишди.

Бироқ осмон узоқ, ер қаттиқ.

* * *

Орадан бир ҳафта вақт ўтди. Солия холадан кейин тоғаникига Қосим аканинг ўзи борди. Икки уй ўртасида ғизза-ғизза бўзчининг мокисидай совчилар қатнашди. Қариндошчилик хурмати, яқинлик, икки ёшнинг бир-бирига мойиллигига шама, хуллас, пулдан бошқа жами инсонийликка хос нарсалар ўртага қўйилди. Лекин Қория ая оёғини тираб туриб олди. Қория ая қачонлардан бери қизининг ҳусни жамолига тикилиб, қизининг орқасидан кўрмаганларини кўриш, қариган пайтида Зокирбойдай кишиларга қуда бўлиб, маъракаларида тўрда ўтиришни орзу қиларди. Қизини икки-уч хотинлик қари бойларга берганлар қанча! Маҳмуд бойвачча бўз йиғит, якка ўғил, Зокирбойни боғлаб қўйибдими бу дунёга, бир кун ер-сув, иморат, бойликнинг эгаси Маҳмуд бойвачча бўлади-да! Бой куёвнинг даврида шундай давронлар сураднки, ҳали Қория...

Қисқаси, Қория ая қизини Маҳмуд бойваччага бер-

моқчи эди! Қосим аканинг аҳволини, уй-жойнинг хароблигини юзига солди, икки гапнинг бирида: «Қизимни бермайман ертўлага, аза ошидай тўй қилишни хоҳламайман!»— деб совчиларнинг оғзига урди. Бўшанг, иродасиз тоға нима дейишга ҳайрон эди. Бир томондан синглиси, бир томонда хотини ва... ва яхши қалин, обрў, пул!

Охирги куни Қория ая Қосим акани шундай беҳурмат қилиб, уйдан ҳайдагундек кузатдики, жони ҳиқилдоғига келган Қосим ака:

— Бор-е, бошида олтин туғи бўлса ҳам кечдим бунақа келиндан!— деб Солия холага аччиқ қилишга мажбур бўлди.

V БОБ

Оқлик — поклик белгисидир... Осмон оппоқ. Оппоқ... пахтадек оппоқ, покиза... У менинг юртимнинг акси...

Жарқўрғон қишлоғи ўркач қирлар этагида жойлашган. Шоҳимардонсой Водилдан чиқиб, шу қирлар этагида олти тармоққа бўлинар, тармоқлардан бири Жарқўрғонга оқиб тушарди. Қишлоқ уйлари оҳанрабога ёпишган темир парчаларидай шу катта ариқ ёқаларига қурилган. Катта ариқ оби ҳаётини Жарқўрғон ерларига қуйиб, билакдеккина ирмоқчага айланар ва шундоқ қишлоқ чегарасига тиралиб ётган Езёвон қумларига сингиб кетарди.

Қишлоқнинг чўл билан чегарасида, чегарани таъкидлагандек Қўқон — Скобелев темир йўли ўтганди. Шу жойда кичкина станция бор.

Станциянинг қурилиши Чимён нефти билан боғлиқ эди. Чимён нефти шу жойдан Қўқон, Тошкент тараф-

ларга жўнатилади. Нефтни Чимёндан туяларда таширдилар. Инқилобдан сўнг Чимён нефтини босмачилардан сақлаш, ёқилғининг инқилобий шаҳарларга етиб боришини таъминлаш учун станцияга қизил аскарлар отряди жойлашди. Отряднинг шарофатидан, босмачилар Жарқўрғонга бош суқа олмасдилар. Жарқўрғонликлар «станса» отрядига ҳурмат билан қарашар, ёш-яланг тез-тез қўрғонга қатнади. Эргашнинг самарқандлик бир йигит билан ошналиги бор эди. Йигитнинг исми Арслон эди.

Утган баҳор Эргаш бир иш билан Кўктепага бориб қайтаётган эди. Осмонни қора булут босиб, ёмғир томчилаб турарди. У «станса»дан Жарқўрғонга кетган йўлдан ёмғирга қолмаслик учун шахдам-шахдам қадам ташлаб келарди. Шу паллада орқадан бир отлиқ қувиб етди-да:

— Салом алайкум, жўро!— деди.

Эргаш ўгирилиб қараса, олдида қизил аскар формасидаги қорақош йигит жилмайиб турарди.

Милтиқ кўтарганлар билан муомала қилишни хавфли санаган Эргаш «ваалайк...» деб ғўлдиради-ю, қаддини тезлатди.

— Ҳой, жўро! Тўхтанг, йўлимиз бир экан, гаплашиб кетамиз,— деди қизил аскар отини йўрттириб.

Эргаш қўрқоқ эмасди, лекин отаси милтиқ кўтарганлар билан ҳамсуҳбат бўлмагин деган... У энди икки одимни бир қилиб чопа бошлади. Қизил аскар от бошини бурниб тор йўлга кўндаланг қўйди.

— Э, шошмасангиз-чи...

— Мен... деҳқон боласи...

— Ким сизни бойнинг ўғли деяпти...

— Айбим, ўху, йўқ... Кўктепага қариндошларникига борувдим... Отам... айтув...

— Э, жиндай холи қўйсангиз-чи, ўша қариндошларингизу отангизни! Мен сизни авахта қилмоқчи эмасман. Йўлдош бўлиб кетайлик деяпман. Узиям роса ивиб

кетибсиз-ку. Орқамга мингашиб ола қолинг.— Шу учрашув баҳона улар дўст тутинишди. Эргаш ҳам тез-тез станцияга бориб Арслон билан суҳбатлашар, қизил аскарларнинг машқини томоша қиларди.

У бугун ҳасратлашгани Арслоннинг ёнига борди. Қизил аскарлар станция биноси орқасидаги қўрғон ичида машқ қилишарди. У машқ тамомлангунча кутди. Қизил аскарлар дув югуришиб, қўрғондан чиқишар экан, Эргаш Арслонни чақирди. У Эргашга узоқдан қўл силтаб чопиб келди.

Арслон қуюқ ва ўсиқ қора қошларини кўтариб Эргаш билан саломлашди. Ундан от ва тер ҳиди келарди.

Улар станция биноси олдидаги ягона синиқ курсига ўтириб гапга тушиб кегилди. Эргаш юрагидаги дардларини шу мусофир йиғитга тўкиб солди. Қомила билан болаликдан бирга ўсганлари, бир-бирларига кўнгли қўйганликлари, Маҳмуд юмуқнинг орага суқилгани ҳақида ёниб-куйиб гапирди. Арслон уни диққат билан, орага сўз қўшмай тинглаб ўтирди-да, юзига тикилиб:

— Э, жўро, мен сизни анча кўзи очиқ, унча-мунчага ақли етади, деб юрардим. Лекин сиз... Сиз жуда ландовур экансиз-ку!— деди.

Эргаш анграйиб, унинг оғзига қаради.

— Э, одам!— деди Арслон, бирдан жаҳли чиқиб.— Қайси калла билан шунақа ўйларга бордингиз! Ҳозир кимга давр келди — мен билан сизга-да, жўро! Биз унақанги бой-бойваччаларни мана мундай,— у оғзидаги папиросни ерга ташлаб, этинининг нағали билан эзгилади,— қилиб эзиб ташляпмизу бу киши бойваччадан қўрқиб ўтирса! Шўро ҳукумати, ўртоқ Ленин бизга ҳамма бу дунёда тенг деб ўргатяпти, бой камбағалга зўрлик қила олмайдиган замон ҳозир! Агар қиз сизни яхши кўрса, шартта уйланинг қўйинг! Ҳозир давр меҳнаткашники!

У Эргашга ўзи кўрган, эшитган воқеалар: шаҳарда паранжини ташлаб, очиқ юрган ўзбек қизи, босмачи-

ларга қарши жангларда мардлик кўрсатган ўзбек қизил гвардиячилари ҳақида ҳикоя қилди. Бу улғу ҳодисалар олдида Эргашга ўзининг дарди арзимас, бир ҳаракат билан ҳал бўлиб кетиши мумкин ишдай туюлди шунда. Арслоннинг гаплари унга қувват бағишлади. Арслон у билан хайрлашаётиб:

— Шундай, жўро,— деди,— оғизни очиб ўтирмай, ҳаракат қилаверинг. Ҳали бургадай эзамиз бойларни!

У Арслоннинг олдида руҳланиб қайтди.

Шу кунларда совуқнинг илгариги шаҳти йўқ, бўшашган. Томлар орқасида тепа бўлиб ётган қор уюмларининг усти қорайиб, тагида сув кўллаб оқади.

Деворнинг кунгай томонида худди аравадан тўкилиб, устини чағ босган пахта қисмларидай қор. Девор ортидан Эргашларнинг даласи бошланади. Уларнинг қирдан пастроқда, қишлоқдан анча четда ҳам ерлари бор. Эргаш ўша ерда ишлашни ёқтирарди. У ердан туриб қишлоқ хонадонларини, тоғанин уйини кўриш мумкин.

«Қомила! Қийналаётгандир бечора! Тоғ-ку унча қаттиқ гапирмайди қизига, аксинча, тилида бўлмаса ҳам дилида қизи тараф. Лекин анави ёсуман онаси турткилаб қўймаётгандир».

Орада борди-келди тўхтатилган, Эргаш Қомиланин ҳолидан беҳабар эди. У шу топда хат билмаслигига афсусланиб кетди. Қомила ҳам бесавод. Бўлмаса, бир парча қоғозга хат битиб киритармиди!

Эргаш кўчага чиқди. Синглиси Салима дарвоза олдини супураётганди.

— Нима қиласан супуриб, кечаси бари бир қор ёгади!

— Майли-да,— деди чўзиб Салима, кейин Эргашга эрқаланганнамо қаради.— Келин олиб бering бўлмасам!

Эргаш мийиғида кулди. Кейинги кунларда «келин», «келин» дейишаверганидан болаларнинг ҳам қулоғига сингиб кетибди. Тўсатдан хаёлига бир фикр келди.

— Бери кел-чи,— деб чақирди у синглисини. Супургини дарвоза ичкарисига ташлаб, ёнига келган Салимадан, у-бу ҳақда суриштира бошлади.

Маҳалла қизлари одатда кашта тикиш баҳонасида ҳар куни, кунора бирор жойда йиғилишар, кашта тикиш уй зиндонида сиқилган кўнгилларини ёзадиган ўтириш ўрнини босарди.

Эргаш ҳозир қизлар қаерда йиғилишаётганини, қайси қизлар келаётганини сўраб-суриштириб, охири гапни Комилага тақади.

— Комила-чи? Комила ҳам келадими?— қулоғигача қизариб шивирлади у.

— Комила опамми? Йўқ, анчадан бери қатнамайди, Қория аям юбормаяпганмиш.

— Сен ўзинг ҳеч бордингми, тоғамникига?

— Йўқ.

— Ана шу-да! Комила опанг келмаётган бўлса, тоби йўқдир. Сен эса қариндош бўлатуриб хабар ҳам олмайсан! Ё Комила опангни яхши кўрмайсанми?

— Ҳиччам-да!— деди қизча лабини буриб,— Комила опам мени жуда яхши кўрадилар, ҳамиша ўзларига яқин олиб ўтирадилар. Кашталарини кўрсатадилар, ашула айтиб берадилар.

— Комила ашула ҳам айтадими?— деб сўради Эргаш, худди билмагандай. У шу топда Комила ҳақида эшитишни, тўйиб-тўйиб эшитишни истарди.

— Вуй...— қизча «шуни ҳам билмайсанми-я!» дегандай қошларини кўтариб, кўзини катта очди,— шундай айтадиларки... катта қизлар гоҳида йиғлашади.

Оҳ, Комила, Комила! Эргаш юрагига тиф санчилгандай, кўкрагини ушлаб деворга суянди. «Оқ юзингни ювган маржон кўз ёшларингнинг садағаси бўлай, жоним! Қийнашдим сени»... У зўр билан ўзини тутди-да, беўхшов кулимсираб:

— Ундай бўлса, Салима,— деди,— бугун тушдан кейин, йўқ ҳозир, ҳозироқ тоғамникига боргин, Комила

опангни кўргин, аҳволини сўра. Кейин секин айтгинки... Эргаш акам сизни... Шомдан кейин устахонага бир кинг, Эргаш акам бир сафар ўша ерга дўпписини ташлаб келган экан, қарасин-чи турибдимикан деб юбордилар, дегин, хўпми? Аммо лекин ҳеч ким йўғида айтгин бу гапни.

Салима кетди. У қайтиб келгунча Эргаш уйдан кўчага, кўчадан уйга кириб, ҳовлида тентираб, ўзини қаерга кўярини билмай юрди. Кечга яқин қайтган Салима акасининг сабрсиз нигоҳига сўзсиз тушунгандай, лабларини унинг қулоғига яқинлаштириб шивирлади:

— Комила опам дўппингизни кўриб кўяр эканла...

Эргаш тоғасининг ҳовлисини беш қўлдай биларди. Тоғанинг устахонаси ҳовлидан алоҳида, меҳмонхона ва ўзлари яшайдиган уйнинг биқинида, олди кенг майдонча. Майдончани даладан уч пахса эски, нураган девор ажратиб турарди.

Қоронғи тушиб, қишлоқ тинчигач, Эргаш дала томондан келиб, девордан ошди. Устахонани тоға одатда ишдан кейин беркитиб кўярди, Эргаш эшикни бир туртган эди, бир тавақали оғир эшик ғийқиллаб очилди. Тоға бугун қулфламабди, шекилли.

Устахона ичи кенгина эди. Бир томонга рандаланган ёғочлар терилган, бир томонда тоғанинг асбоб-ускуналари. Дарча тагида икки-уч тайёр сандиқ. Эргаш сандиқлардан бирининг устига ўтирди-да, кута бошладди.

Узоқдан аёл кишининг йиғисидай ишгичка овоз етиб келди: сўфи шом намозига чақирарди. Эргаш енгил нафас олди. Ҳозир тоға шом намозини ўқигани мачитга кетади. Қория ая ҳам намозга ўтиради. Комила учун энг қулай пайт. Унинг ўйини тасдиқлагандай, меҳмонхона тарафдан оёқ товуши эшитилди. Қимдир тез-тез юриб, устахонага келарди.

— Комила...— деб пичирлади Эргаш юрак уриши тезлашиб. Ташқари қоронғи, лекин уй ичи яна ҳам қо-

ронғироқ эди. Эшик очилганда кирувчининг қадди ғира-ширада қора шарпадай кўзга ташланди.

Эшик ғийқиллаб ёпилди. Комила остонада тўхтаб қолди. Эргаш юрагининг уришидан бошқа ҳеч нарсани эшитмас, қалбидаги қушча узлуксиз чирқилларди: Ком! Ком! Ком!..

— Эргаш ака!

— Комила!

Тун — андиша устига тортилган ниқобдир. Тунда одамлар ҳамиша ҳам ақл-идрок буюрган йўлдан бора-вермайдилар. Улар тунда кўпроқ қалб нидосига қулоқ соладилар.

— Эргаш ака, акажон...— Комила Эргашнинг кўк-сига бош қўйиб йиғлаб юборди. Эргаш унинг сочларини силар ва юзини қизнинг пссиқ бўйнига, қулоқларига бо-сиб:

— Комила... тинчлан, қўй, қўйсанг-чи энди, бас қил,— деб пичирларди. Ниҳоят, Комила йиғидан тинди. Икковлари ёнма-ён сандиқ устига ўтирдилар.— Нега йиғлайсан, Ком!

— Шундоқ ўзим... Хўрлигим келди... иннайкейин, бувим ҳеч қўймаяптилар анави... Юмуққа бўламиз деб...— Комиланинг лаблари пирпираб яна кўзларига ёш келди.

— Бўлолмайти унга! Мен ҳам аввал сендек хўб ган-градим. Ҳеч иложи йўқдек туюлди. Кейин ўйлаб-ўйлаб, йўқ, дедим, ётиб қолгунча отиб қол! Энди замон бошқа! Илгаригидай бой нима деса ўшаники эмас. Ҳозир кам-бағалга давр келган. Шўро ҳукумати бизники-да! Ил-гари Некалай бойларники эди, энди Ленин чиқиб Нека-лайни тахтдан ағдарди-да, ҳукумат бизники бўлганда, биз шу бойдан қўрқиб ўтираемизми? «Станса»даги ас-карларни кўрганмисан? Арслон деган ошнам бор улар ичида. Уша айтди. Сен билан биз бу ерда юрибмиз ҳеч нарсани эшитмай, билмай. Шаҳарда йигит-қизлар эр-

кин, ўзбек қизлари паранжини ташлаб, очиқ юрибди, дейди.

— Вой! Қандай қилиб? Паранжини ташлаб дегани нимаси?!

— Шундай,— Эргаш дудуқланди. Паранжини ташлаб, очиқ юриш нималигини ўзиям яхши тушунмасди. Чунки шу пайтгача бирорта очиқ юрган ўзбек аёлини кўргани ҳам, эшитгани ҳам йўқ, ўзбек аёлининг очиқ юриши хаёлига ҳам келмаган эди.— Уқувчи қизлар дейишади... Уқишади-да, улар...

— Юзини очиб, кўчада, эркак-аёлниг ичида юрар-верар эканми?

— Қайдам, шундай бўлса керак-да...

Комила бир зумга ўзини паранжисиз, юзлари, қўллари очиқ ҳолда қишлоқ гузаридан ўтаётганини тасаввур қилди-да, шарақлаб кулиб юборди: бундай бўлиши мумкин эмас, буни ўйлаш ҳам кулгили эди!

— Нега куласан? Ишонмайсанми? Арслон ёлғон гапирмайди.— У Арслондан эшитган гапларини ўзича, содда йўсинда яна тушунтира кетди Комилага. Охири ўз гапларига хулоса ясаб:— Шунақа, сен бўлсанг йиғлаб юрибсан,— деди,— шошма, бу босмачи касофатни тинчитиб олайлик, кейин Зокирбойларнинг ҳолини кўрамиз.

Зокирбой номини эшитиб қиз бир силкинди.

— Бугун яна келишди,— деди у ночор оҳангда.

— Ким? Нима?

— Юмуқдан совчилар.

Эргаш бир парда тушиб, ўйланиб қолди. Бой бу туришда бугун бўлмаса, эртага албатта фотиҳа ўқитиб беш-ўн кун ичида Комилани тушириб кетиши мумкин.

Маҳмуд юмуқ отасини қистаб қўймаётган бўлса керак, овора бўласан, бойвачча! Қани Комиланинг розигисиз унга тақалиб кўрсинлар-чи!

— Сен рози эмасмисан? Бўлди! Шундай деб тур! Қани, зўрлик қилиб кўрсин-чи?

— Мен ўлсам ҳам унинг остонасига қадам босмайман! Лекин...

Ҳозирча бойнинг фотиҳа ўқита олмаслигига сабаб, тоғанинг ҳардамхаёллиги, ишни у ёки бу томонига ҳал қилмай, судраётганлиги эди, бироқ Қория ая чолни турткилайвериб бой томонга оғдириб борарди. Агар у «ҳа» дегудек бўлса, унда Комила қандоқ қилиб, отасининг юзига, сен топган эрга тегмайман, дея олади?!

Эргаш Комиланинг узун сочларини ҳовучига олиб ўйнади. Комила унга қараб, қоронғида юзини кўра олмади. Лекин бир оз ялпоқ, кенг, офтобда куйган қорача афтини, катта-катта қора кўзларини дил кўзи билан кўрди. Дала шамоли қотирган ана шу қорача, япалоқ юзларни ўзининг узун-узун, оппоқ бармоқлари билан силагиси келди. Назарида бу қорача чеҳра чарчагандай, эркалаш, алқашга муҳтождек, фақат Комиланинг оппоқ қўлларигина уни силаб-сийпаб ором бағишлай оладигандек, бу юзлар ана шу оромга интиқдай туюлади.

«Эргаш акам,— маъюс ўйлади қиз,— бечорагинам! Меҳнаткашгинам! Ювошим, мулойимим. Қандай қиласиз энди. Ҳол-аҳволингизни ўзингиздан кўра ҳам мен яхши биламан-ку! Ҳозир тўй қилиш, қалин бериш у ёқда турсин, отангиз рўзгорини зўрға тебратаётганини, сиз бу отангиздан айрилиб, мени бир ёқларга опқочиб кетолмаслигингиз ҳам аён-ку. Бутун умидингиз мендан, мен эса... Ё худо, наҳотки бешафқат тақдир ўз билганини қилса!»

— Сен йўқ десанг, йўқ деб турсанг бўлди, Комила,— Эргаш унинг ипакдай сочларини эҳтиёткорона силаркан,— ёзга чиқиб олайлик, жоним, у ёғи бир гап бўлар.

Шу пайт устахона олдида кимдир йўталди, нимагадир қоқиниб, қарғанди:

— Ҳаҳ ўлиб кетгур-ей!

Устахонага Қория ая келмоқда эди.

— Вой ўлай! Бувим!

Бир зум саросималикда қолишди. Комила сандиқ устидан сакраб тушди. Эргаш у ёқ-бу ёққа кўз югуртирди. Одам бўйи баландликда устахонага ёруғ тушириш учун учта тўрт бурчак туйнук очилган, лекин бу туйнуқлар мис панжаралар билан тўсиглиқ эди. Дарича қулф. Устахонага бир эшикдан кириларди. Мана шу эшикка қараб Қория ая зипиллаб келаётганди.

Тўсатдан, Комиланинг эсига сандиқ тушди-да:

— Очинг сандиқни!— деди.

Эргаш ҳам унинг фикрини дарров тушунди. Сандиқнинг қопқоғини Комила кўтариб турди. Эргаш «лип» этиб ичига тушиб олди. Комила сандиқни ёпиб, устига ўтирди ва бир балодан қутулгандек, енгил нафас олди. Устахонага Қория ая кирди ва қўлидаги жинчиरोқни юқори кўтариб, устахона ичини ёритди.

— Комила! Вой жувонмарг! Қидирмаган жойим қолмади-я! Нима қилиб ўтирибсан сандиқ устида, туш, жувон ўлгур! Отанг кечагина сирлаб чиққан-а!

У жаврай-жаврай сандиққа яқин келиб синчиклаб қарай бошлади.

— Эрта-метан бу сандиқларни Қўқонга олиб бормоқчи-я!

У чаққон сандиқ қопқоғидан пастга осилиб турган зулфини «лўкидонга» кийгизди-да, яхшилаб босиб, қизини олдига солиб чиқиб кетди. Сандиқ беркилиб қолган эди.

«Тамом бўлдим энди,— деб ўйлади Эргаш.— Эртага тоғам сандиқни Қўқонга элтиб, бозорда сотиб юборса-я!»

* * *

— Оқил, бу ёққа кел-чи, ўғлим,— деди Зокирбой. Омбордаги пахтани ағдариб, шамоллатиб чиқаётган хизматкорига. Оқил тўнига илашган пахта толаларини

сидириб, болохонага кўтарилди. Болохонали уй қурилгандан бери Зокирбой шу ерда ўтиришни одаг қилиб олган. Болохонадан ҳовли кафтдагидек кўриниб туради, ким нима иш қиляпти, ким кўчадан Зокирбойникига келяпти, ҳаммаси бойнинг кўз ўнгида.

Зокирбой Оқилга рўпарасидан жой кўрсатди, бир пиёла чой қуйиб узатди. Оқил сездики, бир гап бор.

— Билмадингми, деҳқонлар нима экишмоқчи бу баҳор?

— Хабарим йўқ, бой ота, кўпчилик жўхори сочса, керагов.

— Ҳм, шундоқ дегин,— бой пишиллади.— Марғилон тарафда икки-уч диндан қайтган шўродан уруғлик олиб экмoқчи экан. Умар қўрбошининг йигитлари итдай бўғизлаб ташлабди. Бола-чақасигача аямай сўйибди. Шундоқ.— Бой Оқилнинг кўзига тикилди.— Тагин пахта экамиз деб овора бўлмасин газзоблар, эккан пахталаридан ўзларига кафан бўлади-я.

Оқил индамай чой ҳўпларди.

— Чойхонага кириб турасанми? Йўқ? Ҳм. Ма, мана-виши ол,— бой Оқилга уч-тўрт танга узатди.— Одамларга қўшилиб юргин. Йигитларга аралаш! Бўптими? Хўп, бор бўлмаса, болам.

Оқил пастга тушаётувди, бой яна тўхтатди.

— Ҳой, Оқил, хабаринг бўлмадими: Содиқ сандиқ-соз қайтдими Қўқондан?

— Қайтди, шекилли, бой ота,— деди юраги «шув» этиб Оқил.

— Бўлмаса, айтиб қўй. Эртага имом билан сўфи бо-ради уйига.

— Хўп бўлади,— деди маъюсланиб Оқил.

Пастда уни Маҳмуд бойвачча кутиб турарди.

— Нима деди отам?

— Эртага... боришар эканлар...

Маҳмуд хахолаб кулди.

— Кҳ-кҳ Эргаш, қотирдимми?! Вей, ошиқлигингдан

ўргилдиму!— Маҳмуд бойвачча масхаралаб, сонига шапатилаб куларди.— Сен кўргансан-а, қизни! Ана қомат! Мен чой узатаётганда билагини кўриб эсим оғиб қолибди. Оҳ, билагингдан, Комилахон! Бир кун шу момиқ билакларингдан чангаллаб, бағримга тортмасам!

— Бас!— деб қичқирди ўзини тутолмай Оқил, кейин худди ёмон иш қилиб қўйгандек индамай кўчага чиқиб кетди. Маҳмуд бойвачча қисиқ кўзларини пириллатиб унинг орқасидан қараб қолди. Сўнг қўл силтаб, ерга «чирт» этиб тупурди-да, ширин хаёллар сургани ётоғига йўл олди. Оқил кўчада қоқилиб-суқилиб кетиб бораркан, ҳеч нарсани сезмас, бир нарсалар деб пичирларди. Содиқ сандиқсознинг дарвозаси олдида, хиёл ўйланиб турди-да, орқага бурилди. Қўшни ҳовлида қизлар ашула айтишарди.

Сумбула-ю, сумбула...а
Ураб олай гул.. ул... билан...н.
Мани кўнглум сен билан-оо..
Сан кетосан ким билан... ан...

VI БОБ

Осмон мўъжизаларга бой... Саҳар чоғи булутлар алвон тусга кирадилар... Улар эндигина кўтарилаётган қуёшдан ранг оладилар. Ана шунда улар худди қонга йўғрилганга ўхшайди...

— Ҳой болалар, ҳовуздан чиқларинг, музи юпқалашиб қолган-а!

Гузар чойхонаси ёнидаги ҳовуз устида болалар сирпанчиқ учишарди. Ҳовуз тепасидаги қулоч етмас чинор шохларидан кечагина ёққан қор болалар бошига попиллаб тушарди. Офтоб чарақлаб турибди. Тубсиз хаёлларга берилиб, хомуш кетиб бораётган Эргашни кимдир

чақирди. У аланглаб қараб Оқилни кўрди. Чойхоёнага киришди. Оқил жиккак бўлса-да оппоқ, қошу кўзи қора, келишган йигит. Эргаш иккови болаликдан ўртоқ эдилар. Оқилнинг отаси Исо боққол-ўлгач, Зокирбой минг хил ҳийла-найранг ишлатиб, боққолнинг ерини ўзиникига қўшиб олди. Кейин кўпчилик маломат қилмасин дедими ёки бошқа сабаби бормиди, Оқилни ўқитиб, ҳисоб-китобга ўргатди-да, ўзига гумашта қилиб олди. Бойнинг хўжалик бошқаришига у Маҳмуд бойваччадан кўпроқ ёрдам берарди. Зокирбой билан Қосим ака ўртасида душманлик сабабли у Эргаш билан кам алоқада эди, лекин Эргаш унинг чин дўст эканига ишонарди.

— Нима гап?— деб сўради Оқил чой устида.

— Ҳозирча ҳеч гап йўқ, Оқил.— Эргаш шундай деди-ю, кўз олдига тунов куни устахонадаги Комила билан учрашув ва аҳду паймонлари келиб, овози титраб кетди.— Баҳтимга тўғаноқ бўлаётганлар бўлмаганда, аллақачон тўйни бошлаб юборардик-а. Ҳа, айтгандай, у ёқда нима гап?

— У ёқда ўша эски гап. Юмуқ шундан бошқасини олмайман, дейди. Отаси ҳам бир нарсани мулоҳаза қилди шекилли, ён берди. Бугун бой имом билан сўфини тоғанникига юбормоқчи...— Оқил шундай дея узун «уф» тортди.— Сенга қийин... Қимга осон дейсан,— ранги ўзгариб, қўшиб қўйди.

— Бари бир уларнинг югургани сомонхонагача, стансадаги қизил аскарларни кўрганмисан.

— Ҳа, нима, улар сенга Комилангни қўшқўллаб олиб беришармиди?

— Олиб беришади ҳам-да. Улар бойларнинг замони ўтди, дейишяпти. Улар орасида Арслон деган ошнам бор. Ҳамсуҳбатмиз у билан. Бу бойларни ер юзидан сугуриб ташлаймиз, уларнинг мол-мулки, ер-хўкизларини камбағалларга тарқатамиз, дейди. Қўқон, Марғилон атрофларида шундай бўлибди ҳам. Бизда ҳам тез орада

шундай бўлса ажабмас. Фақат шаҳардан узоқлигимиз бор-да.

— Ҳалиги, ер тўғрисидаги гапларингни мен ҳам эшитганман,— деди секингина Оқил,— Ленин айтган дейишади.

— Мен Лениннинг суратини кўрганман,— дея ҳикоя қила бошлади Эргаш,— бир куни кўрғон ҳовлисида Арслон билан гаплашиб турувдик, командири ўтиб қолди. Арслон дарров ғоз туриб, нималардир деди. Командири бу йигит ким дегандай менга қаради. Арслон таништирди. Кейин командир ўзининг хонасига опкирди мени. Юмшоқ усталга ўтқазиб, гап сўради. Ешимни, отамнинг кимлигини, кейин қишлоққа босмачилар оралайдими, йўқми деб сўради. Арслон тилмочлик қилиб турибди ўртада. Йўқ дедим, сизлардан кўрқишади. Тўрдаги деворга бир сурат ёлиштириғлиқ экан. Ким бу десам, Ленин, деди командир. У кишининг кимлигини тушунтириб берди. Шунда кўргандим расмини. Пешонаси кенг, ўзбекка ўхшаб кетадиган одам экан Ленин. Ленин камбағалларнинг йўлбошчиси, деб тушунтирди командир. Ҳамма камбағаллар бир ёқадан бош чиқарса Зокирбойларнинг уруғи ҳам қолмайди деди.

— Тўғри гап,— деб бошини лиқиллатиб тасдиқлади унинг гапини Оқил.— Бу баччағар бойлар ҳам тинч юришмайди-да. Мана бизнинг Зокирбойнинг Умар кўрбоши билан алоқаси бор.

— Қандай?

— Аҳён-аҳёнда бойникига ярим кечалаб отлиқ одамлар келади. Меҳмонхонада ўтириб суҳбатлашадилар. Мен чой-пой ташийман. Узуқ-юлуқ гаплар менинг ҳам қулоғимга чалинади. Бой отадан булар кимлар деб сўрасам, дамингни чиқарма, булар Умар кўрбошининг одамлари, рози қилиб жўнатдим, қишлоғимизга ораламайдиган бўлишди, дейди.

— Бекорларнинг бештасини айтибди! Стансадаги қизил аскарлар бизга яқин, шунинг учун ҳам бош су-

қишмайди ўғрилар бу томонга. Бой рози қилганмиш, вай рози қилган сени...

Чойхонадаги оний бир тўлқинланиш уларнинг эътиборини тортди. Чойхона кенггина бўлса-да, самовардан чиқаётган буғ билан ичи исиб кетган. Чойхўрлар ташқарида қор борлигини унутгандай, яктакчан бўлволганча терлаб-пишиб чой ичардилар. Чойхона эшигини очган одам, хиёл ҳаяллаб қолса ҳам чойхўрлар: «Эшикни ёпсанг-чи!»—деб қичқиршарди. Бу сафар эшикни зарб билан очиб, ичкарига Маҳмуд бойвачча кириб келганди.

Маҳмуд бойвачча ҳар дамгидай юпқа беқасам тўнда. Бошида Марғилоннинг қалампирнусха дўпписи. Қулоқларини шойи қийиқ билан ўраб олган. Эргашларга ён сўрида уч-тўрт қишлоқ бойваччаларининг улфатчилиги авжига минганди.

— Ҳа, кел, Юмуқ,—деб қаршилади уни олифта Одил бойвачча. Маҳмуд Эргашни пайқаганди, унинг олдида шундай чорлаганларидан жони чиқиб, қисик кўзларида ўт ёнди.

— Ҳе, ғингшима, хўкиз. Қиш бўйи сени халачўп қилгани ҳеч ким бўлмай хўп талтайдинг. Мана, баҳор яқинлашяпти, ўзим босиб ҳайдайман омончингни.

Одилнинг лақаби «хўкиз» эди.

— Тишладинг-ку, Юмуқ! У пайтда омон хўкизни ортидами ё олдидами ажратолмай, икки ўртада ўзинг қобкетарсан-ов, тагимда!

Гурр кулги кўтарилди. Усал бўлган Маҳмуд қип-қизариб кулишга тиришар, қисик кўзлари батамом юмилиб, қоши остида икки қора чизик вужудга келарди. Бойваччалар ҳазил-ҳузул билан уни ўз давраларига қўшдилар. Маҳмуд кўз қирида Эргашга қаради-да, суҳбатга араллашиб кетди.

— Урислар бир томонга жўнашди-я, «стансия»дан,—саволомуз қаради Одил бойвачча Маҳмудга.

— Ким билади,— деб тўнғиллади Маҳмуд,— кўп ҳам ишим бўлавермайди мени ўрислар билан.

— Қизил аскарлар Кўктепани босган Умар қўрбошини бир тирқиратиб келади,— дея орага гап суқди Эргаш. Бойваччалар уларга ўгирилиб қарашди.

— Нима деб ғингшияпсан, Эргаш?— деди Одил.

— Қизил аскарлар босмачини қувгани кетди деяпман!

— Урис мусулмонни қувса хурсанд бўларкансан-да, а!— Маҳмуд ўрнидан қўзғалиб, гап ташлади.

— Шу ўрис минг марта яхши баъзи бир мусулмонларингдан!

— Шунақами? Бойнинг ер-сувини сенга олиб берман деса керак-а? «Истанса»га қатнайдиган одат чиқардинг, хуш ёқдимиз гапи?!

— Гапи эмиш...— Эргаш лабининг чети билан кулди,— тортиб оладиям-да! Ҳали қараб тур!

— Берадиган аҳмоқ ҳам йўқ-да!

— Бермай ҳам кўр-чи!

Маҳмуднинг қисик кўзларига қон қуюлди.

— Оладиган ким у? Сенми?!

— Ҳа, мен! Менга ўхшаш ялангоёқ камбағаллар! Сен...— деди нафратга тўлиб Эргаш,— сенларнинг уруғингни қуритадиган замон келди. Ҳамма жойда сен кабиларни шохини қайириб, томиридан чопиб ташлашяпти! Шошма ҳали! Навбат келяпти сенларга ҳам!

— Бу ниманинг алами?— деб кулди ғазабли юзини тиржайтириб Маҳмуд,— олмоқчи бўлган қизингни бермаганлари алам қияптими-а? Шунинг учун кетига қаламбир сепилган итдай ирғишляяпсанми-а?

— Сен итсан!!! Юмуқ!

Биринчи бўлиб Эргаш Маҳмудга интилдими ёки Маҳмуд Эргашгами ҳеч ким англамай қолди. Улар икки сўридан отилган тошдек бир-бирларига ташланишди ва

сўрилар оралиғидаги йўлакда юмалашиб, бўғишиб кетишди. Маҳмуднинг узун оёғи бир кўтарилиб сўри устидаги чойнаклардан иккитасини учириб юборди. Чойнаклар қарсиллаб синди. Эргаш ғазабдан кучига куч қўшилиб, бир ҳаракат билан Маҳмуднинг устига миниб олди-да, унинг бошини сўрининг қиррасига ура бошлади.

— Мана! Мана сенга!

Бир-икки бойвачча сапчиб сўридан тушиб, уришаётганларга отилишди. Маҳмуднинг жўраси Одил бойвачча Эргашнинг қулоқ-чаккасига туширди, елкасига бир-икки тепди.

— Бир-икки йигит ўртага тушди. Эргашнинг ён қўшниси Обид ақанинг ўғли Толиб ўнг қўлини енгидан чиқариб, яланғоч қилди-да:

— Ҳа, камбағал қачонгача сенларнинг калтагингни ейди! Ҳе, ўша бойвачча бўлган сенларни...— деб ўзини тўпга урди. У жуда барваста, анча-мунча қишлоқ зўрларини бир чўқишда қочирадиган йигит эди. Бойваччалар қўлларини тортишди.

Икковини базўр ажратдилар.

Афт-ангори шамага булганган Маҳмуд ҳансираб, четга қон тупураб экан:

— Оласан-а! Оласан! Қани итимнинг ахлатига қўл теккизиб кўр-чи?! Нима қилар эканман сен ювиндихўрни?! Таги паст!— деб шалоқ сўкиниб кетди.

Бойваччалар чойхонага тўпланган халқнинг авзойини кўриб, бўлди, бўлди, дейишиб, Маҳмудни ташқарига судрашди.

— Гапингни берма буларга, Эргаш,— деди чойхоначи суяб турғизаркан,— замон бизники... Отдан тушса ҳам эгардан тушгиси келмайди бу занғарнинг.

— Қараб турсин ҳали, эгардан ҳам туширамиз, ўшанда кекирдагини чўзишини кўрармиз,— деди Эргаш атрофини ўраганларга қараб.

Улар чойхонадан чиқишганда қаттиқ шамол турган

эди. Шамол хас-хашакни тўзғитиб гувуллаб юзларга урилди. Лекин бу одатдаги изғирин қиш шамоли эмас, қандайдир илиқ, кишига хуш ёқадиган шамол бўлиб бошланаётган баҳордан далолат берарди. Бойваччанинг беандишалигидан дили хуфтон бўлган дўстларнинг ҳам кўнгиллари ёришди.

— Баҳор ҳам бошланди...— деди ўйчан Оқил.

— Ҳа, баҳор...

«Лекин бу менинг чин баҳорим бўлармикин?»

II бўлим

БАҲОРНИНГ КЕЛИШИ

VII БОБ

Осмон оппоқ, оппоқ, оппоқ. У она сутининг рангига ўхшайди... Бўлиқ сийнадан тизиллаб, тизиллаб оқаётган сутга ўхшайди... Эргаш бобом пахтани она сутига қиёс қилардилар...

Қишлоқ четигаги майдонда болалар йиғилишди. Қабристондан бир оз пастроқдаги чимзор қишлоқ болаларининг паккаси эди. Дўппайган қабрлар билан қишлоқ орасида ўзига хос чегара ҳисобланувчи майдончада катталар кўп ҳам ўралашавермасди, шунинг учун ҳам болалар ўзларини эркин сезиб, хилма-хил ўйшларни топардилар. Қишда майдончани қор қоплагач, болалар атайлаб сувга бостиришар, майдон қулинг ўргилсин ях-малакка айланарди!

Яқинлашаётган баҳор нафасидан муз эриб, майдонча ботқоққа айлангач, бу ердан болаларнинг оёғи тийилганди. Кутилмаганда майдонча яна гавжум бўлиб қолди. Қалта-култа чопон кийган болалар давра қуриб, ниманидир қизғин муҳокама қилишарди. Ҳар ким ўз фикрини айтар ва давра тўрида ўтирган қишлоқ болаларининг онабошиси Қамол шум қўлидаги бир нарсага тез-тез қараб қўярди.

Гап шундаки, бугун Қамол шум эрта азонда қирга чиқиб кетиб қидира-қидира тушга яқин бир дона бойчечак топиб келди. Бойчечак! Мана ўша бойчечак баҳорнинг элчиси, табассумга, умидга бой чечак!

Бойчечак бош кўтардим, демак, ер уйғонди, деҳқон кетмонини пешлай бошлади, янги баҳордан янги умидлар, тилаклар билан далага чиқди деган гап. Илк бойчечакни кўтариб, уйларга кириб, деҳқонга баҳор келгани ҳақида хабар бериб, суюнчи олиш қишлоқ болаларининг одати эди.

Улар қайси уйдан бошлаш, қайси кўча охирида тугаллаш тўғрисида келишиб олдилар-да, тўп бўлиб қишлоққа юришди. Давра бошлиғи бойчечакни ушлаб борар, унга қоп билан «бойчечак»чиларнинг ғазначиси ҳамроҳ. Ғазначининг вазифаси тушган суюнчиларни кўтариб маросим сўнгида ҳаммага баб-баровар тақсимлаш эди. Бойчечакнинг муштдек лой билан ўралган пиёзи Камол шумнинг чангалида, болалар унинг атрофида куйлаб борардилар:

...Бойчечак айтиб келдик эшигингизга
Кўчқордай ўғил берсин бешигингизга...
Бойчечак, бола-бом-бом-бом-бом, бойчечак...

Болаларнинг шодон қўшиғи қишлоқ узра ёйилгач, кўчаларга бошқа тус киргандек бўлди. Аёллар дарвозалардан мўралаб, болаларни чақирришар ва «омонлик, омонлик», дея бойчечакни кўзларига суртардилар. Кексалар бойчечакнинг ҳали жуда ингичка икки баргини эҳтиётлик билан лабларига теккизарканлар:

— Етказганига шукур,— деб пичирлардилар.

...Шу уйнинг орқасида ой кўринар,
Шу уйнинг эгалари бой кўринар,
Бойчечак бола-бом-бом-бом, бойчечак...

Ҳар ким ҳолига яраша: ким бир дона зоғора, ким бир сиқим туршак, ким майда чақани «ғазначи» қўлидаги қопга ташларди. Ишлари юришганидан қувонган болалар яна бошқа кўчаларга кириб кетардилар.

Станция томонидан чиқиб, қишлоққа келаётган икки отлиқ ҳам болаларнинг қўшиғини эшитиб бир-бирларига маъноли қарашди.

— Баҳор биздан кўра тезроқ йўрттираётганга ўхшайди уловини, Халилов,— деди новчалиги от устида ўтирганидан ҳам билиниб турган одам ёнидаги шеригига.

— Шунақага ўхшайди,— кулимсиради заҳил юзли, қотмадан келган Халилов,— қани, йўрттиринг бўлмаса саманни!

Улар кулишди-да, отларни йўрттириб кетишди. Станциядан қишлоққача бўлган бир чақиримга яқин арава йўли ёзда ҳамиша икки қарич тупроқ билан қопланар, куз ва баҳорда ботқоққа айланарди. Атроф кета-кетгунча қорайиб ётган паст-баланд далалар. Яккам-дуккам, яланғоч шумшайган ўриклар учрайди.

— Эҳ, далалар, бу далалар шундай ҳосилдорки! Айниқса, гўза бу ерларда худди онасининг бағридагидек ўсади-да, Халилов.

— Биладан, биладан. Жарқўрғоннинг пахтаси жуда довруқ таратган. Одамлари ҳам бошқа қишлоқларга қараганда ўзига тўқ, дейишади.

— Ҳа, илгари булар пахтанинг орқасидан жуда битиб кетган эди. Ёппасига эмас, албатта, дўпписига ямоқ тушган камбағал ўша камбағал, лекин бойлари тўлиб-тошган эди... Баланд бўйли отлиқ жиловини силтади-да қўшиб қўйди:— Ўзингизга маълум...

— Халқи пахтанинг тилини билади, пахта билан тириклиги ўтган. Ишни шу ердан бошлаб жуда тўғри қилдик-да, Рустам ака.

— Жарқўрғон пахта экса, бошқа қишлоқлар ҳам эргашарди. Кузда кўз чамалагандай ҳосил олсак, заводлар ҳам ишга тушарди.

— Москвада, Петроградда қанча-қанча фабрикалар пахта деб ётибди. Эҳ-ҳе, Рустам ака, сиз билан

бизнинг инқилоб ишига қўшган ҳиссамиз ҳам чакки бўлмасди-да!

Рустам ака отининг қорнига оёғини қайчи қилиб ниқтади-да:

— Мен бошқача ўйлайман, ўртоқ Халилов,— деди.— Шу чигитни эккан деҳқон энди ҳосили жарақ-жарақ олтинга айланиб, заводчи бойларнинг ҳамёнига тушмай, аксинча янги ишчи-деҳқон ҳукуматининг фойдасига ишлагувчи қурол бўлишни тушунса. Пахта етиштириш орқали ўзи ҳам инқилоб солдатига, Шўро душманларига қарши курашчига айланганини англаб етса.

— Йўқ,— деди безовталаниб Халилов.— Бунда деҳқонни чўчитиб қўямиз. Рустам ака, айниқса жарқўрғонликларни. Бу ерда асосан ўзига тўқ деҳқонлар, булар билан бу йўсинда гаплашиб бўлмайди. Қўйнинг, пахтасини экиб, ҳосилини бизга топшираверсин, шунинг ўзи бас!

— Йўқ, ўртоқ Халилов. Бу калта фикр. Деҳқон аллақачон ким дўст, ким душманлигини ажратиб олди. Ажратиб ололмаган тақдирда ҳам унинг кўзини очиб бизнинг вазифамиз эмасми?

— Ревкомнинг бизнинг олдимизга қўйган вазифаси, Рустам ака, Фарғона қишлоқларидан бу йилги пахта ҳосили олиншини таъминлашдир!

— Шугина холосми?— Рустам ака Халиловга савол назари билан қаради-да, овозини кўтариб, давом этди.— Асло! Биз кўзда тутган мақсад сиз ўйлагандан анча кенг, анча чуқур. Деҳқон пахта эксин. Чунки пахта ҳозир Шўро ҳокимиятининг юраги, саноат марказларидаги тўқимачилик фабрикалари учун сув билан ҳавадек зарур. Бошқа ҳеч қаердан умид йўқ. Умид фақат Туркистон пахтасидан. Деҳқон буни тушунсин. Шўро ҳокимиятининг тарафдори, на фақат тарафдори, унинг учун курашчига айлансин! Ана шунда қишлоқлар ҳозиргидай босмачи тўдаларнинг яшириниш имкони эмас, балки улар учун жаҳаннамга айланади. Қисқа

қилиб айтганда, Туркистон пахтаси ёш Шўро ҳокимиятимиз учун йўрғак, ўлаётган капитализм ва помешчиклар учун кафан бўлсин!

Рустам ака «Тушундингми?» дегандек Халиловга қаради. Халилов бурун остига ёпишган қўнғиз мўйловини силаб, муллаваччанамо хипча қоматини яқинлашиб қолган қишлоқ томонга бурганича индамай келарди.

— Мен... халқни чўчитиб қўймайлик, дейман-да...
Рустам ака...

Қишлоқ четида пастак уйлар бошланди. Йўл бу ерданча торайган, тартибсиз қурилган уйлар кўчани қингир-қийшиқ йўлакка айлантириб юборган эди. Йўлнинг икки чеккаси, одамлар юра оладиган бўлиб кўтарилган, ўртаси чуқур, суюқ лой пилчиллайди. Отлар ўртадаги чуқурдан атрофга лой сачратиб кетардилар. Кўчада одам кам. Лекин гузарга яқинлашган сайин, келаётган-кетаётганлар кўпая борди.

— Гузари жуда обод дейман-а, Рустам ака?

— Ёмон эмас,— ёқтирмайгина жавоб берди Рустам ака. Одатда бирор шаҳар йўли устидаги қишлоқлар гузари обод бўлади. Фақат қишлоқ аҳолисинигина эмас, балки ўтган-кетган йўловчиларнинг ҳам эҳтиёжларини қондириш учун бундай гузарларда бир эмас, икки-уч баққол дўкон очар, қассобхона, сартарошхоналарда одам гавжум ва албатта чойхонасининг таърифи кетарди.

Жарқўрғон йўл усти қишлоғи бўлмаса ҳам гузари сўлим. Нақшдор устунлари қад ростлаган айвони кенгина чойхона рўпарасидаги ҳовузнинг лойқа суви шабадада жимирлайди, атрофида қўшчинор бўй чўзган, бу чинорлар чойхонага тангадай офтоб туширмасди. Қатта ариқ гузарни кесиб оқади. Чойхона қаршисидаги катакдек сартарошхона ёнидаги қуруқ ерда уч-тўрт киши ўзларини офтобга солиб, суҳбатлашиб ўтиришибди.

Жарқўрғон гузари шу кунларда ҳувиллаб қолган. Илгаригидай пахта дардида Жарқўрғонга келиб чой-

хонада ўралашувчи заводчи бойларнинг гумашталари, вофурушлар, баққолларни инқилоб шамоли учириб кетган. Асосий йўллардан четда бўлган Жарқўрғонга кейинги пайтда бегоналар ораламас, гузарга қиш бекорчилигидан безган қишлоқилар тўпланардилар.

Станция томондан келаётган икки нотаниш отликни чойхонадагилар дарров пайқашди. Отлиқлар чойхона ёнидаги катта ариқ бўйида тўхташгач, чойхоначи уларнинг истиқболига чиқди.

— Келинлар, меҳмонлар!— у қўлини кўксига босиб, иккаласи билан сўрашди-да, атрофида ўралашаётган югурдагига имо қилди. Югурдак бола меҳмонларнинг отларини чойхона рўпарасидаги шотут остига боғлади.

Меҳмонлар умумга салом маъносида қўлларини кўксига қўйиб бошларини хиёл эгиб, чойхоначи ортидан юрарканлар, четдаги гурунгдан Қосим ака ажралиб чиқиб, улар томон келаверди.

— Ассалому алайкум, келинлар, Рустамжон!

Рустам ака салом берувчига қаради-ю, юзлари ёришиб кетди.

— Э, Қосимжон, бормисиз!— Улар қуёқ сўрашишди. Қосим ака бир вақтлар заводга пахта ташиб юрган кезлари бу одам билан қадрдонлашган эди.

Рустам ака шаҳарлик, пахта заводида уни танимайдиган киши йўқ эди. Барваста, паҳлавонқомат Рустам анча-мунча одам қимирлата олмайдиган пахта тойларини елкасида худди бир қоп увода кўтариб кетаётгандек ташир, тўй, сайилларда баъзан ўртага тушиб бел олишиши ҳам бор эди. Шаҳарда уни кўпроқ Рустам полвон, дейишса, қишлоқларда уни машҳур қилган нарса шаҳарга янги тушиб завод дарвозаси олдида анқайиб турган деҳқонларга йўл кўрсатиб, рус ишчилари билан бемалол уларнинг она тилида суҳбат қура олиши эди. Кўпчилик унинг Рустам ўрис лақабини қўшиб айтилмас танимас эди.

Инқилоб вақти Рустам ўрис тўртинчиларга қўшилиб кетибди, деган гап чиқди. Кейинчалик Қўқон мухторияти воқеаларидан сўнг у вайрон бўлган пахта заводларини тиклашга сафарбар қилинди...

— Ҳали ҳам ўшатта, зовуттамисиз?— деб сўради Қосим ака ўз гурунгига келтириб ўтқазган меҳмонларига таъзим билан чой узатаркан.

— Завод тўхтаб қолган,— деди Рустам ака пиёлани қўлида айлантириб.

— Нега?

— Завод пахта билан ишлайди-ку, Қосимжон. Сизлар пахта экмай қўйганларингдан сўнг завод ҳам тўхтади-да.

Гурундаги деҳқонлар бир-бирларига маъноли қарашди. Кимдир оҳиста «уф» тортди.

— Биз-ку экардик-а, ака...

— Эҳ, пахта, пахта. Қани энди... белбоғ бўйи бўлиб хилпиллаб турса рўпарангда, бодроқ-бодроқ очилиб ётса... Қарасанг хумордан чиқасан-да!

Даврада пахтадан гап кетди. Ҳурриятдан илгар икми қанча пахта эккани, қай йили пахта яхши битмай, деҳқонларнинг қарзга ботгани, пахта ўстиришнинг усуллари ҳақида ва ҳоказо, ҳоказо.

Рустам ака суҳбатни тинглаб пахта дарди буларнинг қон-қонига сингиб кетганлигига гувоҳ бўлди. У давра четида хаёл суриб ўтирган, қоп-қора соқоли бутун кўкрагини қоплаган кишига қаради-да, ўсмоқчилаб:

— Нега экмай қўйдинглар пахтани?— деб сўради.

— Экамизу, лекин ҳосилга харидор йўқ-да? Энди... бу пахта жониворни еб бўлмаса... Сўғин...

— Хўш, хўш?

— Бултур Салим деҳқон бўйи баравар ола қопдаги пахтани аравага ортиб шаҳарга тушотувди, энағар Умар қўрвошининг йиғити йўлини тўсиб пахтасига ўт қўйди. Ҳали тўртинчиға пахта етказиб берадигон сенму

деб, ўзиниям оловга ташлаб юбордилар. Бечора ҳаммаёғи куйиб ногирон бўб қолди.

— О, аблаҳ, пахтага ўт қўйди денг?

— Ҳа, шундоғ...

Даврага сукут чўкди. Қорасоқол тилидан Қўқон атрофларидан эканлиги билиниб турган пучуқ киши, ён-верига аланглади-да, бирдан бўйнини ичига тортиб, жим қолди.

— Биродарлар,— Рустам ака қўлидаги пиёлани чой қуювчига узатиб, чойхонага бир кўз югуртириб чиқди. Одам кўп. Қаерда қанақа тўп ўтирганини бемалол фарқлаш мумкин. Тўрда — чопони ялтироқ салла-каллалар, Зокирбой уларга гап уқтиряпти. Нариги бурчакда бойваччалар гапи қизиган. Эргаш уч-тўрт оғайниси билан Рустам акадан кўзини узмайди. Эшикдан қишлоққа аллақандай бегона, чарм тўнли кишилар келганидан хабар топиб, қишлоқ Шўросининг раиси, эчкисоқол амин Салоҳхўжа ҳовлиқиб кирди.— Мана, икки йилдан ошди, Николай золимни тахтдан йиқитдик.

— Илоё, гўрида тўнғиз қўпсин!— деди ёлғиз ўғли мардикордан қайтмаган Эгамберди чол.

— Уни гўрга тиқдик. Шўро ҳокимиятининг мақсади ер юзида тенгсизликни йўқ қилиш. Шу пайтгача дунёда мисли кўрилмаган янги замон, янги турмуш яратиш. Доҳиймиз Ленин бошчилигида Шўро ҳукумати ҳурриятдан сўнг барча завод-фабрикалар, ер-сувларни хўжайинлар қўлидан тортиб олиб, ҳақиқий эгаси — халқ қўлига топширди. Лекин бунга чидай олмаган заводчи бойлар, кўп ерли помешчиклар чет элдаги капиталистлар билан тил бириктириб Шўро ҳокимиятига қарши уруш бошладилар.

Бу уруш даврида мамлакат харобага айланди. Эндликда бу урушнинг охири кўриниб қолди. Душманнынг асосий галалари янчиб ташланди, навбат думи томонга қолди. Бу тоғу тошда изғиб юрган босмачиларнинг куни битган. Тез орада буларни ҳам тугатиб, юртда батамом

тинчлик ўрнатамиз. Эндиги масала шу зарб давомида вайрон қилинган иморатни тиклашдир.— Рустам ака бошини чайқади,— батамом янги иморат пойдеворини қуришдир!

У нотик эди. Айниқса бирон нарсани исботлаб бераётган, кўпчиликни бирон ишга даъват этаётган пайтда ўзини унутиб, ёниб гапирарди. Ҳозир ҳам шу ҳолга кўтарилди. Чойхонадаги одамлар аста-секин Рустам ака ўтирган сўри атрофига сурилиб, зичлашиб ўтириб олдилар. Ташқаридагилар ҳам кириб, чойхона одамга лиқ тўлди. Зокирбойлар ҳам уясидан бошини чиқариб алаңлаган юмрондай одамлар орқасидан бўйинни чўзиб, мўралаб қолдилар. Одамлар шивирлаб:

— Рустам ўрис... большавой, ваъз айтгани келибди-да!— дейишар, ёшлар қизиқиб:

— Рустам ака большавой, шаҳарда тўппонча билан юради-да,— дея бир-бирлари билан пичирлашардилар.

Рустам ака ўта содда йўсинда Шўро ҳокимиятининг сиёсатини тушунтирар, унинг соддагина гаплари шеригининг истехзосига сабаб бўларди.

Рустам ака деҳқонларга Петроград, Москва, Ивановодаги фабрикаларнинг аҳволи, оч-яланғоч ишчилар, ёш ҳукумат бошдан кечираётган машаққатлар ҳақида гапирди.

— Сизнинг пахтангиз ана шу ишсизларга иш, очларга нон, яланғочларга кийим бўлади. Пахта — қутлуғ экин. Ҳукуматимизнинг тилаги шуки, пахта топшириб, бизга мадад, ёвларимизга зарба берсангизлар.

Аллақачон қоронғи тушиб, чойхона рўпарасидаги чинорлар ҳам қоронғилик қаърига сингиб кетган, чойхона шифтидаги қирқинчи чироқ атрофни хира ёритиб турарди. Тиқ этган товуш эштилмас, чойхона бундай ўйчан жимликни илк бора кўраётган эди.

Қишлоқ бойлари ҳам жим. Гоҳо бир-бирларига маъноли қараб, чой хўплайдилар.

Қутилмаганда, ўзидан ҳам қорни каттароқ Нормат

семиз, бир пишиллаб нафас чиқарди-да, Рустам акага луқма ташлади:

— Шарт-шароити қанақа бўлади?

Рустам ака ҳалитдан буён чарм курткаси барини ғижимлаб ўтирганини энди сезди-да, қўйиб юборди. Ўзини енгил ҳис қилди. Нормат семизнинг ўзи бу гапи билан Рустам ака фойдасига қанчалик ён босганини етти ухлаб тушида ҳам кўрмас.

У бу гапи билан пахтани экиш-экмаслик масаласини биратўла бартараф этди. Кўпчиликнинг эътибори энди бўлажак ҳосилнинг сотилиши устига кўчди. Бу ярим галаба эди.

— Шарт-шароитини мана ўртоқ Халилов гапириб берадилар. Шўро ҳукумати ишнинг бу ёғига шу кишини мутасадди этиб белгилаган.

— Азиз деҳқонлар!—У гавдасига муносиб ингичка овозда гап бошлади.— Ҳукумат шу мақсадда анча пул ажратган. Пахта экишни хоҳлаган ҳар бир одам аввало завод билан шартнома тузади ва ҳолига қараб бўлғуси ҳосил устидан деҳқонга бўнак берилади. Бўнакни пул билан ҳам, дон билан ҳам олса бўлади.— У қўнғиз мўйловига шаҳодат бармоғини сал теккизиб, юмшоқ кулди,— лекин Шўро ҳокимиятини алдайман, деб ўйламанглар. Яқинда заводимизнинг бир вакили Қиткон қишлоғига бориб шартнома тузганда бир баччағар унга 70 танобча ерни кўрсатиб шу ер меники, дебди. Қор босиб ётган экан. Вакил ҳам ишониб шу ерга яраша пул, газлама берибди унга. Кейин билсак, у ер эски қабристон экан. Баччағар қор босиб ётган кўҳна қабристонни ерим деб вакилимизни лақиллатиб кетибди.

— Шўро ҳам лақиллар экан-да?—кинояомуз гап отди Маҳмуд.

Халилов билинар-билинемас истеҳзо билан тиржайиб қўйди. Лекин шу ондаёқ жиддий қиёфада гапини давом эттириб:

— Ҳосил пудига белгиланган баҳода олинади, агар

шартномадагидан ортиқча топширилса, унга яна қўшимча мукофот ҳам бор,— деди.

Бўлаётган гапларнинг мағзини чақиб ўтирадиган Қосим ака ўз еридан битадиган ҳосилни чамалаб кўрди.

Шартнома тузиб, бўнакни олса, шап этиб тўйни бошлаб юборармиди! Ярамас бой ҳам оғзини очиб қолармиди! Кейинги кунларда тоғанинг уйида худонинг яратган куни уриш-жанжал. Тоғанинг бой билан қудалашгиси йўқ. Камбағал бўлса ҳам иззат-нафси нозик, гурури баланд одам. Қосиб-да! Қосиблар аслида шунақа бўлишади. Бой қизига ўғлининг зўридан совчи юбораётганини, агар қуда-анда бўлишса, бой ўзини катта олиб уни хўрлашини тоға билади албатта. Лекин хотини қўймаяпти, чамаси. Хотин киши-да: бойниқидан келадиган латта-путта кўзини ўйнатяпти. Озгина жамғарма бўлгандайди, Қориянинг оғзига уриб, шартта тўй қиларди! У ёққа югурди — тополмади, бу ёққа югурди — тополмади. Мана Шўро ҳукумати қийин кунда қўлтиққа кирди. Шу Зокирбойнинг душмани бўлган ҳукумат пахта эк, дер экан, Қосим ака экманми?!

— Экамиз пахтани! — деди у Рустам акага қараб,— Шўро ҳукумати деҳқонга шундай меҳрибонлик қиляпти, биз ҳам меҳнатимизни аямаймиз. Чиққан ҳосилни икки қўллаб тутамиз Шўрога. Хўпми?

У Жарқўрғонда обрўли, тажрибали деҳқон эмасми, гапи кўпчиликнинг фикрини ифодалагандек бўлди. Қосим аканинг қўшниси, қорасоқол Обид пучуқ унга қўшилди. Ўзи асли Қўқон атрофларидан, йигитлигида шу ердаги кампир холасига ичкуёв бўлиб келган. Кампирнинг жиндек ери унга мерос. Гапирганда доим «ғ»лаб гапирди.

— Энанг ўлгур Некалай вахтада зовутчи бойларга ҳам сотиб кўрдик пахтани: биримиз эчки бўмади. Баҳорда олган бўнагимизни узалмай кузда хўр бўлдик. Шўро деҳқонники, қўзғолони деҳқоннинг манфаати

деяпсиз, қани кўрайлик-чи! Мана мен ҳам экаман пахтани!

— Ҳой, пучуқ!— деди боядан бери мум тишлаб ўтирган Зокирбой,— сен битта-иккита пул деса имонни сотадиганларнинг гапига учма. Пахтани очилтириб кимга сотасан, шўрогами?

— Бойвачча!— деди унинг ғаламислигидан ғазабга келган Қосим ака,— сен ўзинг кимга сотардинг, ўрис тугул жуҳудга ҳам сотгансан қимматроқ берса! Хўпми! Бу ердагилар билмагандай гапирасан-а!

— Сен...— Зокирбой пиёлани дастурхон устига отиб юборди. Иккаласи орасидаги азалий душманликни билган халойиқ жим қолди.— Сенинг нима учун пахта экишга чоғланаётганинг менга аён. Лекин чучварани хом санаяпсан ҳамманг!— У чойхонадагиларга таҳдид қилди.— Эккан пахтаг очилгунча Шўро борми, йўқми?! Сен ҳали шошма!

— Зокирбой,— деди Рустам ака баланд товушда,— мен сизни жуда яхши биламан! Шўро ҳокимияти сизга ёқмас экан, қаролларингизга, чоракорларингизга ёқадди. Чунки у шу деҳқонники, лекин сизники эмас. У сизни қўланса ниятларингизга қўшиб ер юзидан супуриб юбормоқчи, шунинг учун сиз Шўро ҳокимиятини ёмон кўрасиз. Лекин мана булар,— чойхонани тўлдирган ўнларча деҳқонларга қўлини чўзди,— меҳнаткаш деҳқонлар энди биледи ким дўст, ким душманлигини... Сиз пахта экмасангиз, улар экади!

Шу пайт вазиятнинг кескинлашаётганидан юраги орқасига тортиб кетган Халилов ирғиб ўрнидан турди-да:

— Йўқ!— деб қичқирди,— Шўро ҳокимияти учун ҳамма баробар. Бойлар ҳам пахта экиб, ҳукуматга топширишлари мумкин. Шўро халқники!

— Хато айтяпсиз, ўртоқ Халилов!— деди Рустам ака жаҳлдан ёниб,— Шўро ҳокимияти учун халқнинг қонини сўрган Зокирбойлар билан меҳнатда эзилган

Қосимлар фарқсиз эмас! Сиз уларни бир газда ўлча-манг! Большевиклар Зокирбойларни синф сифатида ту-гатиш учун курашяпти!

— Рустам ака!— деб заҳарли шипшиди Халилов.— Сиз ишни барбод қиляпсиз! Нима қиласиз ҳозир наза-рияни ўртага суқиб?! Зокирбойми, бошқами, пахта эк-син, така бўлсин, сут берсин! Нима кераги бор тинч халқ орасига нифоқ солишни! Булар пахта экадими энди ёки бир-бирлари билан жиққамушт бўлишадими?!

— Уртоқлар,— деди Рустам ака жим бўлинглар де-ган маънода қўлини кўтариб,— ҳозир бу ерда Жарқўр-ғоннинг кўпчилик аҳолиси тўпланди чамамда. Биз бу йиғинни Жарқўрғон меҳнаткаш деҳқонларининг маж-лисига айлантирамиз. Қани, ким шунга рози бўлса, қў-лини кўтарсин!— ўнларча қўллар тепага кўтарилди.— Энди,— деб давом этди у,— модомики бу меҳнаткашлар мажлиси экан, бу мажлисга фақат ҳалол тер тўкиб, нон топадиганларгина қатнаша олади. Киши кучидан фой-даланувчи кўп ерли бойларнинг бунда қатнашувга ҳақ-лари йўқ.

Чойхонага зичлашиб, бир учи ташқарига ҳам чўзил-ган халқ бирдан гувуллаб тўлқинланди. Бунақанги ҳо-диса Жарқўрғонда илк бора рўй бермоқда эди.

— Ҳой ўрис!— деб бақриб юборди бундай «хўр-ликка» чидай олмай Мадғозибой,— сен ҳали ўзимнинг қишлоғимда мени халқ ичида ҳайдаяпсанми! Ҳе ўша сени!

Эргашнинг юраги ҳаяжондан гупиллаб урмоқда эди. Маҳмуд юмуқ ўрнидан туриб, Рустам ака томонга ўда-гайлаб кела бошлади.

— Ҳой ярамас! Узингни қаерда деб ўйлаяпсан?

Унга уч-тўрт бойвачча эргашди. Важоҳатларидан ҳозир Рустам акани калтаклайдиган эдилар.

— Тўхта, бойвачча!— деди Эргаш,— бўшат чойхо-нани! Эшик ана у томонда!— У Рустам акага хезлана-ётган Маҳмудни эшик томонга туртиб юборди. Маҳмуд-

нинг шериклари худди шуни кутиб туришган эди, бирдан Эргашга ташланишди. Қосим ака ўғлининг ёнига югуриб келди. Толиб полвон ўнг қўлини чопони енгидан чиқарди. Қимдир келиб Маҳмуднинг бўйнидан ушлаб тортди. Кўзи қип-қизил, сал жиннинамо Соли бойвачча пичоғини суғурди. Шу лаҳза «қарс-қурс» этиб, икки ўқ чиқди-ю, оломон бирдан тинчиди. Ёқага узатилган қўллар орқага қайтди.

Ўртадаги сўрида қўлидаги наганнинг тутун чиқараётган оғзини пастга қаратиб, оёқларини кериб Рустам ака тик турарди.

— Йўқол ҳамманг!— деб қичқирди у кўзлари ялтиллаб,— бу ерда меҳнаткашларнинг мажлиси бўляпти. Қани, туёқларингни шиқиллатинглар-чи!

Қишлоқ бойлари туртиниб-суртиниб, хўмрайганча чиқиб кета бошладилар. Жарқўрғон пахтакор деҳқонларининг тарихдаги биринчи мажлиси давом этди.

* * *

Мажлис ярим тунгача чўзилди. Жарқўрғонда янгидан қишлоқ Шўросини тузишди. Аминни раисликдан туширишди. Қишлоқ Шўросининг раиси қилиб Қосим ака сайланди.

— Қишлоқ Шўроси,— деб маъруза қилди Рустам ака,— бу амин эмас. Бу қишлоқ меҳнаткашларининг ўзлари сайлаган ҳукумат. Қишлоқни шу кундан бошлаб ана шу ҳукумат бошқаради.

У қишлоқ Шўросининг аҳамияти, вазифалари, ҳуқуқлари тўғрисида аҳолига тушунтирди. Саводи борлиги, камбағаллигини эътиборга олиб, Оқилни қишлоқ Шўросига котиб этиб тайинладилар. У ҳардамхаёллик, паришонлик билан бу вазифани бўйнига олди.

Йиғилишда Жарқўрғон деҳқонлари бир оғиздан бу йил пахта экишга қарор қилдилар.

Эртаси тонгда уч-тўрт қўқон арава гижирлаб, шаҳар томонга йўл олди. Кечга томон чарчаган отлар уруғлик чигит ва дон ортилган араваларни, юзлари қувончдан ёниб, арава устида мамнун мўйловларини бураётган деҳқонларни тортиб келди.

* * *

— Шунақа дегин: лаънати сандиқсоз қизини Қосимга берармишми ҳали!— Зокирбойга болохона торлик қиларди ҳозир.— Ит Қосим! Мени писанд қилмабдиларда сандиқсоз қўшнинг...— У олдида чўкка тушиб ўтирган Оқилни туртди.— Майли. Зарга унамаган экан, энди зўр билан оламиз!

* * *

— Ҳа, юрмайсанми, Оқил,— деди от устида Қосим ака, рўпарасида шумшайиб турган котибига.

— Йўқ, Қосим ака, мен қурултойга бормаيمان! Мен... умуман, котибликни ҳам ташладим!

— Ие, нега?— Қосим ака ҳайрон бўлиб, от юганини тортди. От олдинги оёқларини кўтариб бир пишқирдида, тўхтади.

— Чунки... Кўрарга кўзим йўқ сизни!— Оқил бирдан чинқириб юборди.— Олинг матоҳларингизни!— У қўйнидан қоғозларни чангаллаб чиқарди-да, Қосим аканинг оти туёқлари остига сочиб, орқасига бурилганича уйига югуриб кетди.

* * *

— Ташладим котибликни, бой ота!— деди ранги қум оқарган Оқил. Бой қўлидаги пиёлада яримлаб қолган чойни болохона панжарасидан ошприб сепди-да, чой қуйиб унга узатди.

— Утир, ўғлим, ичган тузингни ниҳоят оқлабсан: қани рўйхат, кўрсат-чи?

— Мана,— деб, бир варақ қоғозни унга чўзди Оқил,— ким қанча таноб ерга пахта экмoқчи, ким қанча бўнак олди: ҳаммаси ёзиғлиқ.

— Баракалло, баракалло, ўғлим. Қосим жўнадими қурултойга?

— Ҳа, даф бўлди ўша ёққа.

— Илоҳи айтганинг келсин. Майли, бор бўлмаса, бугун дамингни ол, ўғлим.

У бир нарсани кутгандек ўзига қараб турган Оқилга:

— Уша гап гап!— деди.— Энди сандиқсознинг қизи менинг ўғлим учун ҳаром. Бир ой ичида уни сепинг қўйнингга солиб қўймасам, Зокирбой отимни бошқа қўяман!

VIII БОБ

Ҳар кузда Ўзбекининг осмони ҳам, тупроғи ҳам оқ кияди... Бу унга Муқаннадан мерос...

Халилбойнинг пахта заводи рўпарасидаги майдонга одам тўлиб-тошган. Заводни ўраган баланд пахса девор тағларига боғланган от, эшаклар бетинч ирғишлайди. Олақуроқ кийинган оломон шамол пайтида мавжланаётган кўлдай нотинч, каттакон оқ самовардан бугўтарилаётган бурчакда одамлар тўпи ширага ёпишган пашшалар тўдасидай ғужғон ўйнайди. Ён-атроф жинкўчалардан майдонга одамлар оқими қўйилади.

Заводнинг панжарадор темир дарвозаси ёнига ёғочдан шоша-пиша минбар қилинган. Дарвоза тепасида ўзбек ва рус тилларидаги алвон шиор: «Фарғона пахтакорлари қурултойи қатнашчиларига алангали салом!»

1919 йил декабрда Турккомиссиянинг хўжалик ма-

салаларига бағишланган мажлисларидан бирида пахтачиликнинг аҳволи кўрилган эди. Туркistonнинг кенг деҳқон оmmasини бу ҳаёт-мамoт масаласига чуқурроқ жалб қилиш, унинг активлигини ошириш ва Совет ҳокимиятининг пахтачилик соҳасидаги сиёсатини тўғри тушунтириш учун жойларда пахтакор деҳқонларнинг йиғилишлари — қурултойларини чақиришга қарор қилинди. Бу таклифни Турккомиссия аъзоси Валериан Куйбишев киритган эди. Куйбишевнинг Фарғонага келиши муносабати билан бу ерда ҳам қурултой чақирилди.

— Нима гаплар бўлар экан-а?

— Э, бизга ҳам кун чиқди, биродар!

— Пахта керак Шўрога!

— Жуда яхши! Экамиз-да, пахтани!

Қосим ака кўп деҳқонларни таниди. Улар илгари ҳам заводга келишарди.

Кимдир тирсагидан тутди. У қайрилиб қарагунча бўлмай, ҳалиги одам рўпарасига ўтди. Қўрғонтепа қишлоқлик, Қосим аканинг эски таниши Қарим экан. Ҳар елкасида бир одам ўтиргудай паҳлавонқомат, келишган киши. У худди кетмоннинг юзасидай кенг кафтли, йўғон-йўғон қўлларини Қосим акага чўзди.

— Йе, сиз ҳам шу ердасиз?

— Номи пахтакор деҳқон шу ерда-ку!

Улар бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрай кетишди. Қарим ҳам қадимдан пахта экиб юрган деҳқон. «Жинс бо жинс, кабутар бо кабутар», деганларидай, Қосим ака унинг дилини яхши тушунади, гапи-гапига тўғри келади, ораларида азалдан ошначилик бор. Икковлари тез-тез бир-бирларининг суҳбатини қумсаб турадилар. Суҳбат пахта устига кўчди.

— Биз ҳам экапмиз бу йил. Шўро ҳукуматининг ёрдами катта. Лекин бир нарса бошимизни гангитяпти. Қишлоққа Халилбойнинг ўғли келувди, биласиз-ку ҳозир Шўронинг чарм тўнида... У дейди, бу дейди, бачча-

дай жилпанглайди. Кам ерли деҳқонларга бўнак берилмайди эмиш. Улар озгина еридан бўнакка яраша ҳосил кўтаролмасмишлар. Қарасак, бўнакнинг каттасини Ҳомидбой олди.

— Қим?— деди қулоқларига ишонмай Қосим ака.

— Уша Ҳомидбой-да. Юз таноб ерга шартнома тузиб, Шўронинг арава-арава дон, тўп-тўп газмолини оморига босди лаънати!

— Ҳомидбой пахта экди денг.

— Эмоқчи, лекин кузда кўрамиз, нима қилишини. Кейин деҳқонлар йиғилиб, мени шаҳарга жўнатишди. Келиб тўғри хлопкомга кирдим. Рустам ака ўшаттайкан, гаплашдик. Рустам ўрисни биласиз-а?— Қосим ака тасдиқ маъносида бошини қимирлатди.— У киши билан яна қишлоққа чиқдик. Оз ерли деҳқонлар йиғилишиб ширкат туздик. Ғўзанинг парваришида бир-биримизга ёрдам берадиган бўлдик.

— Шартномани қандай туздинглар?

— Шартнома ширкат билан завод ўртасида тузилди. Бўнакни бўлса ўзимиз ҳар кимнинг ерига, ишлайдурган кучига қараб тақсимлаймиз.

— Ажойиб бўпти,— Қаримжон, хўпми? Бизда шунақа кам ерли деҳқонлар бор. Бир ўйлашиб кўрсак бўларкан биз ҳам.

Икки-уч танишлари уларга яқинлашиб, суҳбатга аралашдилар. Шу пайт оломон бир тўлқинланди-да, ҳамма ҳушёр тортди. Минбарга одамлар чиқа бошлаган эдилар. Қосим ака минбарга чиққанлар ичида алпқомат Рустам акани, ингичка Халиловни кўрди. Минбардагилар ўрта бўйли, кенг пешона, кўзлари катта-катта кишига ҳурмат билан жой кўрсатдилар. Чарм курткали бу киши мулойим табассум билан оломонга боқди. Қурултойни Фаргона ревкомининг раиси очиб, биринчи қурултойга йиғилганликлари билан табрикланди. Сўнг сўзни Пахта комитетининг раиси Халиловга берди.

— Ўзларингга маълум, ўртоқлар, пахтачилигимиз орқага кетди. Шўро ҳукумати уни тиклашга жуда катта аҳамият бермоқда. Доҳиймиз Ленин Шўро ҳокимиятини социалистик асосда қуришни уч манбага таянган ҳолда олиб бориш кераклигини айтган эди. Бу манбалар Донбасс кўмири, Боку нефти ва Туркистон пахта-сидир. Шуни ҳисобга олиб, Туркистон республикаси ҳукумати сиз пахтакор деҳқонларга бир қанча енгилликлар беришга қарор қилди. Жумладан, яқинда пахтакор деҳқонларга тарқатиш учун Москвадан 1740 аршин газлама келтирилди.

— Кимга бериляпти ўша газлама?— деб қичқирди Карим, у ер-бу ердан қувватлаб нидолар чиқди. Халилов парво қилмай ўша бир хил овозда, ўтган йили қанча пахта йиғиб олинганлиги ва бу йил қанча мўлжалланаётганлиги ҳақида гапираверди.

Қосим ака Каримни туртди.

— Чик! Гапир, Карим!

Карим одамларни туртиб-суртиб йўл очиб, минбар тагига келди-да, Рустам акани чақириб, бир нималар деди ва минбарга чиқди. Одамлар назарида у минбар камгагига сиғмайдигандек эди. Йўқ, бинойидек ўрнашиб гап бошлади.

— Халойиқ! Ҳаммамиз пахтакормиз, ҳаммамизда уч танобми, тўрт танобми ер бор. Шунга пахта экамиз. Бола-чақамизни боқамиз. Энди ҳукумат ўзимизники, шундай экан, менинг энди хлопком раиси Халиловга битта саволим бор.

Бир меъёрда қимирлаб турган халойиқ унга жим қулоқ солди.

— Айтинг-чи, модомики, Шўро ҳукумати камбағалники экан, нега унда камбағалнинг пахта экиши учун шароит бермай, пул, дон, газламани бойга оширади?!

Халойиқ гувуллади. Бу кўпчиликнинг дарди, саволи эди.

Халилов Каримга яқин келди-да:

— У экмаса марказга пахтани ким етказиб беради, уларсиз илож йўқ...— деб гап бошлаган эди, Рустам ака шарт сўзини кесди:

— Мана булар етказиб беради пахтани, Халилов! Кам ерли, ўртаҳол деҳқонларга берилиши лозим бўлган кредит баъзи жойларда душман қўлига тушяпти. Бу сиёсий хавфли нарса, бу контрреволюциянинг тегиригига сув қўйиш, ўртоқ Халилов!

Халилов кенг пешонали кишига қараб, бўзариб, нимадир деди. У киши бошини бурди-да, халққа имо қилди. Халилов девор ковагига кириб кетаётган калтакесакдай бир ҳаракат билан ўзини орқага олди. Қурултой раиси овозини баландлатиб:

— Сўз Турккомиссия аъзоси ўртоқ Қуйбишевга!— деди. Кенг пешонали киши минбарга чиқди.

— Ўртоқлар,— деди у,— мен сизларга революцион Туркистон фронтларидан бири, пахта фронтининг жасур жангчиларига, дунёдаги жамики меҳнаткашларнинг йўлбошчиси, улуғ Лениннинг саломини келтирдим!

Қурултой бир зум жим қолди. Сўнг минбардан Рустам аканинг овози кўтарилди:

— Яшасин Ленин!

Бир зумда майдондагилар буни илиб олишди:

— Яшасин Ленин!

— Ленин! Ленин! Ленин!

Қосим ака юзлари қизариб, ўзини йўқотиб қўйди. Ленин салом йўллабди-я, Ленин!

— Ваалайкум ассалом... Ленин!— деди у.

Қуйбишевнинг гапини Рустам ака таржима қиларди.

— Ўртоқлар! Яқинда ўртоқ Ленин тўқувчиларнинг Бутунроссия съездида сўзга чиқиб, тез орада ишлаётган урчуқлар сони 6 миллионга етказилади, деди. Ҳолбуки ҳозир мамлакат тўқимачилик sanoатига бор-йўғи 25 минг урчуқ ишлаб турибди. Ўртоқ Ленин нимага асосланиб шундай деди? Биз Америкадан пахта оломаймиз, ортиқча олтинимиз йўқ. Айни пайтда Иваново-

Вознесенск, Петроград, Москвада тўқимачи ишчиларнинг оилалари очликдан ҳалок бўлмоқда.

Куйбишев тўхтаб, ўз сўзларининг кучини сезмоқчи бўлгандай оломонга қаради.

— У сизларга, сиз туркистонлик пахтакорларга ишониб шундай деди! Ўртоқ Ленин Туркистонда пахтачиликни ривожлантиришга жуда катта эътибор бермоқда. 1918 йилда Мирзачўлда суғориш ишлари учун 50 миллион сўм ажратиш ҳақида декрет чиқарилган эди. Яқинда эса ўртоқ Ленин Туркистонда пахтачиликни ривожлантириш тўғрисидаги янги декретни имзолади. Булар шунчаки қуруқ гап эмаслигини сизларга яна бир бор эслатмоқчиман, ўртоқлар. Шу декретлар асосида Туркистонга фақат пахтачилик эҳтиёжлари учун 1 миллиард сўм пул, пахтакор деҳқонларга етказиб бериш учун 630 вагон дон Кубандан, 400 вагон дон Ставрополдан, 70 вагон дон Терек областидан жўнатилди ва тез орада пахтакор Туркистон уларни қабул қилиб олади. Шу билан бирга 156 та плуг, 49 та борона, 2300 та кетмон юборилади. Туркистон пахтачилигининг истиқболи ҳақида Халқ комиссарлар советида яқинда махсус йиғилиш бўлди. Йиғилишда ўртоқ Ленин қатнашди.

— Яшасин Ленин!— деб қичқирди кимдир. Яна гулдурос қарсақлар майдонни тўлдирди.

— Яшасин пахтакорлар отаси Ленин!

— Яшасин пахтакор Ленин!

Бу ибора бирпасда майдон узра қанот ёйди:

— Яшасин пахтакор Ленин!

III бўлим

БАҲОР

IX БОБ

Осмон оқ... У булутлардан тўн кийган. Тўнининг ранги ишқ, яхшилик ва меҳнат дарахти — пахта мевасининг рангига ўхшайди.

Кунлар исиб кетди. «Кечагина совуқдан дилдираётувдик, бугун...» дея кўнглидан ўтказди Эргаш, омовч устига бор оғирлигини солиб, омовч сўқасининг ерга чуқур ботганиданми, чарчаганиданми, қўшни зўрға тортиб бораётган ҳўкизларга қараб. У юз-кўзидан сувдек оқаётган, баданни ачитувчи терни арта олмас, қўли омовч дастасида эди.

Наврўз қуёши тепага келган. Сўқа тупроқни палахса-палахса ағдариб борар, янги ҳайдалган ердан енгил буғ кўтариларди. Узоқ-узоқларга ёйилиб кетган далалар тинч, сукунат қўйнида. Кўм-кўк осмонда қалдирғочлар парвоз қилади. Дала четида кавш қайтариб ётган сигир тепасида зағча бесаранжом ликиллайди. Узоқда нимадир бир оҳангда тақиллайди. Кимдир узумга сўри-ток кўтармоқда чамаси.

Атроф далаларда одам зоти кўринмас, ҳамма тушлик билан овора эди. Эргашга ҳам онаси иккита зоғорани дастурхонга ўраб, дала четидаги ўрик тагига қўйиб кетганига анча бўлди. Лекин, Эргаш вақтни қизганиб қорни очлигига ҳам қарамай даладан чиқмасди.

«Анови теракнинг соясигача етказиб олай,— деб ўй-

лади у,— кейин ҳўкизларга ҳам оз-моз дам бериш за-рил...» Ниҳоят, кўзлаган маррасига ҳам етди. Ҳўкизларни қўшдан чиқарди. Дала четидаги шариллаб оқаётган ариқнинг муздай сувида ювиниб келди. Дастурхонни очиб, зоғорани синдирган ҳам эдики, қир томондан отаси отда келиб қолди.

— Уҳў, ўпириб ташлабсан-ку ерни, Эргаш.

Эргаш отасининг мақтовидан ғурурланди. Қосим ака анча-мунчага мақтайверадиған одам эмас эди.

У шудгорга кириб ҳайдалған ерни кўздан кечирди-да, тупроқни сиқимлаб, ҳидлаб кўрди.

— Оҳ, оҳ, ер ҳам хамирдай кўпчиди-я! Қани, қизиғида жўяк тортиб, чигитни тикиб олганимиздайди.

— Бугун ҳайдаб бўлсам, эрта мола босиб, орқасидан жўякка тушавераман-да, ота. Пахтанинг жўягидан ҳам осон иш борми?!

— Йўқ, ер бир-икки кун офтоб есин, кейин. Пахтанинг жўяги осон дейсанми? Бизнинг ерда жуда каллани ишлатиб оласан жўякни, хўпми? Мана шундай... разм солгин, сув очадиган томонимиз — Зокир тараф баланд, сув ўртага югуриб келади. Хўпми? Кейин қарабсанки, яна нарироқ юргиси йўқ, кўллаш бошлайди. Нимага? Чунки нариги томонимиз — Обид пучуқнинг ери ҳам баланд, хўпми? Шундай. Ерни бу йил учга бўлиб учала бўлагига ҳам алоҳида ўқариқ тортамиз.

Улар дастурхон атрофига ўтирдилар. Тепадаги ўрик шохида чумчуқлар учиб-қўнишар, ота-бола устига оппоқ ўрик гуллари тўкиларди. От ҳам бошини силкитиб, олтиндай ёлларига қўнган гулларни туширарди.

— Эртага халқни тўплаб, катта ариқни тозаламасак бўлмайди,— деди Қосим ака.

— Ҳорманглар-ов!— пастда, девор орқасида Обид пучуқнинг боши кўринди.

— Бор бўл,— деб жавоб қилди Қосим ака,— кел, Обид, чойга.

— Йўқ, баҳузур,— деди Обид пучуқ,— гўжа ичдим ҳозир.

У кетмоқчи бўлиб ҳаракатланди-ю, кейин нимадир эсига тушди шекилли, орқасига қайтди. Деворни ошиб ўтиб, шудгорга оёқлари бота-бота уларнинг ёнига келди. У яланғоч танига қалин чопон кийиб, белбоғини маҳкам боғлаб олган эди.

— Ҳа, нима қилаётувдинг?— деди Қосим ака дастурхонни унинг олдига тортиброқ қўяркан.

— Ҳовлида ток кўтараётгандим,— деди Обид пучуқ ниманидир мулоҳаза қилаётгандек, хаёлчан шудгорга тикиларкан,— шу ишни бошладиғу, Қосим, лекин нимагадир кўнглим ғаш. Кейин бир ишкали чиқмаса дейман. Осони ерға жувари сочиб қўяверсак бўлармиди.

— Э, сен ҳам қизиқ экансан-да, пучуқ. Арслон издан йигит сўзидан қайтмас деганлар, шартномани бўлса тузиб олдик. Хўпми?

— Йўқ, Қосим, биз «станса»нинг олдидамиз, атрофимиз тинч. Қўрғонтепада ҳам шартнома тузиб, пахта экишмоқчи эканлар. Бугун бизди жиян ўшақдан тушди. Икки деҳқонни Умар қўрбошининг йигитлари сўйиб кетди, дейди.

Енгил шабада эсиб, дастурхон четини қайириб кетди.

— Қўрқма,— деди Қосим ака дастурхон четини ёзиб текисларкан,— қўрққанга қўша кўринур. Кейин бу пахта очилгунча босмачинг борми, йўқми? Хўпми?

— Гап қўрққанда эмас. Оч қорним-тинч қулоғим дейман-да, Қосим. Кеча Маҳмуд юмуқ чойхонада айқириб жотибди: Умар қўрвоши кимки пахта экиб, тўртинчиға сотадиғон бўлса, кафангадо қиламан диғонмиш.

— Э, Обид ошна! Пахта экиб, тўртинчи бўлсам бўла қолай. Илло, шу тўртинчи Умар қўрбошидан мени асраб турибди, хўпми? Чет қишлоқларда халқнинг бошига не кулфатларни солмаяпти, у ёвуз?

— Ёмонинан тенг бўлма, дейман-да.

— Э, тенг бўлмасдан турадим. Дунё дунё бўлиб,

энди менинг тарафимни оладиган ҳукумат чиқибди-ю, мен уни қўлламайми? Йўқ, пучуқ, биз пахтани экамиз, токи, шу Зокирбойни, Умар қўрбошини таг-тугидан қуритгувчи Шўромиз яна ҳам бақувват бўлсин. Хўпми? Энди сен билан биз Шўро тарафда.

— Маъқул сўзладинг, Қосим,— деди очилиброқ Обид пучуқ,— биз энди Шўрога тикдиқ ошиқни. Фарткам.

— Бе,— Обид пучуқнинг гапи ёқмай, юзини бужмайтирди Қосим ака.— Гардкаммиш. Шўро учун жон олиб жон бериляпти-ю ҳозир, гардкам дейсан-а?

— Шўро — бу мен,— деди Арслондан эшитган гапини такрорлаб Эргаш,— Шўрони йўқотмоқчи бўлган аввал мени йўқотади, деган эди Арслон ошнам. Шўро учун курашмоқ керак. Бизнинг пахтамыз Шўрога қувват бўлар экан, унинг душманлари бизни тинч қўймайдилар, албатта. Лекин сиз чўчиманг, Обид ака, тиқ этса, станса яқин: қизил аскарлар етиб келади, бу ерга. Қани, қўрбоши яқинлашиб кўрсин-чи?

— Ҳай, майли, қўйгин энди бу гапларни,— деди Обид пучуқ, Эргашни энди пайқагандек унга бошдан оёқ тикилиб.— Тўйни қачон қиласан, Қосим? Эргашди тўйида қамишдан белвоғ боғлаб хизмат қиламан, дегон ниятим бор.

— Хаҳ,— кулди Қосим ака.— Мана, куёв бола астойдил ишляпти, ерга чигит тикиб бўлганимизнинг эртаси тўй-да.

— Ҳа. Занғар бой! Шуниям қишлоқ ичида ўсал бўлгонини кўрар кун боракан-а. Аммо ажаб қилдинг-да, Қосим. Шарт бурнини тайидан олдинг-қўйдинг қизни.

— Қўяманми! Илгари мен билан қанча олишган. Нияти шу бир парча еримни ерига қўшиб олиш эди. Ҳуррият бўлиб, пешонам очилди. Бўлмаса, эҳ... аллақачон Зокирнинг қароли бўлармидим.

— Аммо-лекин, Эргаш,— деди Обид пучуқ сергакланиб,— сен ўзинга эҳтиёт бўл. Ҳов чойхонадаги тўпо-

лонинглардан сўнг сени ёмон яниб юрганмиш. Бу Юмуқ-ни қўлидан ҳар иш келади-я.

Эргаш менсимайгина кулиб қўйди. У бахтиёр эди.

Яна бирор ўн беш кундан кейин тўй. Отаси шаҳарга тушиб, заводдан бўнакни келтирди-ю, ишлар юришиб кетди. Келин-куёвга атаб гузарга яқин жойдан яхшигина уй сотиб олишди. Тоға худди шуни кутиб тургандек, Қосим ака бир бориши билан рози бўлди-қўйди. Шошилинч ичида тўйдан илгариги барча майда маросимлар «Оқ кийди», «Ўғри товоқ», «Фотиҳа тўйи», «Куёв кўрди», «Қиз кўрди»ларини ҳам ўтказиб қўя қолишди.

Ишлар шундай тезоб кетдики, Қория ая оғиз очолмай қолди. Бошида у ўзини худди ўғай қизини узатаётган шум ниятли хотиндай тутди. Лекин кейин «ҳа, тақдир экан», деб тан берди шекилли, ана қарасанг кўрпа қабиётган, ана қарасанг куёвга чўпон ўлчаётган...

— Мадамин кеча жўяк тортиб, чигитни ивитиб қўйибди, сен-чи, Обид?

— Мен эртаминан жўякка тушаман.

— Сенда «Амиркон»ми?

— «Амиркон», «Амиркон». Шу замонда жайдари пахтанинг уруғи қолибдими. Хўп, бўлмаса, мен борай.

Улар дастурхонга фотиҳа ўқиб, ўринларидан қўзғалишди.

Х БОБ

Баҳор осмонидай тоза нарса борми? Кўм-кўк осмонда булутлар шодон кулади... Булутлар кулади...

Авжи баҳор. Гуллаган боғ-роғлар қўйнидаги Жар-кўрғон асалари уясини эслатарди.

Илк баҳор офтобни асалари уясини ҳам забтига олиб қизита бошлагач, биринчи дадил асалари уянинг мум

эшигини ёриб, бошини чиқаради. Қайдадир эндигина очилган бинафша ҳидини сезади-да, шодон «виз-виз»-лаб ўша томонга қанот қоқади. Чумоли пахса девор остида қачонлардир тўкилиб қолган арпа донини уясига тортади. Қалдирғоч айвон тўсинидаги бултур кузда ташлаб кетган уясини қайтадан тиклашга уннайди. Яшаш учун курашнинг илк дамлари бошланади. Асалари уясидagi ҳаёт манбаи — асални кўпайтириш учун юзлар, мингларча чақиримлаб учади: иш соати азондан бошлаб, шомда тугайди. Лекин у фақат тўплашгина эмас, балки тўпланганини ёввойи арилардан қўриқлаши ҳам керак.

Деҳқон боласи ҳам шундай. Илк бойчечакни кўзига суртгач, у ҳам кетмонини кўтариб даласига чиқади. У ёқ-бу ёққа разм солиб, паст-баландни текислайди. Яна бир оз ўтириб, тупроқ қуригач, оғоч солади ерига.

Баҳорда баҳор ташвишлари ҳам авжига минади. Жарқўрғон ана шу ташвишлар ичида асалари уясидай тинимсиз ҳаракат, шовқин-сурон маконига айланган.

Аравалар гижирлаб, эндигина қуриб, ҳали тупроққа кўмилиб улгурмаган кўчадан дала томонга қатнайди. Пахтага жўяк олишдан аввал ерни гўнглаш Жарқўрғон деҳқонларининг азалий одати. Шу фаслда бутун йил бўйи молхоналарда уйилиб ётган гўнгни бир мисқол ҳам қолдирмай, супуриб-сидириб, далага олиб чиқиб тўкадилар.

Бутун қишлоқ бу йил баҳорга алоҳида тайёргарлик кўрган. Бойларнинг таҳдиди, домла-имомнинг маҳитда пахта экканларнинг кофирга айланажакларини исботлаб, ўқиб берган оятларига тупуриб, кўпчилик пахта экишга ҳозирланди. Қосим ака бошлиқ қишлоқ Шўроси ёлғиз қўл — уловсиз деҳқонларга ер ишларига ёрдамлашди. Қимникини ҳашар билан ҳайдаб жўяк олиб юборишди, кимга улов беришди.

Мартнинг ўрталарига бориб ер чигит экишга батамом тайёр бўлган эди. Лекин пахта жўякларига «нам

суви» бериш устида катта жанжал чиқди. Маълумки, ерга чигит қадашдан аввал жўякларга сув берилади. Айни шу пайтда қишлоқдаги жўхори экилган далалар, беда ағизлари ҳам сувталаб бўлган эди. Бунинг устига, баҳорда ёмғир кам ёғиб, ҳатто кузги буғдойга ҳам сув қуйиш эҳтиёжи туғилди. Буғдой далалари, жўхори экилган майдонлар бой деҳқонлар, Зокирбойларга қарашли эди. Сувни илгаригидай «катта ариқ» бошида мироб тақсимларди. Пахта эккан деҳқонлар Қосим акага шикоят қилиб келишди: мироб ҳар хил баҳоналар билан сувни бойлар ерига оқизмоқда эди.

Қосим ака отга миниб ариқ бошига чиқиб борди. Абдулҳамид мироб йўғон, кўмирдай, қоп-қора одам, қишлоқнинг каттадан-кичиги уни азалдан ҳурмат қилиб ўрганган. У ҳам шу ҳурматга кўникиб, ўзини қишлоқ султони ҳисобларди.

— Жонинг менинг қўлимда, акаси,— деб баъзан мақтаниб қоларди у, чойхонада ичиб олган мусаллас таъсирида қизарган кўзларини суҳбатдошига тикиб.— Қани бир нарса деб кўр-чи! Гиппа бўғаман сувни, ҳе, ҳе! Гирибонингдан бўғдим нима-ю, сувни бўғдим нима? Қандай фарқи бор! Бари бир қуллуқ қиласан, ҳе-ҳе, шундай эмасми?

Лекин у зўр қишлоқ бойлари олдида эшилмишга ҳам уста эди. Катталарга қуллуқ, кичикларга писанда билан неча йиллардан бери қишлоқ мироблигидай оғир ишни эплаб келарди. «Катта ариқ» бошида сув ҳар томонга тақсимланар, шу ердаги қамниш кана миробнинг ўзига хос идораси эди. Қишлоқдан чиқиб келаётган Қосим акани кўрди-да, мироб қапага кириб кетди.

Қосим ака ариқ бошига бориб, отдан тушди. Пахта эккан деҳқонлардан бири, Салимнинг ерига кетган ўқариқдан хашак ва чимни олиб, Зокирбойнинг ерига кетган ўқариқ бошига ташлайверди. Абдулҳамид мироб Қосим аввал мен билан сўраб-саломлашади, кейин мақсадини илтимос тарзида айтади, деб ўйлаб, шунга

яраша жавоб ҳозирлаб турган эди, унинг дадиллигини кўриб доврираб қолди. Кейин ўзини тутиб, белбоғини қаттиқроқ тортиб боғлади-да, товушини йўғонлатиб:

— Ким у ариқни чайпаётган? Жарқўрғоннинг мироби ўлгани йўқ ҳали бесўроқ сув очгани! Қани, чиқ ариқдан!— деб шовқинлаб кападан лапанглаб чиқди. Қосим аканинг орқасидан келган тўрт-беш нафар деҳқон ариқ бошидаги ҳодисани кузатиб турардилар. Қосим ака хашак устидан чимни босиб, сувни Салимнинг ерига очди-да, деҳқонлар орасида турган ер эгасига қараб:

— Салим! Бор, энди ерингни суғор, сенга тушгача муҳлат, тушдан кейин сувни Обид пучуққа берасан, хўпми?— деди.

— Ҳой! Қимсан сен ўзи?— бақирди қора мироб, азбаройи аччиғи қўзигандан баттар қорайиб.— Сув навбатини унга беришга нима ҳаққинг бор?

— Мен Жарқўрғон Шўросининг раисман, Абдулҳамид,— деди Қосим ака қўлини ювиб, белбоғига артаркан.— Шу қишлоқ ўзини идора қилиш учун сайлаб қўйган ҳукуматнинг бошлиғиман. Бугундан бошлаб, шуни қулоғингга қуйиб, тумор қилиб кўкрагингга осиб олгинки, сув бир одамнинг мулки эмас, сув халқники. Сени ким мироб қилиб қўйган — билмайман, лекин агар яна илгаригидай ҳамёни каттага сувни катта очиб берадиган бўлсанг, сендақа миробнинг боридан йўғи яхши! Хўпми? Энди мана буни уқиб ол: бугундан бошлаб сувни фақат пахта эккан деҳқонларга берасан! Қишлоқ Шўросининг қарори шу. Қолганлар кейин олади, хўпми?

Шу пайт сув қуриганидан хабар топиб, ариқ бошига Зокирбой от чоптириб келди. Кела солиб, шовқинга йиғилиб қолган оломонни ёриб ўтди-да:

— Қим бўғди сувни?— деб ўшқирди.

— Мен бўғдим...

— Нима ҳаққинг бор бўғишга?— деди Зокирбой жонҳолатда титраб.

— Жуда катта ҳаққим бор. Хўпми? Қишлоқ Шўро-сининг қарорига биноан сув биринчи навбатда пахта эккан деҳқонларга берилади. Қолган экинларга кейинги навбатда. Хўпми?

— Мен... Шўронгни,— деб оғзини шалоқ қилди Зокирбой ва орқасидан етиб келган хизматкори Қодирга:— Оч сувни,— деб буюрди.

— Қаёққа очади? Қани очиб ҳам кўр-чи!— энди Қосим ака ҳам қизишиб кўзлари ёнди.— Илгари эди у сенинг хоҳлаганда хоҳлаганча сув очишинг, хўпми? Эндичи йўқ, бой! Энди ҳукумат бизники. Биз ана шу ҳукуматга пахта етказиб берамиз. Қишлоқ ҳукуматининг иродаси ҳам шундай! Сен кимсан?! Оддий қишлоқ фуқаросан. Хўпми? Қани ишчи-деҳқон ҳукуматига бўйсунмай ҳам кўр-чи!

— Шунақами? Ҳали сиз ҳукумат бўлдингизу биз қора фуқаро бўлдикми? Қодир, оч дейман, оч сувни!

Зокирбой ўзини қўярга жой тополмай тўлғанарди. Қодир истар-истамас ариқ бошига борди-ю, бирдан кўтарилган ҳайқирикдан чўчиб ўзини четга олди.

— Тўхта дейман!— деб бақирди Қосим ака.— Сен зўр кимга зўрлик қилмоқчи бўляпсан? Халққами? У замонларинг ўтиб кетди.— У Зокирбойнинг устига бос-тириб кела бошлади. Бой орқага чекинди-да:

— Ҳали шошма, Қосим,— деди вишиллаб.— Сен итваччанинг кушингни кўрсатаман. Сен пахтани экяпсан, билиб қўй, очилишига етасанми йўқми? Қорнингдаги ахлатни ёғ деб ўйлама. Қонингни ичадиганлар бор ҳали!

— Сен мени қўрқитма! Мендан кўра сенинг кунинг битганроқ, хўпми? Илгари ҳукумат сенларники эди. Бутун олам сенларники эди. Энди ҳукумат бизники, жамики неъмат бизники бўлади. Жумладан, сув ҳам. Аввало, камбағал деҳқон суғоради ерини, кейин навбат сенларга! Хўпми?

Қосим ака бу ҳодисалардан ақлу ҳуши бошидан учиб ўтирган миробга ўгирилиб:

— Уқдингми, Абдулҳамид? Энди қоида шундай бўлади,— деди.

Мироб Зокирбойга нима қилишини билмай меровланиб турди-да, кейин қўлларини кўксига қўйиб:

— Уқдим, раис, уқдим,— деб минғирлади. Бу Зокирбойга тушган таёқнинг қарсиллаб синишидай туюлди ҳаммага. У бўйнини қисиб, Қосим акага бир ўқрайди-да, отига миниб, жўнаб қолди. Орқасидан деҳқонларнинг шодон қаҳқаҳаси кўтарилди.

ХІ БОБ

Қиш заҳрини ўзига сингдирган булут нақадар хунук!

Дарвозанинг тарақлаб очилишидан болохонада хаёл суриб ўтирган Зокирбой чўчиб тушди: Маҳмуд дарвозани тепиб очди-да, ҳовлига қараб бақирди, отнинг жиловидан тутган югурдак болани бўралаб сўкканча, эгардан сакраб тушиб, меҳмонхонага йўналди. Отаси ўтирган болохонага қайрилиб қарамади: бойвачча ундан араз эди!

«Тавба,— ажабланди бой,— ўз уйимда чумчуқ пир этса, юрагим шир этади-я! Ажаб замон келди-да. Худди пастдаги Сир тескари оқа бошлагандек, ҳамма иш тескарисига кетди!! Қосим бугун ҳукумат бўлди. Қосим шўро бўлгандан кўра бошимга осмон ағдарилса бўлмасмикин? Тинч қишлоқни лойқалатиб, хўп ғавғо кўтаряпти-да, энағар! Кейинги пайтларда бойларнинг мол-мулки, ери камбағалларга бўлиб берилармиш, деган гаплар оралаб қолди. Иштаҳаси карнай зинталоқларнинг. Йў-ўқ! Зокирбой ҳам аҳмоқ эмас сенга — қа-

чон Қосим мол-қолимни ялангоёқларга тақсимлаб берар экан деб, қўл қовуштириб ўтирган! Ақлли одам арқонни узун ташлайди. Қани, қайгача борар экансан!»

Қўча дарвозаси тақиллаб, бойнинг хаёли бўлинди. Кеч кириб, атрофни қоронғилик босган, ички-ташқи катта ҳовлида кечки овқатдан олдинги югур-югур авжида.

Бойнинг бугун меҳмони бор. Эшик очишга чиққан югурдак Мадғозибой келганини хабар қилди. Мадғозибой қишлоқ бойларининг энг йириги, бунинг ота-бобоси хонлар замонида ҳам пахта экиб, пахта орқасидан бойиган. У замонларда, Жарқўрғонда битган пахтани савдогарлар туяларда узоқ шимолга — Россияга олиб кетардилар. Мадғозибойнинг отаси бир сафар шуларга қўшилиб, Ирбитга борганди. Келгандан кейин кўрган ажойиботларини сўзлайвериб, ҳаммани оғзига қаратган. Қишлоқ бойларига у Маккага борган ҳожидан ҳам улугроқ туюлган эди.

— Пахтадан қолма,— деб васият қилган экан, у ўлими олдидан Мадғозибойга,— пахта эксанг кам бўлмайсан. Пахтага харидор жуда катта, жуда бой — Урусия. Лекин сотишнинг йўлини билинглар!

Мадғозибой эски асл бойлардан бўлгани учун Зокирбойларга ўхшаб даласида ўзи ҳам қаролларига қўшилиб кетмон чопиб юрмайди. Қариб, семириб кетган гавдасини зўрға кўтариб далага ҳар замонда бир чиқди.

Қия очилган дарвозадан аввал бойнинг туртиб чиққан қорни, кейин ўзи кириб келди.

— Э, бой ота, келинг,— деб, овозини ингичкалаштириб, бойнинг қаршисига юрди Зокирбой.

— Иҳм, ё наузанбиллоҳ... ваалайкум ассалом, Зокирбой иним, келдик, келдик. Иним, шу дарвозани ҳам катталаштириб олганиздайди...

— Ҳа, энди, замон катта дарвозани ҳам кўтармайдиган бўлиб кетди-да, бой ота.

— Ихм, наузанбиллоҳ воллоҳи аълам, бу ҳам тўғри, мен сизга айтсам...

Мадғозибойдан кейин ичкарига бирин-сирин Жарқўрғоннинг бошқа «улуғлари» ҳам кириб келишди.

Унча-мунчага одам йиғавермайдиган, ҳатто бир-икки кун устма-уст меҳмон келиб қолса ҳам хасислиги қўзиб, жаҳли чиқадиган Зокирбойнинг бугунги меҳмон чорлови бежиз эмасди.

Жарқўрғонда бой кўп. Лекин бойларнинг ҳам бойи бор. Зокирбой бу кунги меҳмондорчиликка танлаб, ана шундай бойлардан беш-олти кишини таклиф қилган эди.

Шифтлари сирланган, деворларига учбурчаксимон тоқчалар ўйилган кенг меҳмонхона тўрида Мадғозибой ўтирарди, унинг ёнига қишлоқдаги обрўси ва мартабасига қараб собиқ амин Салоҳхўжа чўккан. Унинг рўпарасида узун салланинг пешини осилтириб, қушбурун, эчкисоқол имом қўл қовуштирган. Ўртароқда янги бойлардан Содиқ бой ўтирибди.

Пойгакроқда Соли бойвачча у ёқ-бу ёққа жалаглаб ўтирибди. Ёш жангари бойваччанинг яқинда отаси ўлиб, мол-мулк қўлига ўтган, у энди енг шимариб, хасис отаси йиллаб тўплаган бойликни кўпайтириб, ишларни юргизиб кўрмоқчи эдики, инқилоб бўлиб дами кесилди.

Пойгакда Зокирбой чўккалади. У ҳар замонда ташқарига чиқиб, хизматкорларига буйруқ бериб келар, меҳмонларни дастурхонга манзират қиларди.

Ҳамманинг диққат-эътибори тўрда, Мадғозибойнинг ёнида ўтирган шаҳарлик меҳмон — Зокирбойнинг марҳум қадрдони Халилбойнинг ўғли Инъом бойваччада эди. Қишлоқ бойлари шу одамнинг ҳурматига йиғилишган.

Паловдан кейин меҳмонлар кекира-кекира чой устида суҳбат бошладилар.

— Оламда нима гаплар, Салоҳхўжа?— сўради Зокирбой, анча-мунча сиёсатдон хўжадан.

— Уша-ўша гап, бой,— деди хўжа истамайгина.— Шўро олишиб ётибди қўрбошилар билан. Алҳол, қўли ҳам баланд чамаси,— деб у ҳурмат билан Инъом бойвачча томонга қаради. Бойваччанинг юзида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади.

— Оббо, занғар-ей...— бойлар бирдан ҳаракатланишди.— Шу кетишда дейман-а...

— Нимасини айтасиз,— деди Зокирбой.— Булар жуда ҳам бошимизга чиқиб оляпти-да!

— Бойвачча,— деди Салоҳхўжа, эҳтиром билан Инъом бойваччага,— қани, шаҳардаги аҳволдан эшитайлик бўлмаса.

Ёстиққа суюниб ўтирган Инъом бойвачча Салоҳхўжанинг гапидан кейин қаддини ростлаб, йўталди.

— Жаноби Зокирбой,— деб уй эгасига мурожаат қилди бойвачча.— Жаноблар, кейинги пайтда бўлаётган гаплардан хабардорсизлар. Аҳвол жуда оғир. Бор умидимиз ислом лашкарларию шавкатли қўрбошиларимиздан. Лекин очигини айтганда, нодон халқ қўрбошиларимизни қўллаб-қувватламаяпти. Аксинча, Шўро ҳукумати томонга борган сари оғиб кетяпти.— Шўронинг томирларини қирқиш, қуритиш керак. Унинг томири қишлоқ Шўроси!— деди заҳарли вишиллаб.— Бу Шўронинг иши нимадан бошланяпти? Пахтадан!— Инъом бойваччанинг кўзларининг ола-куласи чиқди.— Пахта! Пахта эктиряпти Шўро! Пахта олмоқчи у! Туркистон пахтасини! Миллатимизнинг жавоҳирини! Сизлар бўлса,— у оғзидан кўпик сочиб ўшқирди.— Сизлар бўлса жим томоша қилиб турибсизлар бу ишларни. Пахта эккан ҳар бир одам Шўронинг одами, билдингизми?— Шундай қилинглarki, ҳеч ким пахта экмасин. Ахир, пахта Шўрога қувват бўлади. Қўрқитинглар, ўлдиринглар, ишқилиб булар пахта экмасин!

— Лаънати Қосим жуда ҳаддидан ошди-да!— деб гап бошлади Зокирбой жиркангандай афтини бужмайтириб.— Ҳамма ишни бошлаган шу. Деҳқонлар шунга

эргашиб кетяпти-да. Бўлмасам, илгари мунчалик эмасди!

— Э, секинроқ айтасизми бунн?— деди Соли бойвачча, худди олдида Қосим ака турибди-ю, уни урадиган-дек интилиб.— Кеча чойхонада халқ ичида ҳадеб ташвиқот қиляпти. Пахта эксак ундай фойда, мундай фойда деб! Йигирматасини қайси куни бошлаб шаҳарга тушиб, завод билан шартнома туздириб келибди. Заводдан бўнак пул беришганмиш! Шундай бўлгандан кейин бошқаларнинг кўзи ўйнамайдими?

— Ҳа, халқни айнитяпти бу Қосим!

— Бу хунаса қўрғондаги ўрислар билан оғиз-бурун ўпишяпти!— дея гап қотди Зокирбой.— Уғли кунора қўрғонга югуради. Бундан қандоқ қутулса бўлади, а?

— Э, бой ота,— Соли бойвачча жангари оҳангда гапира кетди.— Аввало, яхшиликча, қўй бу ишингни, мусулмон фарзандисан, бир-икки йил пахта экиб, ўриснинг тегирмонига сув қўймасанг қўймабсан, деб кўрамиз. Кўнмаса, давоси икки шинаванда йигиту ўткир бағдоди пичоқ-да!

— Ҳа, буларнинг тўпдан ўзганроғининг попугини қирқиб турмасанг, жуда ҳовлиқиб кетишяпти. Қосим яқинда бойларнинг ер-сувини батрақларга бўлиб берамиз, деб юрганмиш. Меҳмон, сиз бунга нима дейсиз?

— Бу ҳақ гап. Шўро ҳукуматиининг шундай декрети бор. Агар булар шу декретни дастак қилиб, сизнинг ерингиздан қаролингизга олиб берса ҳақли бўлади.

— Вой декретингга...

Инъом бойвачча овозини пастлатиб, давом этди:

— Шундай томоша қилиб тураверсанглар, ерларингни тортиб олиб, ўзларингни ҳам ҳайдаб солади! Буларнинг суянчиғи— Шўро ҳукумати. Суянчиғини ағдарсак бас. Пахта Шўрога мадад. Қандай қилиб бўлмасин, пахта экишга тўғаноқ бўлинглар. Ана шунда марра бизники бўлади.

Кенг меҳмонхонада тор давра олиб ўтирган бу ки-

шиларнинг суҳбати узоқ давом этди. Вақт ярим тундан оққач, бойлар бирин-сирин тарқалишди.

Зокирбой Инъом бойваччага ўрин солиб бериш учун хизматкорини чақирган эди, бойвачча тўхтатди.

— Йўқ, бой ота, ҳожати йўқ. Мен йўлга чиқаман ҳозир.

— Ие, а, қаёққа? Шундай бемаҳалда-я?

— Зарурият, бой ота. Энди очигини айтсам, шаҳарда тўртинчилар орасида ортиқ қўй терисига ўралиб юришимнинг иложи қолмади. Мундай қарасам, бугун-эрта насибам узиладиган. Ҳайт деб бошимни олиб чиқиб кетдим!

— Қаёққа йўл олдингиз?

— Умар қўрбоши билан илгаритдан танишлигимиз бор. Шу кишининг паноҳига.

Шу ерда турган Маҳмуд бойвачча отасига ялт этиб қаради. Икковларининг эсларига ёлғиз ўзларига маълум бир гап тушди шекилли, ўйланиб қолишди.

— Ота,— деди Маҳмуд бойвачча,— ортиқ бу қишлоқда бошимни кўтариб юролмайман. Бошимга қўнай деб турган бахт қушини тортиб олди. Энди мен Эргашнинг жойини жаҳаннам қилмагунча жоним ором олмайди.

Зокирбой унга узоқ қараб қолди. Кейин шарт ўгирилиб, ичкари уйга кириб кетди-да, кўп ўтмай икки кўзи тўла хуржун, тўни остида яна бир нимани кўтариб чиқди. Хуржунни ерга қўйиб тўни остидаги нарсани чиқарди. Бу кумуш нақш қопланган қинли қилич эди.

— Мана, ўғлим, бир вақтлар бобонг Худоёрхоннинг лашкарлари билан ғанимларга қарши борганда, шу қилични тақиб, жанг қилган экан. Ма, ол, бу қилич кофирларнинг қонига ювилган, илло сенинг қўлингда ҳам кофирларнинг қонига бўялғай!

Бойвачча қилични олиб, белига осди. Бу гаплардан таъсирланиб кетган Инъом бойвачча:

— О, боболар руҳи!— деди.— Кўриб, сезиб турган-

дирсиз бу ишларни! Мана, Туркистоннинг яна бир шавкатли ўғлони қилич тақди. Туркистоннинг ёвларига, шариатимиз, мол-мулкимизга кўз олайтирганларга қарши отланди! Нусрат унга ёр бўлсин!

Зокирбой ўғлини қучоқлаб ўпди. Тонг ғира-ширасида бойнинг қўрғонидан икки қора отлиқ чиқиб, тоғ томонга — Умар қўрбоши галалари изғиётган томонга от қўйиб кетди.

* * *

— Обид ака!— чигит экаётган Обид пучуқ ёнига Оқил ҳовлиқиб борди.— Эшитдингизми? Китконда Умар қўрбоши пахта экканларни ўлдириб, уйларига ўт қўйибди. Қишлоқ Шўросининг ранси Тошни сўйиб, терисини шилиб, чангакка осибди. Кейин унинг йигитлари ўтган-кетганга Тошнинг гўштини мажбуран қадоқлаб сотишибди.

Обид пучуқнинг қўли ишга бормаё қолди.

* * *

Зокирбойнинг хотини дод солди:

— Войдод, босқинчилардан! Қофирдан дод! Ўлдир мени, кейин ҳайдайсан уйимдан!

Зокирбой қорайиб кетганди. Тишларини қайраб, миқ этмай турарди. Тўсатдан бориб, хотинини бир-икки тегиб юборди.

— Хап бўл, қанжиқ! Овозингни асра! Бунинг ўлигин устида сен билан мен ҳам йиғлаймиз! Қўшничилик!

Қосим ака беш-олти йигит билан дарвоза олдида турарди. Қишлоқ Шўросининг идорасини Зокирбойнинг меҳмонхонасига жойлаштирдилар. Зокирбой ўзи ўтирадиган болохона томида қизил байроқни кўрди-ю, уйига кириб, эшикни зичлаб ёпиб олди.

— Қасд олиш шунақа бўларкан-да, Қосим ака!—
Оқил бурчакдан гап отди.

— Бу кўпчиликнинг, ҳаммамизнинг қасдимиз. Хўп-ми?

Лекин Зокирбой хотинининг уввос фарёди одамлар кўнглини ғаш қилди. Уларга бу иш Қосим билан Зокир жанжалининг якунидай туюлди.

— Шу иш нотўғрими дейман, а, ота?— деди Эргаш.— Халқ сизни Зокирдан қасд олгани шундай қилди деб ўйлайди. Шошмасак бўлармиди.

Қосим ака индамади.

ХИ БОБ

...Осмон қонталаш... Чақмоқдай чақнайди бунда ҳар чаноқ...

Қомила ток сувида сочларини ювди. Бўйи етган қизлар баҳорда ток сувида соч ювардилар. Қадимдан қолган шундай чиройли одат бор эди қишлоқда.

Илк баҳорда, боғбонлар ишком кўтараётганларида, боғбон токни ишком тепасига тарар экан, ортиқча шохларни кесиб ташлар, ана шу қиш бўйи тупроқ остида нам тортиб ётган серсув новдалардан сув томчиларди.

Бу сувни алланечук хосиятли, шифобахш дейишарди. Қизлар бу сувда бош ювсалар сочлари яна ҳам узун, ипақдай мулойим бўлиб қолармиш. Ток суви эмган юзлари яна ҳам тиниқлашармиш, қошлари яна ҳам қора тортиб, мафтун этувчи кўзлари яна ҳам дилбандроқ бўлармиш. Нозик қадду қоматлари яна ҳам таранглашиброқ қолармиш.

Узум суви тўғрисида ашула ҳам бор эди.

Узум сувида бош ювдим ёр-ёр,
Узум сувида қош ювдим, ёр-ёр.
Узум суви ўлгур ўткир экан,
Нечун сабр қилмадим, ёш ювдим, ёр-ёр.

Тоға пешайвон олдидаги икки туп ҳусайнини ишком-га кўтаргач, Комила кесилган ток сувидан бир кўза йиғиб олди. Тушдан кейин отаси пинакка кетиб, Собиржон гузарни айланиб келгани кетгач, у тоғора ва кўзани кўтариб, ҳовли четидаги ариқ ёнига борди.

Ариқда лиммо-лим сув оқарди. У кўзадан тоғорага ток сувини қуйди-да, чўккалаб, ёйилган узун тимқора сочларини хосиятли сувга чайқади. Бошини эгганида узун ва қалин сочлари тоғорани тўлдирди. У сочларини чайқади, сувини сиқиб, битта қилиб ўрди-да, бошига чамбар қилиб қўйди. У ёқ-бу ёққа аланглаб ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, кўзадаги қолган сувни кўтариб айвонга кирди.

Айвон эшигини беркитиб, оёқлари остига иккита энли тахта қўйди. Аланглаб, шошилич кийимларини ечди. Эшик тирқишидан тушиб турган офтоб нурлари кумушдай баданида ўйнарди. Қиз чамбар сочларини ечиб юборди-да, бир зум ўз гўзаллигидан лол бўлгандек туриб қолди.

Айвондаги зах ҳаводан бадани сескашиб, кўзадаги сувни бошидан шар-шар қуйди-да, бир зумдан сўнг уйга кириб янги оқ чит кўйлагини кийди. Онасига Раҳималарникига бориб сочини ўрдириб келишини айтди-да, кўчада кўзга ташланиб юрмаслик учун боғ оралаб дугонасиникига жўнади.

Уйнинг шундоқ орқасида Мадғозибойга қарашли катта ўрикзор бор эди. Комила боғни кесиб ўтган йўлакдан кетди. Боғда ўриклар қийғос гуллаган. Ёлғиз-оёқ йўл бамисоли қор ёққандек оппоқ. Гуллар салгина шабадага ҳам митти капалаклардек дув тўкилади. Йўлак ёнидаги ариқчанинг суви оппоқ гул қатлами би-

лан қопланган. Ҳарир либос кийган ўрикзор сокин, фақат асаларилар у ёқ-бу ёққа «виз-виз»лаб учиб юрибди.

Ҳавода шундай нозик, хушбўй ўткир бир ҳид кезардики, бундан ҳатто қизнинг боши айланиб кетди. Узоқда, қаердадир ўрик тепасида зарғалдоқ тиним билмай сайрайди: «куёв, куёв, кимга куёв, кимга куёв...»

Қизнинг қалби майин, роҳатбахш туйғулар қўйнига чўмилди.

Яна икки-уч кундан кейин тўй бўлади. Эргаш акаси куёв жўралари билан келиб, тоға уйининг тўрига ўтиради. Кейин йўлга кета-кетгунча гулханлар ёқилади. Эргаш Комилани кўтариб, шу гулханлар атрофидан айлантириб олиб кетади...

Қиз оппоқ ҳарир гулга бурканган ўрикзор қўйнида катта оқ капалакка ўхшарди. Мана шу осуда, хушбўй ўрик ҳидига кўмилган боғ қўйнида атрофдаги гўзаллик қиз қалбидаги гўзаллик билан шундай уйғунлашиб кетган эдики, у ўзини бир зумга худди ўрик гулидай, липиллаб пастга учаётган ана шу оқ «капалаклардай» ҳис қилди...

«Эй ўриқлар, гуллар...— деб пичирлади қиз,— мен бахтиёрман... сезяпсизми, мен бахтиёрман...»

Шу аснода улкан ўрикзор унинг сўзларини тасдиқлагандек, бир зум чайқалди, қизнинг боши узра қордай оппоқ ўрик гуллари ёғилди.

Қиз табиатнинг гўзаллигидан, бахт суруридан шу қадар маст эдики, қишлоқ кўчасидаги отлар дупури, «дод», «вой»ларни ҳам эшитмади.

Ўрикзор ичидан чиқиб Раҳималарнинг ҳовлиси томонга бурилган ҳам эдики, рўпарасидан келаётган кишиларга кўзи тушиб, даҳшат ичида орқага ташланди.

Қизнинг қаршисидаги йўлдан тўрт отлиқ бир пиёда ни олдиларига солиб, ўрикзор томон келардилар. Отлиқлар йўл-йўл беқасам тўн кийиб мнлтиқ тақиб олишган, пешоналари эса чапаничасига белбоғ билан боғланган.

Комила пиёданинг шундоқ орқасидан келаётган от-лиқни таниди-ю, нафаси ичига тушиб кетди: Маҳмуд бойвачча!

Пиёда кишининг устида йиртиқ чопон, қўли орқасига боғланган, юз-кўзлари қон, зўрға келарди. Қиз орқаси билан чекина-чекина ўрикзор ичига ўзини олди ва йўғон ўрик орқасига яширинди. Отлар ўрикзор ичига кириб тўхтади.

— Хўш, Қарим?— деди, отлиқларнинг бири.— Эндиям «Яша, Шўро» дейсанми?

— Дейман!— деди қўли боғлиқ одам хирқираб.— Негаки, Шўро яшайди! Шўро яшар экан, мен ҳам яшайман! Сенлар эса ириб-чириб, тупроқ остида қолиб кетасанлар. Лекин Шўро мана шу ўрикзордай гуллайди.

— Сайра, ит ўғли, сайра! Охирги сайрашинг бу! Лекин ўлимнинг олдидан сенга билдириб қўяй. Шу кунгача қилган ишингни таг-туғи билан қўпордим. Сен уринган иш энди бўлмайди. Туркистон пахтасини Шўро ололмайди!.. Кўрдингми, далалар ёняпти, бу чигит эканларнинг далалари! Шўроинг ҳам мана шундай ўт-олов ичида қолади! Мен олло номига онт ичиб айтаманки, бу ерларда пахта кўкармайди!

— Йўқ, Умар,— деди Қарим чўзиб,— пахта бўлади. Сен халқни ёндиролмайсан-ку! Менинг халқим омон экан, пахта бўлади. Чунки у пахта билан яшайди. Пахта унинг учун нон, сув, ҳаво. Сен нонни йўқота оласанми, сувни қурита оласанми? Ҳавони тортиб ололасанми? Сен халқ олдида мисли чивинсан, бугун чақяпсан, лекин эртага сени оёқ остига олиб эзиб ташлайдилар, тупроққа қорадилар!

— Салим!

— Лаббай, бегим!

— Қани, қиличинг дамини бир синаб кўр-чи!

Комила даҳшат ичида кўзларини юмиб, қулоқларини беркитди. Атрофга қандайдир ғайритабиий сукунат чўкди. Нимадир «шиғ» этди. Офтобда бир нарса

ялтиллади-да, кимдир куч билан «хаҳ», деб ўқирди. Одам йиқилди шекилли, ер ларзага келгандек гурсиллади. Хунук хириллаш эшитилди. Жонҳолатда типирчилашдан атрофга қон, тупроқ, ўрик гуллари сачради.

— Умархон ака,— деди бойвачча.— Энди тўғри Жарқўрғонда ғавғо кўтариб юрганларнинг боши Қосим деҳқонникига борамиз! Бирор ёққа қочиб қолмасин, занғар. Эргашни ўзимга қўйиб берасиз, ўзимнинг ҳисоб-китобим бор у билан!

Қиз бақириб юбормаслик учун лабини маҳкам тишлаб олди. Оҳ, ёвуз бойвачча! Уларнинг бахтига чанг солмоқчи, Эргаш акасини ўлдирмоқчи! Аҳ-а, қишлоққа Умар қўрбошини у бошлаб келибди-да.

— Кетдик! Ғафлатда босамиз уларни!— Отлиқлар отларга қамчи уриб кетишди. Сўйилган кишининг танаси энди тинчиб қолганди. Ингичка оқим бўлиб оқаётган қон устига ўрик гуллари тўкиларди. Бу гуллар пахтадек оппоқ гуллар эди.

Қизнинг мияси яшин тезлигида ишлади. Қосим ака Эргаш билан бугун эрталаб, қир этагидаги ерларига кетишган.

Қишлоқни босмачилар босганини улар ҳали билишмаган бўлса керак. Босмачилар ҳозир Қосим аканинг уйига боришади. Агар даладалигини билишса...

— Йўқ, йўқ!— даҳшат-ла бақириб юборди қиз. У ўрикзор ичидан отилиб чиқиб, қир томонга чопиб кетди. Унинг кўзига ҳеч нарса кўринмас, йиқилиб, туриб чопиб борарди...

* * *

Станция биноси орқасидаги қизил аскарлар отряди жойлашган қўрғон дарвозаси олдига Оқил от чоптириб келди.

— Командирга, командирга опкиринглар мени! Дарвоза ичкарасидан Арслон югуриб чиқди.

— Ҳа, Оқил, нима гап?

— Мени Эргаш юборди, Арслон! Умар қўрбоши Қўк-тепани босди! Ҳаялламай етиб боринглар!

Арслон Оқилни танирди, унинг Эргашнинг дўсти эканлигини ҳам биларди.

Горн чалинди. Югур-югур, дупур-дупур. Отлар киш-найди.

ХИИ БОБ

Ложувард осмонда парча булут учиб юрибди...
Биласизми у ким? У босмачи қўлида номуси топтали-
шидан кўра Шоҳимардонсой сувларига сингиб, сўнгра
булутга айланиб осмонга чиқиб кетишни афзал кўрган
Комила...

Қосим ака икки қоп чигитни отга ортиб, қир этаги-
даги ерига жўнади. Йвителинган чигитдан сув чакиллаб
томиб, тупроқли йўлда хол-хол излар қоларди. Эргаш
бўз этакда кул кўтариб олган. Қуёш ҳали тоғлар ор-
тида. Уфқ мис лагандай сап-сарик. Қишлоқда саҳарҳез
беданалар бири қўйиб, бири сайрайди. Узоқда, ўрқач
қирлар тепасида сор бургутлар учиб юрибди. Эргаш
дала четидаги ёлғиз ўрик остига шолча ёзди. Қопдаги
уруғлик чигитни шолчага тўкди. Чигит устига кул се-
пиб, чигитни кулга аралаштира бошлади.

Қосим ака отни катта ариқ ёқасига боғлади, ариқ
бўйлари ям-яшил, ўтлар от еса оғзи тўлгудек бўлиб
қолган. У хўжайинлик назари билан далани айланди.
Қўшни далаларга разм солди. Аксари пахта жўяги
олинган, чигит экилган далалар. Қишлоқ азал-азалдан
ўзи учун қадрдон пахтани етиштиришга чоғланган.

Жарқўрғонликлар иғволар, таҳдидларга қарамай
пахта экди. Қосим ака кеча шаҳарга, Рустам ака ол-
дига тушди.

— Пахта экиш сиёсатга айланган, Қосимжон,— деди у.— Табиатнинг бу ажойиб инъоми илгари ҳам давлатлараро тортишувларга сабаб бўлган эди. Туркистонимизнинг Россияга бирикиб қолишида ҳам пахтанинг ҳиссаси бор. Пахта бизни инглизлар истилосидан сақлаган эди. Энди пахта ёш Совет республикаси учун дон қадар керакли экин. Ёш республиканинг йўлгаги Туркистон пахтасидан бўлади. Давлатимизнинг душманлари ҳар қандай йўллар билан Туркистонда пахтачиликни ривожига тўсқинлик қилмоқдалар. Лекин пахтакор халқимиз ҳеч қачон пахтадан воз кечмайди.

Биз сизларни ёлғизлатиб қўймаймиз. Тез орада Жарқўрғонга агроном юборамиз, пахта ишида сизларга маслаҳатчи, кўмакчи бўлади. Бир гап бўлса дарҳол станцияга — Фёдоров отрядига хабар қилинглари. Бойларнинг иғво-таҳдидларидан сира чўчиманг. Кейин,— у бир оз тўхтаб давом этди,— яқинда Жарқўрғонга Камолов деган одам боради. У киши ўша ерда қишлоқ партия ташкилотини тузиши керак. Большевиклар партиясига номзодлар орасида сиз ҳам борсиз. Жарқўрғон хусусида ниятларимиз катта. У бошқа қишлоқлар учун маёқ бўлади.

Қосим ака шаҳардан терисига сигмай қайтди.

— Эргаш,— деди у, чигитни куллаётган ўғлига,— ажойиб ўзгаришлар бўляпти-да қишлоқда. Ҳаммаси Шўронинг шарофатидан, хўпми! Хўп ақлли, доно одам экан-да Ленин. Биласанми, ўғлим, одамлар ихлос қўйган бирор эшонига қўл бериб, мурид бўлади, хўпми! Нима учун? Чунки назарида шу эшон оламдаги энг пок зотдай, юрагидаги барча қайғу-аламини шунга тўка солиб, даво топадигандай, фақат шу одамгина уни ўзи тентираётган қоронғиликдан нур сари етаклаётгандай бўлади. Аслида бу бир хаёлот, холос, хўпми! Лекин ҳозирда Ленин, фирқа ана шундай йўл кўрсатувчи эмасми?

Мана, Рустам акани ол. Большавой. Жарқўрғонга

бир келди-ю, мудраб ётган жарқўрғонликлар кўксига олов ташлаб кетди! Хўпми! Билсанг, мен ҳам большевой бўлмоқчиман!

Эргаш ялт этиб отасига қаради. Назарида отаси ёшаргандай, билакларига куч тўлиб, томирларида қони жўшаётган йигитдай туюлди.

Белларига этак тутиб чигит экишга киришдилар. Қосим ака қўлидаги капгирни юмшоқ жўяк тупроғига тиқиб, қия кўтарар, ҳосил бўлган уяга уч дона чигит ташларди. Уялар оралиғи тўрт қаричча, Қосим ака шу оралиқни сақлаб чигит қадарди. Эргаш ҳам отасидан қолишмас, лекин у чигит ташлаётган уялар оралиғи бир текис эмасди. Қосим ака унинг ишини бир оз кузатиб турди-да, танбеҳлади:

— Пахта шундай экинки, қалин эксанг нимжон, сийрак эксанг говлаб, ҳосилсиз бўлади. Уни шундай ўтқазки, ёнидаги гўза тупи билан қучоқлашмасин, хўпми. Қуёш у ёққа ўтганда ҳам нур тушсин, бу ёққа чиққанда ҳам, хўпми. Шунда белинг букилиб, қанорлаб пахта терасан!

Тушлик пайти отаси Эргашга кайфи чоғлигиданми, эртақ айтиб берди. Эргаш отаси эртақ бошлаганда миёнида кулди: кап-катта йигит, ахир! Лекин кўп ўтмай берилиб тинглай бошлади.

Бор экан-да йўқ экан, қадим-қадим замонларда, бир қўйчивон йигит ёш хотини билан яшаркан. У бойнинг сурувини боқар, бой ҳар йили икки марта қўйларнинг жунини қирқиб, шаҳарга олиб кетар экан.

Жундан ип эшиб, кейин мато тўқиб, ундан одамлар кийим қилиб кийиншар экан. Қўй жунни жуда қиммат бўлгани учун қора халқ жун кийим кийишга қурби етмай, теридан ёпинчиқ ёпиниб юраверар экан.

Бой йигитнинг меҳнатини назар-писанд қилмас, ҳар келганда қўйларга яхши қарамабсан, деб уни гадабларкан. Лекин чўпон бахтиёр экан, чунки гўзал хотини

бўлиб, уни жонидан ортиқ севар, хотини ҳам эри учун жонини аямас экан-да.

Кунлардан бир кун кутилмаган фалокат юз берибди. Улар яшайдиган тоғ орасидаги горда макон қурган ёвуз девлар бахтиёр оилага чанг солишибди. Девлар йигитнинг сурувини тоғ ичкарисига ҳайдаб, горга яшириб қўйишибди. Сурув ортидан келган йигит ҳам девлар қўлига банди бўлибди. Ёвуз девлар уни гор тубидаги қирқ газ чуқур зиндонга ташлашибди.

Чўпоннинг ёри уни узоқ кутибди. Тунлари бедор йўлига кўз тикибди, изларини ахтариб тоғларга чиқибди. Чўпондан эса дом-дарак бўлмабди.

Бу орада навбатдаги жун қирқиш фасли етиб келиб, ўтов рўпарасида бойнинг мешдек гавдаси кўринибди. Бой гўзал жувонни кўриб кўзлари ёнибди. Воқеани арз қилган жувонга сурувни топишни, йўқса, қарз эвазига уни ўз ҳарамига олиб кетажагини айтибди. Жувон ялиниб-ёлвориб, эрини қидиришга рухсат сўрабди. Унинг эрини топа олмаслигига ишонган бой, жувонга қирқ кун муҳлат берибди.

Жувон ўтовга кириб, қатирма нонни белига тугиб, эрининг эски пўстинини кийиб, бошига чақмоқ телпақни қўндирибди. Томга чиқиб, тўрт томонга разм солибди-да, «ҳайё-ҳув» деб этагини турмушлаб, кўкрагига бир муштлаб йўлга тушибди.

Йўл юрса ҳам мўл юриб, ниҳоят, тоғ дарасидаги бир кулба қаршисида тўхтабди. Кулбада бир кампир чарх йигириб ўтирган экан. Жувон кампирдан бир пиёла сув сўрабди.

— Ҳув бурчакдаги кўзада, ўзинг олиб ича қол,— дебди кампир. Жувон қараса, кўзадаги сув тагига тушиб қолган экан. У югуриб бориб, кулбадан нарироқдаги булоқдан кўзага тўлдириб сув келтирибди. Кампирга раҳмат айтиб, йўлга чиқмоқчи бўлибди. Унинг ҳаракатларини кузатиб турган кампир жувонни тўхта-тибди.

— Ҳой йигитча, йўлинг йироққа, кўзлаган ишинг қийинга ўхшайди. Утир, меҳмоним бўл.

Жувон кампирга дардини тўкиб солибди. Бу кампир сеҳргар экан. Сеҳргар уни овутиб, бошини силаб, ухлатиб қўйибди.

Сеҳргар кампир жувонни ухлатгач, учар ёғоч отига миниб, тоғ устига парвоз қилибди. Йигит ётган ғорни, қароргоҳида ҳар бири биттадан қўй еб, маишатда бўлган девларни кўрибди. Ёвуз девлар билан олишиш мушкул экан. Сеҳргар кампир жувоннинг ҳолига юраги эзилибди.

Жувон уйғонгач, унга кўрганларини айтибди, тилсимни ечиш сирини очибди. Девлар маконига сездирмай кириш учун мўъжиза кийим зарур экан.

— Мен бир мўъжизани биламан,—дебди сеҳргар кампир,— лекин шартини бажаришга сенинг кучинг етармикин?

— Ёрим учун ўзимни қурбон қилишга ҳам тайёрман!

— Бўлмаса эшит,— сеҳргар кампир сўзлай бошлабди.

— Одам Ато билан Момо Ҳаво жаннатдан қувилган пайтларида ўзлари билан бирга буғдой дони ва яна бошқа уруғни ҳам олиб чиққан эканлар. Буғдой ерга тушган заҳоти, жойини энди топгандай кўкариб, ўсиб кетибди. Лекин иккинчи жаннат уруғи унмабди. Момо Ҳаво билан Одам Ато ҳам унга эътибор қилишмабди. Чунки, уларга фақат дон керак, кийимнинг ҳожати йўқ экан. Уша унутилган уруғ бора-бора сеҳргар кампирнинг қўлига тушиб қолибди. Унинг энг қимматбаҳо сақландиси — бутун бойлиги — шу уруғ экан.

— Мана ўша уруғ,— дебди сеҳргар кампир,— уни экиб, тинмай кўз ёшларинг билан суғор, агар чеккан қайғуларинг чин, ёр дардида юрак-бағринг эзилиб, кўз ёш тусида оққандагина бу уруғ униб чиқади.

Жувон уйига қайтиб, уруғни ерга қадабди. Ёрини

соғингандан, бойнинг олиб кетиш хавфидан қўрққанидан эзилиб, кўз ёшларини уруғ экилган тупроққа тўка бошлабди. Кунлар ўтибди. Жувон йиғидан тийилмабди. Ой ўтибди. Жувон айрилиқ азобига чидолмай, сўла бошлабди.

Ниҳоят, тош уруғ ҳам унинг оҳларидан ёрилиб кетибди. Уруғдан бир ниҳол ўсиб чиқиб, сал кунда улкан дарахтга айланибди. Дарахт гуллабди. Кейин гулини тўкиб, катта-катта мева тугибди. Мевалар паллаларга бўлиниб, очилибди. Ҳар бир паллада қўй жунига ўхшаш оппоқ жун бор экан. Шу пайт сеҳргар кампир пайдо бўлибди.

— Мана сеҳрли жун,— дебди у.— Энди шу жундан мато тўкиб, арқон эшиб, эрингни қутқарасан. Қолган жунни эса бойга тўлаб, қарзингни узасан. Бу дарахт одамларга бахт ато этади. Бу мўъжизани эҳтиётлагин. Сенинг кўз ёшларингни эмиб ҳосил берди, бундан буён уни эрингнинг пешона тери суғоради. Пешона тери бўлмаса у қуриб қолади. Шу кундан буён бу дарахт сенинг ва авлодларингнинг ҳомийси, боқувчисига айланади. Унинг соясида авлодларинг туғиладилар, ундан бўлган матода йўргакланадилар. Унинг билан қучоқлашиб яшайдилар ва ундан бўлган кафанда боқий дунёга кетадилар. Унга тупурганлар сенинг уруғингга ҳаром бўлади. ...Мен бўлсам энди ўламан. Жаннат уруғини одамга бериб, очдирганим учун худо мени жазолайди.

— Қуллуқ сизга, она,— дебди жувон,— бу яхшилигингизни унутмаймиз!

Шу пайт осмондан чақмоқ тушиб, сеҳргар кампирни куйдириб кулга айлантирибди. Шамол туриб, кулни ҳар томонга сочиб юборибди. Кул сочилган ерлар бўз тусга кирибди. Ушандан буён ўзбеклар тупроғи бўз рангда экан...

Бу эртак Эргашнинг қалбини ларзага солди. У ўзида афсонавий куч сезиб, янада берилиб чигит экишга киришди.

Шу пайт узоқдан қарсиллаб ўқ овози эшитилди. Ота-бола ялт этиб бир-бирларига қарашди.

— Кимдир чумчуқларни қўрқитишга отди, чама-си,— деди Қосим ака ишонқирамайроқ. У қишлоқдаги тинчликка ўрганган, лекин юрагининг бир чеккасида атрофларини ўраган хавфдан хавотирланиш ҳам бор эди.

Яна бир-икки ўқ товуши эшитилди. Олисдан кимнингдир додлагани заифгина этиб келди қулоқларига.

— О, ярамас! Қишлоқни босмачи босди шекилли, Эргаш!

Қосим ака қадини ростлади. Қишлоққа хавотирли термилди. Оппоқ гуллаб ётган боғлар орасидан бир оқ нуқта ажралиб чиқиб, улар томонга кела бошлади. Зум ўтмай бу оқ нуқта катталашиб, дала йўлида сочлари ёзиқ, ҳовлиқиб чопаётган аёл шакли намоён бўлди.

— Ота! Бу Комила-ку!— қичқирди Эргаш.

— Ҳа-я,— деди ранги оқариб Қосим ака,— Комила! Комила уларни кўрди-да, бир нималар дея қичқириб жўяклар оша югуришда давом этди.

Фалокат юз бергани аниқ эди. Акс ҳолда, унашилган қизнинг қаллиғи ёнига, бунинг устига отаси ҳузурида келиши ақл бовар қилмайдиган ҳодиса. Ота-боланинг юраклари шувиллаб кетди. Эргаш Комилага қараб чопди.

Дала ўртасида улар бир-бирларига тўқнашдилар. Ораларида бир қадамча масофа қолганда Комила тўхтади-да, унга интилаётган Эргашга:

— Тўхтанг! Тўхтанг!— деди ҳаллослаб.

Эргаш тўхтади.

— Эргаш ака! Сизни... Сизни... Маҳмуд юмуқ... Қишлоқда босмачилар... Қосим тоғамни ҳам...

Улар ёнига белидаги чигит тўла этакни ларзонлатиб Қосим ака келди. Комила кўрганларини тутила-тутила айтиб берди.

— Ҳм,— Қосим ака ўйланиб қолди. Вазият тифиз

эди.— Отга мин, Эргаш, Стансага чоп! Хўпми! Отрядни қишлоққа бошлаб чиқ. Тез бўл!

Эргаш фавқулодда бир чаққонлик билан ариқ ёқасидаги отга сакраб минди.

— Қани, чоп бўлмаса! Мен ҳовли оралаб қишлоққа бораман ҳозир, хўпми! Одам тўплаб қир йўлини тўшишга уринаман! Шундай деб айт Фёдоровга! Хўпми!

Эргаш отга қамчи босди. Лекин шу ондаёқ юганни шундай қаттиқ тортдики, от кишнаб, олдинги оёқларини баланд кўтариб уни эгар устидан улоқтириб юборишига оз қолди.

— Ота! Қомилани бирор жойга... Ҳозир... Қомила...

— Сен ташвиш тортма бундан... Мен ҳозироқ йўригини қиламан. Хўпми, қани!

Эргаш ўзига тикилган Қомилага шошқич бош ирғаб, отини шимолга — станция томонга елдек учирди.

— Эргаш ака,— Қомила ўкириб йиғлаб юборди-да, Эргашнинг орқасидан чопа бошлади.

— Қомила! Тўхта, сенга нима бўлди?!— Қосим ака унга етиб елкасидан ушлади.— Қўрқма, ҳозир келади Эргаш аканг.

Қишлоқда ўқ овозлари, дод-вой кучайди. Бир-икки жойда тутун кўтарилди.

— Қомила! Бас қил!— жеркиди Қосим ака,— ёш боламисан! Ҳозир у лаънатилар мени ахтариб чиқишди бу ёққа. Сени бу ерда кўришса яхши бўлмайди, қизим. Хўпми. Сен, ҳув четдаги Мостон кампирнинг уйига югур. То биз боргунча ўша ерда ўтиргин, хўпми! Югур, қизим!

Қомила йиғлаган кўйи ўша ёққа чопди.

Узоқдан, оппоқ пахта хирмонидай ўрикзор ичидан қора қуюндай тўда отилиб чиқди. Отлиқлар кенг далада қузғунлар тўдасидай бир ғуж бўлишди-да, сўнг ёйилиб, жўяги олинган далалар бўйлаб, Қосим ака томонга от солишди.

— Падар лаънатилар!— шивирлади Қосим ака,—

қани келиб ҳам кўр-чи! Ўлгунимча олишаман сен итлар билан.

Белидаги этакдан бир сиқим чигит олди. Гўё шу чигит билан душманнинг юзига урадигандай.

Қосим ака олдинда елаётган Маҳмуд бойваччани отда қийшиқ ўтиришидан таниди.

— Юмуқ!— пичирлади лаблари ўз-ўзидан. Қўллари мушт бўлиб тугилди. Отлиқлар ўн беш нафарча бор эди. Отлар пахта жўякларини бузиб келарди.

Маҳмуд бойвачча ўрнидан жилмай, киприк қоқмай ўтирган Қосим акани қамчи билан бир солиб ўтди.

— Ҳа, имонини ўрисга сотган тўртинчи, кофир!

Қосим ака елкасига тушган қамчи зарбини сезди, сезди-ю, шу ондаёқ оғриқни унутди. Вужуди таранглашиб, юраги қаҳру ғазабга тўлди. Кўзларига қон қуйилиб:

— Ҳей, ҳезимнинг боласи, Юмуқ!— деб қичқирди от бошини қайриб яна у томонга келаётган бойваччага.— Ур! Уриб қол жонинг омон экан ҳали!

— Юм оғзингни, ит! Уриш гапми, мен сенинг қонингни ичиб, гўштингни қузғунларга ем қиламан!

У Қосим аканинг устига от қўйди. От ўмрови билан Қосим акани уриб йиқитди. У шу лаҳзадаёқ яна ўрнидан турди. Етиб келган отлиқлар Қосим аканинг атрофини ўрашди.

— Ҳорманг, амин,— деди Умар қўрбоши, овозини ипакдай мулойимлаштириб. Мўғулбашара, шопмўйлов бу одам қорабайир отда қуйиб қўйгандек ўтирарди.

— Бор бўл, қўрбоши!— жавоб берди Қосим ака унинг юзига тик боқиб. У нима бўлсам бўлдим энди, лекин сен қароқчилар олдида ўзимни пастга уриб ўтирмайман деб кўнглига тугган эди.

Йигитлар бир-бирларига имо қилишди. Қўрбоши билан бунақа муомалага журъат этадиган одамни улар кам кўришганди.

Қўрбоши заҳарханда қилди:

— Отдан тушсанг ҳам эгардан тушмайсан-а, большавой! Кунинг битиб турибди-ю, тилинг бир қарич. Лекин мен одилман, бекорга мусулмон фарзандининг қонини тўкмайман. Мен ўриснинг душманман. Агар мусулмон ўрисга тортадиган бўлса, энг ашаддий душманим ўша! Сен ўрисга сотилган пайтинг ўйламадингми, ҳали дини ислом лашкарлари, сотқинларнинг жазосини бергувчилар борлигини!

— Қандай сотқинлик қилибман?

— Нима у этагингдаги?

— Чигит.

— Чигит?! Сенинг бу чигитни экиб, пахтасини ўрисга сотишингни билмаймизми, сотқин! Қишлоқнинг алғов-далғовини чиқариб, кофирларга эргшиб қилган қилиқларингдан бизни беҳабар деб ўйлайсанми?! А?

— Оғзингни бепаровуз қилма, қўрбоши! Хўпми. Ҳа, мен ўрисга сотилдим. Чунки, сендақа юзта мусулмондан битта ана шунақа ўриснинг афзал эканига ақлим етди. Сен мусулмонни таласанг, молини олиб, ўзини қўйдайд бўғизласанг. Сен дини ислом ҳимоячиси-ю, шу мусулмонни сендан қўриқлаган ўрис кофир бўлдимми?

— Шунақами? Тўртинчига пахта етказиб, тўртинчи ҳам бўлгансан!

— Ҳа, пахтакорман! Агар пахта эккан киши большавой бўлса, мен ҳам большавойман! Хўпми! Ҳозир ҳар бир чинакам пахтакор большавой!

— Қани Эргаш?!— деб ўқирди, атрофдаги паст-баландни кўздан кечириб келган Маҳмуд бойвачча.

— Эргашда нима ишинг бор?

— Қани дейман Эргаш?— вишиллади у ва узангидан оёғини чиқариб, Қосим аканинг бошига тепди. Қосим ака чайқалди, лекин йиқилмади. Дўпписи учиб тушиб, жўякка қўнди.— Умархон ака,— деди Маҳмуд бойвачча,— бу ифлос сиз билан пачакилашиб ўтирибди-ю, ўғли ҳозир стансада. Жўнатган ўғлини ўшаққа!

— Шунақами?— Қўрбошининг кўзига қон тўлиб, Қосим акага хезланди.

— Умархон ака,— Маҳмуд бойвачча ғалати кулди,— қўйинг, тегманг бунга. Ҳзимизнинг ҳисоб-китобимиз бор бу уруғ билан!

Қўли белидаги «кофирларнинг қонига бўялиши лозим қилич»га чўзилди.

— Ол, жоним сенинг қўлингда бўлса, ҳароми!

Қосим ака жонҳолатда энгашди-да, қўлига илинган кесакни олиб бойваччанинг юзига отди...

Отлиқлар боғдан далага чиқиб ғуж бўлишган пайтда, Маҳмуд бойвачча қишлоқ четидаги уйга қочаётган Комилани кўрди-да:

— Ана!— деди,— қиз ҳам шу ерда экан!

— Тузини аввал биз тотамизми, ё?...— мўйлов қилди қўрбоши.

— Албатта!— «қилт» этиб ютинди Маҳмуд бойвачча,— ўзингиз табаррук қилиб берасиз... Кейин биз...

Уч отлиқ қизнинг ортидан қуварди... Олдинда Шоҳимардонсой кўпириб оқиб ётибди...

XIV БОБ

...Осмон зангори эмас, у оппоқ, оппоқ... У пахтадек оппоқ... Ҳар йили кузда оқ кўйлагини киядиган онагинам... Сен ўша, пахта учун курашда қон тўккан фарзандларингни эслаб оқ киярсан, балки...

— Э, фалокатни қаранг! Отряд шу бугун эрталаб стансадан анча наридаги Кўктепа қишлоғига кетган эди. Қимдир Кўктепани Умар қўрбоши босганлигини хабар қилибди.

Қўрғонда қоровулликда турган қозоқ қизил аскар:

— Кўктепани-да, биласанғуй, қани ўси жаққа қўшши отинғди,— деди.

Эргаш отига қаради. Хўжалик оти қишлоқдан стан-

циягача зўрға чопиб келган, бу отнинг шитоб билан Кўктепага етиб бориши амримаҳол эди.

— Ошна,— деди Эргаш,— от топиб бер менга. Биянинг аҳволини кўриб турибсан.

Қозоқ аскар қўрғондан зулукдай қорабайир отни етаклаб чиқди. Эргаш аскарга раҳмат айтиб, темир йўли бўйлаб Кўктепага от қўйди.

Қорабайир жуда елдим экан. Эргаш тепа устига кўтарилгач, қайрилиб, қишлоққа қаради. Боғ-роғлар қўйнидаги Жарқўрғон оппоқ гулга ўралиб, ястаниб ётарди.

У отряд билан қайтаётиб, яна шу тепалик устидан Жарқўрғонга қараганда, оппоқ боғлар қўйнида, у ер-бу ердан кўтарилаётган тутун — ёнаётган уйлар кўринди. Кўктепага ҳеч қандай босқин бўлмаган, Оқил уларни алдаган экан.

— Эҳ, номард, Оқил! Бизларда нима қасдинг бор эди?— гезарди Эргаш.

Отряд қишлоқ четида иккига айрилди. Бир қисми станция томондан ҳужум қиладиган, иккинчи қисми жадал қўшни Қўрғонча қишлоғини айланиб ўтиб, қир томонга чиқадиган бўлди.

Қизил аскарлар «ура» деб, қишлоққа станция томондан бостириб киришди. Отлиқлар шошқин дарёдай босиб киришди-ю, лекин рўпарадан отилган ўқлар биринчи қатордагиларни йиқитди. Босмачилар қинғир-қийшиқ уйлар панасида, деворлар орқасидан ўқ чиқаришарди. Қишлоқ ўқ овозлари, қий-чув, эгасиз отларнинг кишнаб югуришидан батангга келди. Бу йўлдан боришнинг фойдасизлигини фаҳмлаган қизил аскарлар орқага чекинишди. Майин тупроқ билан қопланган йўл устида икки-уч аскарнинг жасади қолди.

Командир Фёдоров қишлоқ четида, жанг ҳаяжонида турган қизил аскарларни тўплади. Қишлоқ марказига — гузарга етиш учун шу биргина тор йўл бор эди. Унинг ёрдамчиларидан бири қишлоқ атрофидан айланиб, гу-

зарга киришни таклиф қилди. Гузарда жанг қизиган пайтда қир томонга кетган қисмнинг ҳужуми бошланади.

— Йўқ,— деди командир Фёдоров.— Бу атрофдаги далалар пахта далалари, эндигина чигит экиб улгуришди шекилли, деҳқонлар, шундайми, йигит?— У ёнларида турган Эргашга қаради. Эргаш тасдиқ маъносида бошини қимирлатди.— Пайҳон қилолмаймиз.

«Пахтанинг азизлигини командир ҳам билар экан-а», деб кўнглидан ўтказди у.

Қишлоқда қолган отаси ва Комила ҳақида ҳар хил ёмон ўйлар миясига келиб, эти увушиб турувди, командирнинг гапидан сўнг ичида чироқ ёққандай бўлди-ю, «оббо, булар ниманинг ташвишида-ю, менинг тўйга келган меҳмондек ўтиришимни қаранг. Қишлоқни беш қўлимдай биламан-ку, ахир», деб ўйлаб командирга яқинлашди.

— Уртоқ командир!

Командир ўгирилиб одатича мўйловини учирди.

— Хўш?!

— Мен сизларни гузарга бошлаб бораман.

— Қандай йўл билан?

— Даладан борамиз.

— Пахта даласиданми?

— Йўғ-е,— деди Эргаш хаёлига келган фикрдан қувониб,— ҳозир ўн-ўн беш чоқли отлиқ манови сўқмоқдан буриламиз-да, ариқ бўйлаб,— у йўл четидаги катта ариқдан далага кетган ўқариқни кўрсатди,— борамиз-да, Мадғозибойнинг даласига чиқамиз. Лаънати бой Шўрога қасдма-қасдига пахта экмаган. Ундан ўтиб олсак, Мадғозибойнинг ҳовлиси, ҳовлининг дарвозаси гузарга очилади.

Командир мўйловини учириб нималарнидир мулоҳаза қилиб кўрди-да:

— Ҳовли каттами?— деб сўради.

— Жуда кенг, ахир у бойнинг ҳовлиси-да. Қўр-

бошининг ўзи ҳам ўшаттадир. Нақ устидан чиқардик-да.

Командир унинг фикрини маъқул топди.

— Майли, йигит,— деди,— мана сенга ўн беш аскар. Буларни сенга ишониб юбораман. Қишлоқдан ўқ чиқиши билан биз ҳам бу ёқдан ҳужумни бошлаймиз.

У Эргашга бошдан-оёқ тикилди-да, белидаги қилични ечиб унга узатди.

— Ол, йигит! Олмосдай ўткир қилич. Сенга панд бермайди.

Эргаш ҳаяжонланиб қилични тутди. У умрида биринчи марта қилич ушламоқда эди. Унинг қўллари шу пайтгача кетмон сопидан бошқа нарсани тутмаган эди-да.

— Раҳмат, ўртоқ командир!— деди командирга эҳтиром билан қараб.— Менга ўз қиличингизни бериб, ҳурмат кўрсатдингиз. Мен ҳам юзингизни ерга қаратмайман. Йигитларингиздан хавотир бўлманг! Кетдик!

У аскарлар олдига тушиб, йўл бошлади.

* * *

Қишлоқда бўрон олдидаги сокинликка ўхшаш бир сукунат ҳукм сурарди. Умар қўрбоши қизил аскарларнинг вақтинча чекинишидан булар озга ўхшайди-ку, деган ўйга борди-да, отрядни батамом янчиб, қўрғонни ишғол этиш мақсадида қишлоққа таралиб, писиб ётган йигитларини гузарга йиғди.

— Бир ёпирилиб чиқамиз,— деди у ўнбошиларига,— чумчуқни босган бургутдай таппа босамиз тўртинчиларни!

Ўнбошилардан бири эътироз билдирди:

— Ҳозиргина шу тор йўлга тиқилиб қолган қизиларнинг адабини бердик, энди ўзимиз шу йўлдан чиқсак йўл бошида улар бизни чумчуқдай қиришади. Пулемёти бўлса тамом деяверинг. Олдиндагилар тугдай тўкилаверади-да, орқадан оломон яна босиб бораверади. Қўп кўрганмиз бунақа ишларни. Йўқ, Умархон ака, бу ўйингиз маъқулмас.

— Аҳмоқсан, Гулом,— бошини мағрур кўтариб, мўйловини буради қўрбоши.— Икки йил мен билан юриб ҳам кимлигимни билмабсан. Биз мана,— у гузар орқасидаги пахта далалари томонга қамчи сопини ниқтаб кўрсатади,— манави йўлдан борамиз. Ҳам отрядни янчамиз, ҳам Шўро учун экилган чигитни янчамиз.

У далаларга ёвуз назар ташлади.

— Янчиш ҳам гапми? Иложи бўлса керосин сеппи ўт қўямиз бу далаларга,— деди Маҳмуд бойвачча, қисик кўзларини оловлатиб. Ҳозирда унинг энг баттол душмани шу дала, экилган чигит эди.

Қўрбоши ёнидаги йигитлардан бирига кўк байроқ кўтариб олишни буюрди. Бу нарса унинг наздида бўлажак жангнинг аҳамиятини таъкидлайдигандек эди. Беш-олти йигит гузарга яқин хонадонларнинг деворларини буза бошлади. Қишлоқ четидаги уйларга қўйилган кузатувчилар отряднинг орқага қайтиш эҳтимоли борлиги ҳақида хабар келтирди. Қўрбоши девор бузиб йўл очаётганларни шоширди:

— Тезроқ, тезроқ йигитлар. Худо хоҳласа, катта ўлжа олдинда.

Бирдан гузар яқинидаги Мадғозибойнинг ҳовлиси-дан аёл кишининг қандайдир ёввойи қичқириги кўтарилди.

— Войдў...д! Кеп қолди-ю!!!

Мадғозибойнинг икки тавақали катта дарвозаси ланг очилди-да, ичкаридан қасир-қусур ўқ ёғдириб, қизил аскарлар тўпи отилиб чиқди. Бу шундай кутилмаган пайтда юз бердики, қўрбоши «гафлат» деган сўзга оч-

ган оғзини ҳам ёполмай «гаф» деганча қолди. Отлиқ қизил аскарлар чанг-тўзон кўтариб, ғуж бўлиб турган босмачилар ичига ўқдай ёриб киришди. Шу орада эс-хушини йиғиб олган қўрбошининг йигитлари ҳам қуролга ёпишишди. Қиличлар бир-бирига жаранглаб урилиб қўл жанги бошланди. Маккор Маҳмуд бойвачча қўрбошининг панасида эди. Унинг кўзи кутилмаганда қизил аскарлар ичида қилич яланғочлаб дуч келган босмачини ураётган Эргашга тушди.

— Эргаш, ялангоёқ, итвачча?! Ажалинг менинг қўлимда экан, аблаҳ!

У қиличини суғурди. Шу лаҳзада майдон «ура» наърасидан ларзага келди. Тор йўлдан ҳилпиллаётган қизил байроқ остида қизил аскарларнинг қишлоқ четида қолган қисми қуюндай бостириб келди. Майдонда жаҳаннам жанги бошланди.

От туёқларидан кўтарилаётган чанг ҳавони қоплади. Одам болаларининг бир-бирига аямай қилич солишига, қон қутуртирган одамларнинг қийқириқларига ҳовуз бўйидаги асрий қўшчинор ҳам чидолмай шовуллаб юборди. Қуруқ барглар қон устига қўнди. Чинор тепасидаги уясига эндигина узоқ эллардан қайтган лайлак яна уни тарк этиб, бу телбалашган одамларга ҳайрон боқди-да, олисларга учиб кетди.

Ниҳоят, сиқувга бардош беролмаган босмачилар қир томонга чекина бошлашди. Байроқдор йигитга ўқ тегдими ёки байроқ қочишга халал бергани учун ўзи ерга ташладими, дастаси синган кўк байроқ от туёқлари остида кир латтадай мижигланиб, думалоқланиб ётарди.

Эргаш томирларида қони ўт бўлиб жўшаркан, қиличини айлантриб олдинга отилди. У Маҳмуд бойваччани мўлжаллаб борарди. Бойвачча бостириб келаётган «тўртинчиларнинг» янги кучларини кўриб, от бошини орқага бурди.

— Тўхта, Юмуқ, номард!— деб қичқирди Эргаш — тўхта дейман, бойвачча!

Бойваччанинг оти думини хода қилиб шаталоқ отарди. Эргашнинг чарчаган оти уни қувиб етолмади. Қир томонга қочган босмачилар йўл бошида уларни «кутиб» турган қизил аскарларни кўриб, саросимада ўзини йўқотди. Кўпи қуролини ташлаб, таслим бўлди. Орқадан қизил аскарларнинг биринчи қисми қувиб, тақалиб келарди.

Икки томони пахса деворлар билан ўралган тор кўчада Умар қўрбоши тўдаси тузоққа илинди.

Кечга яқин қишлоқ тинчиди. Ўт қўйилган уйлари ҳам қизил аскарлар кўмагида ўчиришди. Оломон гузарга йиғилди.

Чойхона олдидаги майдонда йиғиб олинмаган босмачи ўликлари, отлар. Тупроқ қон билан лойланиб қотган. Ҳалок бўлган қизил аскарлар чойхона сўриларида қатор тизилиб ётишибди.

Эргаш олазарак эди: оломон ичидан отасини қидириб тополмади, юрагига ваҳима тушди. Худди шу ваҳимани тасдиқлагандек, уйлари томондан аёл кишининг фарёди эшитилди-ю, Эргаш шу томонга чопиб келаётган сочлари ёзиқ онасини кўриб тахта бўлди-қолди.

— Вой болам! Отангдан хабар ол, болам! Пахтасини устида сўйиб кетишибди, вой болам!

Эргаш ўзини унутиб қир томонга югурди.

Қосим ака юзтубан, жўяк устига мук тушганча, худди ухлагандек ётарди. Белидаги чигит тўла этак йиқилганда юқорига кўтарилибди-ю, шундоқ боши остига ёстиқча бўлиб қолибди. Ёрилган бошидан оққан қон этакни қип-қизил рангга бўяган эди. Яктаги йиртилиб, елкаси, бели очилиб ётар, белида чуқур жароҳат изи, тери иккига ажралиб, остидан қип-қизил гўшт кўриниб турарди. Атроф кўлмак-қон.

Эргаш отасининг устига ўзини ташлаб, ўлик танани кучоқлади.

— Отажоним...

Одамлар атрофини ўраб, жимгина туришарди.
Командир Фёдоров келиб, Эргашнинг елкасига қўлини қўйди.

— Бўлди энди, тур, йигит. Отанг учун қасос оламиз, тур энди.

Улар Қосим акани четга олишаётганда белидаги этак ҳам кўтарилди. Этакдан қон сизиб оқарди. Эргаш этакни отасидан ечиб олди. Этак ичидаги чигит Қосим аканинг қонига бўялган, қон билан ивиганди.

У этакни белига боғлаб, жўякка чигит эка бошлади. Чигитлар қизғиш рангга кириб қолибди. Ҳамма унинг туйғусини, қилаётган ишини тушуниб турарди.

— Бўлди энди, Эргаш,— деди яна кимдир,— кеч бўляпти.

— Йўқ,— деди Эргаш,— мен шу чигитни экиб бўлганимдан кейин отамни кўмаман. Бўлмасам, кўмолмайман.

Қизил чигитлар ерга қадаларди.

* * *

— Уша кунлари юрагим қасос истагида ёнарди,— дейди Эргаш бобом, иккаламиз оппоқ булут парчасидек хирмонда ёнбошлаб ётарканмиз.— Командир Фёдоровнинг олдига кирдим. Мени отрядга қабул қилишларини сўраб, охирги томчи қоним қолгунча отам ва Комиланинг қотиллари билан олишмоққа жазм этганимни айтиб, ялиниб-ёлвордим.

— Юр, ташқарига,— деди Фёдоров. Ташқарига чиқдик.

— Жарқўрғонга бир қара-чи,— деди у.— Кўзинг илгаяптими?

— Ҳа!

Далаларда тупроқни ёриб, ғўза ниҳоллари бош кўтармоқда эди.

— Мана шу ғўзаларни ўстириб, ҳосилини олсанг, шу энг катта зарбанг бўлади душманларга.

— Милтиқ, ўқ-дори бераман. Ўзингга ўхшаш дадил йигитлардан қўриқчи отряд тузасан. Революцион Россияга милтиқ ва донгина эмас, пахта ҳам ҳаводай зарур. Пахта бизни бирлаштирди. Пахта дўстлик меваси бўлиб қолди.

Қишлоққа қайтгач, пешонани шарт бойлаб ишга тушдим. Атрофимга йигитларни тўплаб, отряд туздим. Кечалари ухламай пахта далаларида қўриқчилик қилдик. Ҳай, ўша йили пахтага бўлган ҳужумлар-а. У ёқдан Умар тўдасининг қуйқиндилари келадими, ўт қўяман пахтага, пахта экканни асфаласофинга жўнатаман деб. Пахтани ҳимоя қила олдик. Лекин қурбонлар ҳам кўпаяверди. Бир куни Умарнинг газандалари Қитконни босиб, пахта эккан элликта деҳқонни отиб ташлади! Бунга жавобан бутун Фарғона пахта экди.

Айни терим пайти. Отамдан кейин қишлоқ Шўросининг раиси бўлиб қолган Обид пучуқни ўлдириб кетишди. Ёш бўлсам ҳам раисликка мени кўтаришди.

Қоқ ярим кечаси даладан қайтиб келаётувдим, қабристоннинг рўпарасида уч киши йўлимни тўсиб чиқди. Белимда Фёдоров берган қилич осифлиқ эди. Қилични суғуриб, уларга ташландим. Тўполонни эшитиб қўриқчи йигитлар ҳам етиб келишди орқамдан. Йўлтўсарлар қочишди. Қизиқ устида қувиб бориб, бирини чопиб ташладим. Оломон тўпланди. Қарасам: Зокирбой!

Кўп ўтмай босмачи балоси ҳам қуриб-йўқолиб кетди. Қолхоз туздик. Бир куни пахта пунктига ўт кетди. Икки-уч хирмон ёнди. Айёр душман ҳаракат қилаётгани аниқ эди.

Кўрғонтепадаги пунктга ўт қўйишга уринган бир қулоқни ушлашгач, сир ошкор бўлди. Буларнинг бутун Ўзбекистонга томир ёйган ташкилоти бор экан. Бу ташкилотнинг мақсади пахта далаларини пайҳон қилиш, пахтани Ўзбекистон тупроғидан қуритиш экан.

Ташкилот бошида заводчи Халилбойнинг ўғли Инъом бойвачча турар экан. Газандаларнинг суди кетаётган пайтда жарқўргонликлар пахта планини бажаришди. Мен суд бўлаётган залда, Инъом бойваччаларнинг кўзи ўнгида райком секретарига рапорт бердим.

Суд Инъом бойваччани ҳамтовоқларига қўшиб отишга ҳукм қилди. Лекин занғар Маҳмуд юмуқ қочиб кетди.

— Оқил-чи, Оқил нима бўлди?

— Оқилми... Оқил...

* * *

— Ҳа! Ҳа! Ҳа! Уша мен эдим! Чунки... сен...

Сен мен чеккан азобларнинг мингдан бирини ҳам ҳис қилолмайсан! Мен ўша азобга чидай олмадим. Оқибат... Эргаш, дўстим.

— Сен менинг дўстим эмассан!

— Майли, нима деб ўйласанг ўйлайвер. Лекин мен сени дўст деб биламан. Мана, Умар тўдасини қўлга тушириб бериб, Шўро ҳукуматининг кечиримига сазовор бўлдим. Бироқ бу қишлоқда ортиқ тура олмайман. Олисларга, ҳув анови қирлар ортига кетаман. Кетар олдидан бир оғиз сўзимни эшит:

— Севишганлар ҳеч қачон севгининг нималигини билмайдилар. Муҳаббатнинг нималигини севиб-севилмаган инсонларгина ҳис қиладилар! Тушундингми?

Оқил отига қамчи босди. Қир тепасида каттакон баркашдай қип-қизил қуёш ботиб борарди. Оқил қирга кўтарилди ва кўп ўтмай қуёшга йўғрилиб кетди.

* * *

Осмон ғамгин сукут сақларди. Бир парча қора булут кўз ёш тўка бошлади. Бизнинг ҳовлимиз дарвозасидан битта оқ булут лопиллаб чиқди. У одамлар устида

сузиб борарди. Булут бағрида оққа беланиб Эргаш бобом ётардилар...

Ушандан бери ҳам анча сувлар оқиб кетди... Эргаш бобом ҳозир ҳув ана... Қўкда, Комиланинг ёнида сузиб юрибдилар.

* * * .

Осмон оппоқ... У булутлардан тўн кийган. Тўнининг ранги ишқ, яхшилик ва меҳнат дарахти — пахтанинг рангига ўхшайди... Қуёш эса бизлардан қочиб борарди. Нега шундайлигини биласизми? Сиз бу оқ булутдан чекинаётган шарманда қуёшнинг қизарганидан деб ўйларсиз. Йўқ, улар ўзларига сачраган қондан, инсон қонидан ол тусга кирдилар.

Қонга йўғрилган булутлар ҳақида менга Эргаш бобом ҳикоя қилиб берганлар...

МУНДАРИЖА

<i>I БЎЛИМ. ҚИШ</i>	3
<i>II БЎЛИМ. БАҲОРНИНГ КЕЛИШИ</i>	41
<i>III БЎЛИМ. БАҲОР</i>	62

На узбекском языке

Алишер Ибадинов

БЕЛЫЕ, БЕЛЫЕ ОБЛАКА

Повесть

Редактор *Ҳ. Маҳмудова*

Рисом *Ғ. Бойматов*

Расмлар редактори *А. Кива*

Техн. редактор *Е. Потапова*

Корректор *Ш. Соатова*

ИБ № 848

Босмахонага берилди 29.11.79. Босишга рухсат этилди 25.02.80.
P12844 Формати 70×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 1. Адабий гар-
нитура. Юқори босма. Шартли босма л. 4,55. Нашр л. 4,49.
Тиражи 30000. Заказ № 203. Баҳоси 30 т. Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси иш-
лари Давлат комитетининг Тошкент „Матбуот“ полиграфия ишлаб
чиқариш бирлашмасининг 1-босмахонаси. Ҳамза кўчаси, 21.